

Engagemang, mångfald och integration

Om möjligheter och hinder för politisk jämlikhet

Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen

Stockholm 2004

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2004:49

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 2003.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Information Rosenbad
Regeringskansliet
103 33 Stockholm
Fax: 08-405 42 95
Telefon: 08-405 47 29
www.regeringen.se/propositioner/sou/pdf/remiss.pdf

Tryckt av Elanders Gotab AB
Stockholm 2004

ISBN 91-38-22135-7
ISSN 0375-250X

Förord

Integrationspolitiska maktutredningen tillsattes efter ett regeringsbeslut den 7 september 2000 och har i uppdrag att beskriva och förklara fördelningen av makt och inflytande mellan invandrare och infödda – till viss del även mellan infödda personer med invandrade respektive infödda föräldrar – i det svenska samhället. Resultaten är avsedda att ge underlag för en fördjupad diskussion om integrationspolitikens förutsättningar och framtida utformning och redovisas successivt i de rapporter utredningen publicerar. Som brukligt är i vetenskapliga sammanhang är författarna ensamma ansvariga för innehållet.

Samhällsmedlemmarnas politiska engagemang är en grundläggande byggsten i varje demokrati. Utan väljare, partimedlemmar, insändarskribenter, demonstranter och organisatörer av namninsamlingar blir det politiska livet på sin höjd en eliternas angelägenhet. Att det finns engagerade medborgare är emellertid inte någon garanti för att faktisk politisk jämlikhet råder. Tvärtom blottlägger officiell statistik och tidigare forskning systematiska skillnader när det gäller olika gruppers förutsättningar att vara delaktiga i demokratin. I Sverige har man inte minst kunnat notera en påtaglig (och varaktig) klyfta i politiskt engagemang mellan invandrade och infödda svenskar. Som grupp betraktat har de invandrade svårare att göra sina röster hörda.

Tidigare försök att förklara denna bristande politiska integration har ofta utgått från skillnader i politiska resurser mellan individer och grupper. Syftet med den här antologin är emellertid att belysa de mer svårgripbara men viktiga rambetingelserna bakom dessa skillnader. Fokus här riktas därför mot institutionella arrangemang och samhälleliga strukturer – återspeglade och nedärvda i lagar och regler, offentlig verksamhet och i de politiska partiernas vardagliga arbete. Författarna visar hur rådande förhållanden i praktiken kan utgöra hinder för människor med utländsk bakgrund. Med hjälp av modern demokratiteori, lärdomar från historien och erfarenheter i andra länder diskuterar de också förslag på möjliga förändringar i riktning mot ökad politisk jämlikhet i mångfaldens Sverige.

De medverkande författarna representerar disciplinerna freds- och konfliktforskning, sociologi och statsvetenskap och är verksamma vid universiteten i Linköping, Göteborg och Uppsala. Från redaktörernas

horisont har dessa forskare inte endast varit en stor tillgång som kapitelförfattare; de har under arbetets gång också bidragit med värdefulla synpunkter på bokens olika delar såväl som på dess helhet.

Carita Ytterberg på utredningens kansli har förtjänstfullt bistått oss i det tekniska redigeringsarbetet och med projektets administration. Frida Jangsten har assisterat med korrekturläsning och annan väsentlig hjälp. Vi vill rikta ett varmt tack till samtliga medverkande för deras insatser!

Uppsala i april 2004

Anders Westholm
Särskild utredare

Karin Borevi
Utredningssekreterare

Per Strömblad
Utredningssekreterare

Innehåll

1.	Engagemang, mångfald och integration – en introduktion <i>Per Strömblad och Karin Borevi</i>	7
2.	Demokratin och debatten om de utländska medborgarnas rösträtt <i>Ludvig Beckman</i>	23
3.	”En av 1,8 miljoner!”: Röster från ett monokulturellt partiliv <i>Magnus Dahlstedt</i>	49
4.	Läroplanspoesi och demokratifostran: Deliberativ demokrati och svensk gymnasieskola <i>Mirzet Tursunovic</i>	87
5.	En välfärdsstat för alla? Frontlinjebyråkrater och invandrarklienter <i>Isabell Schierenbeck</i>	121
6.	Statens väljarskola – strategin för att öka valdeltagandet bland utländska medborgare i Sverige, 1976–2002 <i>Carl Dahlström och Ulrika Möller</i>	149
7.	Ur askan i elden? Om etnisk kvotering som medel för politisk integration <i>Anna Jarstad</i>	177
8.	Engagemang och opartiskhet <i>Mats Lundström</i>	207
	Författarna	245
	Integrationspolitiska maktutredningens rapporter	246

1. Engagemang, mångfald och integration – en introduktion

Per Strömblad och Karin Borevi

”Med Nyamko Sabuni kommer den första invandraren in i folkpartiets ledning”, hette det i en kommentar från partiordföranden Lars Leijonborg, efter att en ny partiledning för Folkpartiet liberalerna hade utsetts i november 2003.¹

Uttalandet är intressant av flera skäl, kanske inte minst genom att vara felaktigt. Förvisso hade riksdagsledamoten Nyamko Sabuni erövrat nämnda topposition, men inte som den första invandraren. I den aktuella partiledningen fanns redan Marit Paulsen, som invandrade till Sverige från Norge i början av 1960-talet.² Av kommentaren att döma förknippades emellertid inte hennes bakgrund och egenskaper i övrigt med den invandrade befolkningens.

I ljuset av folkpartiledarens kommentar tycks det vara möjligt att dra två preliminära slutsatser: (1) I Sverige uppfattas det alltför som anmärkningsvärt (om än önskvärt) att en ”invandrare” tar plats i den politiska eliten; (2) Själva termen invandrare bör sättas inom citattecken här eftersom det anmärkningsvärda inte tycks grunda sig i invandrarskapet som sådant, utan snarare har att göra med egenskaper som namn, hudfärg och – delvis relaterat till detta – hur långt bort från Sverige man har sitt ursprung (jfr Borevi och Strömblad 2004).³

Att människor som har sin bakgrund i ett annat land förlänas nyhetsvärde när de blir politiker har naturligtvis sin förklaring i de mönster som vid detta laget är väl bekanta. Tillgänglig information från forskning och officiell statistik blottlägger en påtaglig – och som det tycks beständig – klyfta i politiskt engagemang mellan invandrade

¹ Folkpartiet liberalerna, Pressmeddelande 2003-11-21.

² Uppgifterna är hämtade från Marit Paulsens webbplats (<http://www.marit.nu>).

³ Nyamko Sabuni, vars namn gissningsvis klingar ”osvenskt” i många infödda svenskers öron, är svart och kom till Sverige från Burundi 1981 (Svenska Dagbladet 2002-05-30; Dagens Nyheter 2004-01-07. Dessa tidningsartiklar kan, tillsammans med exempelvis Aftonbladet 2002-09-17 och Göteborgsposten 2003-11-24, för övrigt sägas ge stöd åt ovan nämnda preliminära slutsatser.)

och infödda svenskar. Som vi redan har kunnat notera betyder detta inte att alla människor som invandrat till Sverige är frånvarande i politiken. Men likväl påvisar såväl enkla som mer avancerade jämförelser (i vilka man också tar hänsyn till andra bakgrundsfaktorer) systematiska skillnader till de invandrades nackdel (jfr Petersson, Westholm och Blomberg 1989:198–203; Bäck och Soininen 1996, 1998; Petersson m.fl. 1998:92–94; Adman och Strömblad 2000; SCB 2003a, 2003b).

Sambandet har sannolikt framträtt allra tydligast i fråga om valdeltagande; detta eftersom det i form av officiell statistik finns en rik källa för observationer rörande just denna form av politiskt deltagande. Individer som tillhör befolkningskategorin invandrade tenderar att utnyttja sin rösträtt i lägre grad än infödda svenskar. För att endast nämna ett par siffror deltog, enligt Statistiska centralbyråns valdeltagandeundersökning, 83 procent av de röstberättigade infödda svenskarna i 2002 års riksdagsval; medan motsvarande andel i gruppen utlandsfödda endast var 67 procent.⁴ De invandrade tycks emellertid inte heller kompensera detta genom att på andra sätt vara aktiva i det politiska livet. Tvärtom ger tidigare forskning vid handen att mönstret upprepas även när det gäller andra former av politisk aktivitet; såsom engagemang i politiska partier, deltagande i manifestationer, och påverkansförsök via kontakter med beslutsfattare (Adman och Strömblad 2000:16–22).

Syftet med den här boken är nu inte att upprepa dessa väl belagda samband mellan invandrarskap och politiskt engagemang. I de studier vi har samlat här utgör tidigare forskningsresultat snarast en utmaning. Ovan nämnda indikationer på bristande politiskt jämlikhet motiverar tvivelsutan sökandet efter rimliga förklaringar till rådande situation, och – därmed – kvalificerade förslag på hur den kan förändras.

⁴ Denna skillnad i valdeltagande verkade dessutom ha ökat något i jämförelse med det närmast föregående riksdagsvalet 1998, en ökning som dock inte var statistiskt säkerställd (SCB 2003a:8). Mönstret upprepas också för valdeltagande i kommunala val, i vilka utländska medborgare under vissa förutsättningar har rösträtt (se här t.ex. SCB 2003b:11). Exempelvis röstade endast 35,1 procent av de röstberättigade utländska medborgarna vid valet till kommunfullmäktige 2002, medan det totala valdeltagandet i detta val var 77,9 procent (SCB 2003b:4). På basis av denna information, jämte uppgifter om andelen röstberättigade i respektive grupp (SCB 2003c:6), kan vidare valdeltagandet bland svenska medborgare i detta val beräknas till 80,0 procent (jfr Strömblad 2003:110–113). Vad gäller de utländska medborgarnas valdeltagande noteras ingen nedgång i relation till föregående val; men däremot en mycket tydlig sådan sedan mitten av 1970-talet, då utländska medborgare fick rätt att rösta i kommunala val (se vidare Dahlström och Möller i denna volym).

I den vetenskapliga litteraturen finns förvisso välutvecklade teoretiska förklaringsmodeller, i vilka centrala faktorer för politiskt deltagande preciseras.⁵ Genom att exempelvis studera skillnader i politiska resurser, såsom utbildningsnivå och språkkunskaper, kan man ofta komma en god bit på vägen mot en förklaring av varför vissa grupper av individer är mindre benägna än andra att delta i det politiska livet. Samtidigt förefaller det här vara särskilt angeläget att också studera betydelsen av mer övergripande förutsättningar. De samband som återfinns på individ- eller grupp-nivå kan åtminstone delvis tänkas vara resultat av faktorer som ligger utanför de enskilda individernas kontroll – det handlar då snarare om de rambetingelser som samhällets institutioner och övriga strukturer formar.

Det är omständigheter av detta senare slag som blir föremål för analys i de kapitel som följer. Som framgår redan av bokens innehållsförteckning spänner denna tematik över ett brett fält av konkreta forskningsproblem och samhällsliga sfärer. Likväl finns en tydlig skärningspunkt mellan de enskilda forskarnas bidrag. Var för sig förmedlar de nämligen viktiga insikter om möjligheter och hinder för politisk jämlikhet i den etniska och kulturella mångfaldens Sverige. I förlängningen handlar detta om samhällets förutsättningar att kunna närma sig idealet om politisk integration – ett tillstånd präglad av just jämlikhet i fråga om de villkor som betingar politiskt engagemang.

Förutsättningar för politiskt engagemang – strukturer och institutioner i fokus

I demokratier deltar ibland individer aktivt. Till exempel som representanter för ett politiskt parti, som initiativtagare till en namninsamling, eller kanske som demonstranter. Ett sådant aktivt engagemang i det politiska livet är ofta grupp-baserat på ett eller annat sätt. Man aktiverar sig som individ inom ramen för ett kollektiv, för att tillsammans med andra försöka påverka samhället i en viss riktning.⁶

⁵ Goda översikter återfinns t.ex. i Nagel 1987 och Leighley 1995.

⁶ Termerna ”politiskt deltagande” och ”politiskt engagemang” kan i denna framställning väsentligen betraktas som synonyma. I den mån en distinktion behöver göras förstås emellertid engagemang lämpligen som ett bredare begrepp än deltagande (jfr Strömblad 2003:9–10). Politiskt engagemang kan begreppsligt sett sägas inrymma såväl ett aktivt deltagande i politiska aktiviteter som en mer passiv delaktighet. Det senare avser då snarast en individs attityder till politiken i stort, såsom grad av politiskt intresse och i vilken mån man har tilltro till möjligheterna att kunna påverka och nå inflytande.

Även det mer ”individuella” politiska deltagandet har dock en kollektiv sida, åtminstone i den mån det berör (eller är tänkt att beröra) också andra människor. Att rösta i allmänna val är i strikt mening något som enskilda individer ägnar sig åt, men aktiviteten är likafullt en del i ett större sammanhang. Ett val (och dess resultat) är så att säga summan av de individuella valhandlingarna. Aktiviteten är otänkbar som en renodlat enskild företeelse. Detsamma gäller i allt väsentligt för andra former av individuellt politiskt engagemang. Den som delar ut egenhändigt producerade flygblad på torget, för att på så vis sprida ett politiskt budskap, genomför visserligen en enskild manifestation; men samtidigt blir andra människor – de som mer eller mindre frivilligt tar emot budskapet – involverade i aktiviteten. Den som författar en insändare till lokaltidningen, och därigenom argumenterar för en ståndpunkt i någon politisk fråga, gör sin röst hörd inför det kollektiv som läsarna utgör.

Ur denna synvinkel måste politiskt deltagande sägas vara ett sociologiskt fenomen, oberoende av i vilken form det mer precist gestaltar sig.⁷ För att förklara skillnader i politiskt deltagande har emellertid den politiska sociologin (den samhällsvetenskapliga forskningsgren inom vilken politiskt beteende, i bred bemärkelse, studeras) traditionellt riktat fokus mot individers egenskaper snarare än mot sociala sammanhang (Leighley 1995:185–186; jfr Eulau 1986:2–3; Huckfeldt och Sprague 1993:281).

Detta kan te sig något motsägelsefullt. Men man måste då betänka att det i grund och botten är just *individer* som gör sina röster hörda eller, omvänt, avstår från att försöka påverka samhället med de redskap som demokratin tillhandahåller. Det är individer som förnimmer verkligheten, funderar, formar föreställningar och fattar beslut. Individrelaterade egenskaper såsom kön, ålder, inkomst, utbildningsnivå och klasstillhörighet kan på olika sätt tänkas ha betydelse för dessa processer. Exempelvis har individer som åtnjuter en högre socioekonomisk status oftare en mer positiv syn på de egna möjligheterna att kunna påverka i politiken (jfr Verba, Schlozman och Brady 1995:348–350; Petersson m.fl. 1998:88–92). En högre grad av sådan optimism kan i sin tur tänkas förenkla beslutet om att ta aktiv del i det politiska livet; steget från passivitet till engagemang blir kortare.

Att rikta sökarljuset också mot mer övergripande förutsättningar – mot strukturella och institutionella faktorer – är emellertid både fruktbart och välbehövligt. Det ger möjlighet att formulera mer fullständiga

⁷ Jfr här Max Webers karaktärisering av sociologins uppgift som att ”förstå socialt handlande” (citerad i Smelser 1967:2).

förklaringar till varför människor som ytligt sett tycks befinna sig i likartade omständigheter kan uppvisa olika grad av demokratisk delaktighet. Kunskap av detta slag ger i förlängningen också underlag för en diskussion om hur samhället och dess institutioner kan behöva förändras – givet att vi i högre grad vill försöka förverkliga demokratins ideal om politisk jämlikhet.

En central uppgift blir då att identifiera *hinder* av olika slag, inbegripet sådana som i förstone är mindre uppenbara. Det är tänkbart att invandrade, eller vissa kategorier av invandrade, diskrimineras på mer eller mindre subtila sätt, både av politikens regelverk och av normer och konventioner i den reellt existerande demokratins vardag. Att möta budskap om att man inte riktigt ”passar in” eller uppleva att ens åsikter inte tas på allvar kan förmodas resultera i en sämre tilltro till den egna politiska förmågan och ett minskat politiskt intresse (Dahlstedt 1999:85–94, 2000; jfr Gaventa 1980; Schneider och Ingram 1997:200–201). På motsvarande sätt skulle också institutionella restriktioner kunna resultera i en svagare delaktighet i demokratin. Det mest uppenbara exemplet torde här vara frånvaro av rösträtt. Allt annat lika upplever sannolikt den individ som inte är röstberättigad i samtliga val, utan endast i lokala, oftare valhandlingen som meningslös, och väljer kanske därför att helt avstå från att rösta (Adman och Strömblad 2000:45–46).

Man kan emellertid också vända på problematiken för att, i konstruktiv anda, istället försöka identifiera *möjligheter*. Frågan blir då vilka åtgärder som skulle kunna motverka, eller kompensera för, strukturella hinder och därmed befrämja invandrades deltagande i politiken. Riktade offentlig-politiska åtgärder kan genomföras i syfte att öka en viss befolkningsgrupps delaktighet i demokratin; att exempelvis sprida kunskaper i invandrargrupper om hur allmänna val i Sverige genomförs kan tänkas ge avtryck i en högre grad av motivation. Den som får inblick i ett system kan nog ofta förväntas bli mer intresserad av detsamma.

Hur sådana de facto genomförda åtgärder har utformats (och utvärderats) ska vi se intressanta exempel på längre fram i boken. Men vi ska också se hur man, med hjälp av principiella argument om hur ett demokratiskt och rättvist samhälle bör vara beskaffat, kan reflektera över tänkbara – om än inte realiserade – institutionella förändringar i det svenska politiska systemet.⁸

⁸ En dylik reflektion kan givetvis också inspireras av faktiska förhållanden i andra politiska system, se vidare Jarstad i denna volym.

Hur strukturer och institutioner kan påverka – en förklaringsmodell

Vi har hävdad att strukturella och institutionella faktorer kan vara fruktbara studieobjekt för den som vill förklara skillnader i politiskt engagemang; och dessutom att sambanden till syvende og sidst också måste kunna förstås på individnivå. I teoretiska resonemang av detta slag är abstraktioner ofrånkomliga, men den grundläggande tankegången här är i själva verket ganska enkel. Det hela handlar i princip om att identifiera hur orsak kan leda till verkan, givet det mer specifika samband som står i fokus.

Anta att vi kan observera skillnader med avseende på övergripande förutsättningar mellan två grupper i befolkningen, A och B. Om medlemmarna i grupp A dessutom visar sig vara avsevärt mindre politiskt engagerade än medlemmarna i grupp B kan man kanske misstänka att detta (åtminstone delvis) är en följd av att deras strukturella villkor skiljer sig åt. Men för att närmare kunna reda ut om, och i så fall varför, det förhåller sig så behöver man på något sätt kunna peka ut sambandets mekanismer. Varför har skillnaden mellan A och B betydelse för det politiska engagemanget i respektive grupp? Det gäller här att visa *hur* observerade skillnader på strukturell nivå avspeglar sig på individnivå – eller ”aktörsnivå”, om man så vill (jfr Rothstein 1987). Närmare bestämt behövs en förklaring till hur de strukturella villkoren kan påverka de faktorer som på individnivå har betydelse för graden av politiskt engagemang. Den uppenbara följdfrågan blir då vilka dessa är.

Som vi tidigare antytt inrymmer den politisk-sociologiska litteraturen en rad intressanta förslag i detta avseende. Det bör dock tilläggas att dessa långt ifrån ska betraktas som oförenliga; en närmare blick avslöjar att det ofta handlar om skillnader i fokus istället för om motstridiga teorier.⁹ En teoretisk modell utvecklad av tre inflytelserika amerikanska statsvetare visar sig dock vara särskilt användbar från vår horisont sett. Detta beror nu inte på att deras teori i sig identifierar samband mellan strukturella faktorer och politiskt engagemang. Dess

⁹ Jfr här hur Nagel (1987) disponerar sin översikt över den politiska participationens olika teman. Att förklaringsmodeller som sådana inte nödvändigtvis är motstridiga betyder förstås inte att de alltid är lika användbara när det gäller att förklara skillnader i deltagande mellan specifika befolkningskategorier; för intressanta analyser om hur minoritetsgruppers (i USA) politiska deltagande skiljer sig från majoritetsbefolkningens, se Leighley och Vedlitz 1999 samt Marschall 2001.

kvaliteter består istället närmast av det omvända; den teoretiska modellen i fråga är sammansatt av förklaringsfaktorer på individnivå, faktorer som i termer av orsak och verkan därtill kan sägas ligga påtagligt nära det utfall som ska förklaras.

Logiken i detta resonemang är inte så mystisk som den kan förefalla. Genom att ta fasta på vad man kan kalla för det politiska deltagandets primära förklaringsfaktorer får man samtidigt en uppfattning om vad som krävs av en (bra) strukturell förklaring. Förklaringsfaktorer som i analytisk mening ligger längre bak i orsakskedjan bör kunna relateras till det utfall som står i fokus *via* de mekanismer som mer näraliggande faktorer utgör. I den mån detta låter sig göras ökar samtidigt trovärdigheten i den strukturella förklaring som man vill utvärdera (jfr Strömblad 2003:41–44).

Enligt statsvetarna Sidney Verba, Kay Lehman Schlozman och Henry Brady är de relevanta förklaringsfaktorerna tre till antalet.¹⁰ De tecknar sin så kallade *Civic Voluntarism Model* med hjälp av en intuitivt tilltalande tankefigur. Verba, Schlozman och Brady frågar sig nämligen kort och koncist varför vissa individer inte deltar i politiken, och formulerar i samma andetag sitt svar: politiskt passiv blir den individ som inte kan delta och inte vill delta; och ett givet utgångsläge förvärras dessutom av en brist på uppmaningar att delta. Något mindre tillspetsat uttryckt kan de tre huvudsakliga förklaringsfaktorerna här sägas vara *resurser*, *motivation* samt (tillgång till) *rekryterande nätverk*.

Ett aktivt politiskt engagemang fordrar ett viss mått av resurser, såsom kunskaper om hur politiken fungerar, kännedom om de kanaler som finns för att utöva inflytande och hur dessa kan utnyttjas på bästa sätt.¹¹ Den som känner sig väl bekant med det politiska systemet och dess funktioner och dessutom besitter, som det brukar heta i platsannonserna, god förmåga att uttrycka sig i tal och skrift har sannolikt lättare att göra sin politiska röst hörd. Omvänt torde det vara svårare att göra sig gällande för den som har bristande språkkunskaper och

¹⁰ Framställningen baserar sig här, om inte annat anges, på Verba, Schlozman och Brady 1995:kap. 9–13; men se även Brady, Verba och Schlozman 1995.

¹¹ Vid sidan av humankapital av detta slag är, enligt Verba, Schlozman och Brady (1995:kap. 10), *tid* och *pengar* centrala resurskomponenter här. Att över huvud taget ha tid att avsätta för politiska aktiviteter är förstås en tämligen självklar premiss (men givet en ojämn fördelning av denna ”nyttighet” kan dess betydelse likafullt vara värdefull att studera). Däremot kan det te sig mindre uppenbart varför inkomster och förmögenheter ska förmodas ha betydelse för politiskt deltagande. Man ska emellertid då betänka att den teoretiska modellen är konstruerad i ljuset av de förhållanden som råder i USA, där politiska donationer och bidrag av allt att döma spelar en avsevärt större roll än i Sverige.

inte alls är insatt i politikens villkor eller i samhällets offentliga organisation.

Att kunna delta är enligt Verba, Schlozman och Brady's modell ett nödvändigt, ehuru inte tillräckligt villkor. Viljan måste också finnas. En aldrig så välinformerad och verbalt kompetent individ kommer inte att engagera sig i politiken om hon eller han saknar motivation. Att rösta i valet, arbeta ideellt åt partiet och samla namnunderskrifter mot vägbygget kräver något slags intresse för politik och samhällsfrågor. Till denna mer känslomässiga delaktighet i demokratin hör också attityder av det slag som sammanfattas i termen politisk tilltro.¹² För att politiskt deltagande över huvud taget ska te sig meningsfullt krävs en grundläggande känsla av att det faktiskt tjänar något till att försöka påverka. Om det politiska systemet uppfattas som svårtillgängligt och dess företrädare som ovilliga att ta intryck av medborgarnas krav är det naturligt att lusten att försöka utöva inflytande avtar. Detsamma gäller om man som individ saknar tilltro till den egna förmågan att delta i politiska aktiviteter. En låg grad av självförtroende i detta avseende minskar då sannolikheten för att man försöker göra sin röst hörd i politiska sammanhang.

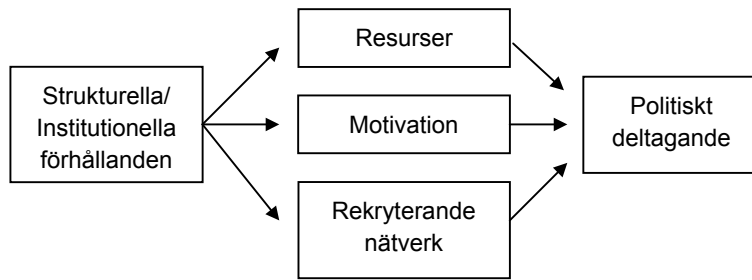
Verba, Schlozman och Brady föreslår slutligen också att politiskt deltagande kan befrämjas av uppmaningar till aktivitet. Den som blir ombedd av andra (mer eller mindre bekanta personer) att engagera sig kan i någon mån sägas ha tillgång till politiskt rekryterande nätverk. Hon eller han vistas kanske i miljöer där redan aktiva individer försöker värva nya medlemmar till en politisk rörelse, samla deltagare till en planerad demonstration, eller är sysselsatta med att försöka övertyga andra att utnyttja sin rösträtt i ett kommande val. Omvänt gäller då förstås att den individ som, allt annat lika, inte utsätts för sådana rekryteringsförsök i högre grad kommer att vara en passiv åskådare i demokratin.

Verba, Schlozman och Brady's teoretiska modell kan föga förvånande beskrivas mer detaljerat än vad denna översiktliga presentation ger sken av.¹³ Likafullt har vi nu redogjort för en uppsättning centrala orsaksmekanismer för politiskt deltagande. Poängen här är att dessa kan betraktas som länkar i en tänkt orsakskedja mellan mer

¹² Politisk tilltro är ett försök att översätta det begrepp som i den anglosaxiska litteraturen traditionellt benämns "political efficacy" (se vidare Strömblad 2003:46 och där refererad litteratur).

¹³ För mer fullständiga redogörelser av Civic Voluntarism Model och kommentarer, se (vid sidan om originalkällan) Adman och Strömblad 2000; Strömblad 2003:kap. 3; Adman 2004:kap. 4. I dessa publikationer återfinns också empiriska tillämpningar av modellen baserade på data från Sverige.

Figur 1. Tänkt orsakskedja mellan strukturella/institutionella förhållanden och politiskt deltagande.

övergripande förutsättningar och politisk aktivitetsgrad. Det hypotetiska sambandet kan tecknas grafiskt på det sätt som figur 1 visar.

I denna figur antas strukturella och institutionella förhållanden kunna variera tvärs olika kategorier av individer, exempelvis mellan invandrade och infödda svenskar. Denna variation antas vidare kunna få effekter på individers politiska deltagande via dess påverkan på de tre primära förklaringsfaktorererna resurser, motivation och rekryterande nätverk. Därigenom kan modellen hjälpa oss att precisera hur övergripande förutsättningar kan aktivera (eller passivisera) individer i politiskt hänseende. En given strukturell egenskap – till exempel kvaliteten på undervisningen i den skola man är elev – befrämjar måhända individers möjligheter att utveckla politiskt värdefulla kunskaper och färdigheter; en annan kan tänkas stimulera ett politiskt intresse och bidra till ökad tilltro till den egna förmågan att kunna påverka; en tredje underlättar kanske bildandet av nätverk i vilka individer kan bli indragna i politisk verksamhet. Givetvis är också kombinationer av dessa effekter tänkbara, och i realiteten förmodligen också mer sannolika.

* * *

De kapitel som följer behandlar frågeställningar som på olika sätt kan relateras till den föreslagna teoretiska orsakskedjan. Med hjälp av principiell argumentation utifrån normativ politisk teori och med stöd i data från officiell statistik, offentliga publikationer, jämförande fallstudier, observationer och samtalsintervjuer visar författarna hur

strukturella och institutionella faktorer kan studeras och värderas i relation till den bristande politiska integration som framträtt i det svenska samhället.

Ludvig Beckman riktar fokus mot en än mer grundläggande politisk resurs än de vi har berört ovan. Det handlar här om förutsättningarna att överhuvudtaget få tillträde till den representativa demokratin. Den fråga han ställer är om den begränsade rösträtten för utländska medborgare kan försvaras med hänsyn till normativa rättvisepprinciper. Som Beckman klargör är (vuxna) utländska medborgare, bosatta i Sverige, den enda befolkningskategori som åtnjuter en beskuren rösträtt; detta eftersom de (givet att vissa grundvillkor om varaktig bosättning i landet är uppfyllda) har rätt att rösta i kommunala val men inte i riksdagsval. Rösträtt i riksdagsval tillkommer författningenligt endast svenska medborgare. Politiska makthavare har i debatt och beslut, alltsedan demokratins införande, framfört olika argument för att detta förhållande är rimligt; man har då exempelvis hänvisat till säkerhetspolitiska intressen och till att medborgarskap och rösträtt måste förstås som oskiljbara privilegier. Beckman skärskådar dessa argument kritiskt och finner dem ohållbara, utifrån den ömsesidighetsprincip som kan sägas utgöra demokratins fundament. Författarens slutsats blir följaktligen att utländska medborgare som bor i Sverige bör ges samma förutsättningar som svenska medborgare att påverka samhällsutformningen genom att rösta i allmänna val.

Magnus Dahlstedt söker förklaringar till den alltjämt bristande mångfalden i fråga om politiska förtroendeuppdrag. Föga förvånade, givet vad vi känner till om tendenser till politiskt utanförskap, är de invandrade (svenska medborgare eller ej) som grupp betraktat också systematiskt underrepresenterade i kommunala politiska församlingar. Dahlstedt uppmärksammar här betydelsen av etablerade normer, tankemönster och konventioner inom de svenska politiska partierna. Den interna kultur som formas inom ett politiskt parti kan mycket väl tänkas påverka medlemmarnas motivation att bibehålla eller utveckla sitt engagemang. Via intervjuer med personer som har utländsk bakgrund och dessutom erfarenhet från arbete i politiska partier kan Dahlstedt utforska förekomsten av en subtil form av underordning och utestängning inom partierna. Politiker med utländsk bakgrund upplever att deras kompetens och insatser inte riktigt tas på allvar. De möter också mer eller mindre outtalade krav på att anpassa sig till ett ”svenskt” sätt att argumentera och driva frågor på. I intervjusvaren framkommer också att de partiinterna rekryterande nätverken kan

upplevas som svårforcerade hinder – en ytligt sett välkomnande inställning avspeglar sig långt i från alltid när man går från ord till handling i nomineringsprocesser.

Mirzet Tursunovic belyser i sitt kapitel situationen i en annan samhällsinstitution som förväntas spela en viktig roll i demokratin. Det handlar här om skolans uppdrag att förmedla kunskap till eleverna om demokratiskt beslutsfattande, och ge eleverna förutsättningar att tillämpa demokratiska principer i det vardagliga skolarbetet. En berättigad fråga är förstås i vilken mån detta ideal kan realiseras i praktiken. Men särskilt intressant i detta sammanhang är också hur skolans roll som demokratifostrare uppfattas av elever med utländsk bakgrund som har erfarenheter från icke-demokratiska samhällssystem. Tursunovic baserar sin analys på bosniska gymnasieungdomars konkreta upplevelser av den svenska skolan. Genom samtalsintervjuer i fokusgrupper framträder såväl positiva som negativa bilder. Vissa av ungdomarna tycks ha såväl hög ”självförtro” som hög ”systemförtro”; de anser sig tillräckligt kompetenta för att vara med och påverka och upplever också att lärare i allmänhet är beredda att ta intryck. Andra elever ger däremot snarast uttryck för en motsatt uppfattning. Författaren noterar här en variation dels mellan olika enskilda skolor, och dels mellan skolans skilda årskurser. Hans resultat tyder vidare på att institutionaliserade former för elevinflytande, som idealt befrämjar såväl motivation som färdigheter, har starkt begränsad räckvidd; de uppfattas av eleverna stundtals snarast som ett spel för gallerierna.

Isabell Schierenbeck förmedlar i sin tur inblickar i hur den svenska välfärdsstaten konkret kan gestalta sig för människor med utländsk bakgrund. I fokus står här själva kvaliteten i det viktiga möte som sker mellan institution och individ i form av myndighetskontakter. Som Schierenbeck klargör kan kontakter mellan välfärdsstatens funktionärer och klienter tänkas påverka förutsättningarna för demokratisk delaktighet. I mötet med det offentliga förmedlas också omedvetna budskap från det demokratiska systemets representanter. Hur myndighetsutövningen i praktiken utformas kan därmed tänkas influera klienternas syn på sin position i samhället och deras uppfattningar om huruvida politiskt engagemang är meningsfullt. I Schierenbecks studie fick handläggare, eller ”frontlinjebyråkrater”, på arbetsförmedlingar och socialkontor besvara frågor om hur de arbetade med invandrade klienter. Författaren finner att tjänstemännen i hög grad stereotypiserar klienterna utifrån föreställningar om kulturella attribut; de tar också på sig en slags omhändertagande och stundtals uppfostrande

roll. Ett bemötande av detta slag är svårt att förena med principen om likabehandling – och det kan i förlängningen också minska klienternas motivation att engagera sig i politik och samhällsfrågor.

Carl Dahlström och *Ulrika Möller* analyserar den svenska statens insatser för att öka valdeltagandet bland utländska medborgare. Detta stycke samtidshistoria har sin naturliga startpunkt i den reform som 1975 gav utländska medborgare rösträtt i kommunala val. Genom att studera utvecklingen över tid kan Dahlström och Möller göra en central observation: Trots det välkända faktum att andelen röstande utländska medborgare kontinuerligt har minskat har staten använt samma – till synes verkningslösa – strategi för att försöka vända trenden. Strategin formulerades redan av den utredning som föregick reformen 1975; den förändrades först 1994 och då endast i liten utsträckning. En bärande tanke bakom strategin var att utländska medborgare behövde kompenseras för bristande politiska resurser; de förmodades ha otillräckliga kunskaper om det svenska samhället och svårt att ta emot valinformation på svenska. Riktade utbildnings- och informationsinsatser blev följdenligt den metod som förespråkades. Samtidigt definierades de berörda myndigheternas inbördes relationer på ett sätt som motverkade förändringar, och därtill bekräftades den ursprungliga problembilden i olika utvärderingar. Enligt Dahlströms och Möllers analys är detta huvudförklaringarna till stabiliteten i statens strategi. Som författarna påpekar saknades emellertid inte alternativ, statens insatser kunde också ha inriktats mot att stimulera politisk motivation och nätverksbyggande. Detta hade sannolikt resulterat i en högre grad av generella insatser för politisk integration, på bekostnad av invandrapolitiska särlösningar.

Anna Jarstad analyserar frågan om kvotering till folkvalda församlingar kan vara en lämplig metod för att främja politisk delaktighet och integration. För att studera tidigare gjorda erfarenheter här behöver man emellertid rikta blickarna utanför Sveriges gränser. Jarstad kan då konstatera att endast ett fåtal av världens stater föreskriver att en viss andel av platserna i parlamentet ska reserveras för personer som tillhör namngivna etniska grupper (grupperna definieras i religiösa, kulturella eller språkliga termer). Denna etniska kvotering kan sägas vara en strategi för att uppnå fredlig samexistens i etniskt delade samhällen. Utifrån fallstudier av två länder som tillämpat etnisk kvotering, Cypern och Nya Zeeland, kan Jarstad emellertid visa att denna metod i vissa fall främjar och i andra fall hindrar integration. En rimlig grund för kvotering av den invandrade befolkningen i Sverige

skulle dock vara avspegling av samhällets mångfald snarare än inomstatlig fred. Effekten av de strukturella hinder som kan finnas för invandrades politiska delaktighet skulle kunna motverkas genom garanterad representation – en slags lagligt fastställd rekrytering till politiken. Givet heterogeniteten i denna befolkningskategori är det dock tveksamt om ”representationen” skulle uppfattas som legitim, menar Jarstad. Dessutom riskerar en dylik kvotering att bli endast symbolpolitisk; ingen kan gå i god för att den faktiskt upphäver samhällets diskriminerande strukturer.

Mats Lundström avslutar antologin med en principiell analys av hur medborgarna i ett mångkulturellt samhälle kan lösa konflikter på demokratisk väg. Lundström utgår här från den så kallade deliberativa demokratimodellens idé att medborgarna kan resonera sig fram till gemensamma uppfattningar om vilka politiska beslut som är rättvisa. Det villkor som bör ställas är dock att deltagarna i ett sådant samtal ålägger sig att resonera opartiskt. Detta betyder inte att alla förväntas dela gemensamma politiska, eller fördensfulla kulturella, värderingar. Med opartiskhet menar Lundström här att de argument som framförs måste vara både sakliga (i den meningen att andra kan kontrollera om de är empiriskt hållbara) och förenliga med moraliska principer som alla kan ställa upp på. Tanken är då att enskilda individer, oberoende av egenskaper som etnisk tillhörighet och kulturell identitet, ska kunna enas kring moraliskt rimliga beslut. Det konkreta utfallet kan därigenom bli att en majoritet böjer sig för en minoritet som har legitima krav att få sin vilja igenom. I dessa beslutsprocesser måste individerna själva reflektera över sina grundläggande värderingar och ansvara för sina motiv när de försöker övertyga andra. Lundström diskuterar emellertid också hur konkreta institutioner kan designas i syfte att befrämja detta kvalitetskrav på individers politiska engagemang. Han pekar i detta sammanhang särskilt på skolans potentiella roll som utbildare av, och brobyggare mellan, framtida beslutsfattare – människor som kommer att representera en mångfald av ursprung och identiteter.

* * *

Vi vet att det svenska samhället präglas av betydande variationer i nationell bakgrund och av etnisk och kulturell mångfald. Men vi vet också att denna mångfald inte har omsatts i politisk integration. Förutsättningarna för politiskt engagemang och demokratisk delaktighet tenderar att skilja sig åt mellan individer som har svensk respektive

utländsk bakgrund. Det finns förvisso goda teorier och en hel del empirisk information om vad som direkt kan ge upphov till skillnader av detta slag. Grupper i samhället som är systematiskt missgynnade i fråga om politiska resurser och nätverk, och som därtill (eller kanske som en följd av just detta) upplever en svag tilltro till politiken och dess möjligheter, kommer i högre grad att stå utanför demokratin. Våra kunskaper är dock betydligt mer begränsade när det gäller faktorer som *indirekt* kan ge upphov till skillnader i politiskt engagemang. I den här antologin försöker vi i någon mån råda bot på detta, genom att förmedla insikter om samhällsliga strukturers och institutioners betydelse i detta sammanhang.

Att identifiera faktorer som påverkar det politiska engagemanget i ett samhälle är samtidigt att studera dess förutsättningar för politisk jämlikhet. Den politiska jämlikheten kan sägas vara reell, snarare än formell, om alla samhällsmedlemmar kan göra sina politiska röster hörda på lika villkor. Av allt att döma befinner sig det svenska samhället ännu långt från ett sådant ideal. Men för att kunna föra en diskussion om hur den politiska jämlikheten i högre grad ska kunna förverkligas behöver vi lära oss mer om dess premisser – och därmed också om vilka förändringar som kan vara möjliga och önskvärda.

Referenser

- Adman, Per. 2004. *Arbetslöshet, arbetsplatsdemokrati och politiskt deltagande*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Adman, Per och Per Strömblad. 2000. *Utanför demokratin? Del 3. Resurser för politisk integration*. Norrköping: Integrationsverket.
- Aftonbladet* 2002-09-17. ”Grattis, Nyamko Sabuni, 33.”
- Borevi, Karin och Per Strömblad. red. 2004. *Kategorisering och integration. Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag*. Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen, SOU 2004:48. Stockholm: Fritzes.
- Brady, Henry E., Sidney Verba och Kay Lehman Schlozman. 1995. ”Beyond SES: A resource model of political participation.” *American Political Science Review* 89:271–294.
- Bäck, Henry och Maritta Soininen. 1996. *Invandrarna, demokratin och samhället*. Förvaltningshögskolans rapporter, nr 2. Göteborg: Göteborgs universitet, Förvaltningshögskolan.
- Bäck, Henry och Maritta Soininen. 1998. ”Immigrants in the political process.” *Scandinavian Political Studies* 21:29–50.
- Dagens Nyheter* 2004-01-07. ”Dotter till vänsterman skarp röst i folkpartiet.”
- Dahlstedt, Magnus. 1999. *Politiskt deltagande och icke-deltagande. Om det politiska livets etniska delning i dagens mångetniska Sverige*. Umeå: PFI. Partnerskap för multi-etnisk integration.
- Dahlstedt, Magnus. 2000. *Utanför demokratin? Del 5. Marginaliseringens politiska konsekvenser*. Norrköping: Integrationsverket.
- Eulau, Heintz. 1986. *Politics, self, and society. A theme and variations*. Cambridge: Harvard University Press.
- Folkpartiet liberalerna, Pressmeddelande 2003-11-21. ”Pehrson och Sabuni nya i fp-ledningen.”
- Gaventa, John. 1980. *Power and powerlessness. Quiescence and rebellion in an Appalachian valley*. Oxford: Clarendon Press.
- Göteborgsposten* 2003-11-24. ”Allt fler utlandsfödda i partierna.”
- Huckfeldt, R. Robert och John Sprague. 1993. ”Citizens, contexts, and politics.” i Ada W. Finifter. red. *Political science: The state of the discipline II*. Washington: American Political Science Association.
- Leighley, Jan E. 1995. ”Attitudes, opportunities and incentives: A field essay on political participation.” *Political Research Quarterly* 48:181–209.

- Leighley, Jan E. och Arnold Vedlitz. 1999. "Race, ethnicity, and political participation: Competing models and contrasting explanations." *The Journal of Politics* 61:1092–1114.
- Marit Paulsens webbplats. "Marit.nu Din guide till ett tydligare EU." [http://www.marit.nu/marit.nu/kategori.asp?Category_Id=10_OM_MARIT 2004-04-19]
- Marschall, Melissa J. 2001. "Does the shoe fit? Testing models of participation for african-american and latino involvement in local politics." *Urban Affairs Review* 37:227–248.
- Nagel, Jack H. 1987. *Participation*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Petersson, Olof, Anders Westholm och Göran Blomberg. 1989. *Medborgarnas makt*. Stockholm: Carlsson.
- Petersson, Olof, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti, Jan Teorell och Anders Westholm. 1998. *Demokrati och medborgarskap*. Demokratirådets rapport 1998. Stockholm: SNS Förlag.
- Rothstein, Bo. 1987. "Aktör-Strukturansatsen: Ett metodiskt dilemma." *Statsvetenskaplig tidskrift* 97:27–40.
- SCB 2003a. *Valdeltagandet vid valet 2002*. Statistiska meddelanden Me 13 SM 0301. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB 2003b. *Valdeltagandet bland utländska medborgare vid kommunfullmäktigvalen 2002*. Statistiska meddelanden Me 14 SM 0301. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB 2003c. *Allmänna valen 2002 Del 3. Kommunfullmäktige den 15 september 2002*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Smelser, Neil J. 1967. "Introduction." i Neil J. Smelser, red. *Sociology: An introduction*. New York: John Wiley & Sons.
- Schneider, Anna Larason och Helen Ingram. 1997. *Policy design for democracy*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Strömblad, Per. 2003. *Politik på stadens skuggsida*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Svenska Dagbladet* 2002-05-30. "Färgstark tvåbarnsmor ska lyfta fp."
- Verba, Sidney, Kay Lehman Schlozman och Henry E. Brady. 1995. *Voice and equality. Civic voluntarism in american politics*. Cambridge: Harvard University Press.

2. Demokratin och debatten om de utländska medborgarnas rösträtt*

Ludvig Beckman

Alla demokratier begränsar rösträtten. Barn, utvecklingsstörda, fängelseinterner och utländska medborgare saknar rösträtt i en majoritet av världens demokratiska stater.¹ Andra grupper för vilka rösträtten nu anses självklar erövrade den först långt efter det som brukar betraktas som tidpunkten för demokratins genombrott. Kvinnornas rösträtt dröjde, i vissa länder till slutet av det förra seklet. I Sverige dröjde det till 1945 innan egen försörjningsförmåga avskaffades som rösträttsstreck. Och det är först genom flera sänkningar av rösträttsåldern som även ungdomar i allt större utsträckning inkluderats i de röstberättigades krets. Därför är det naturligt att andelen röstberättigade fortsätter att öka långt efter den "allmänna" rösträttens införande. Vid det som betraktas som Sveriges första demokratiska val 1921 var 56 procent av befolkningen röstberättigade. 1980 hade andelen stigit till 74 procent (Katz 1997:236–238). Det är således befogat att tala om demokratiseringen av Sverige som en process som fortgått under *hela* nittonhundratalet.

Utländska medborgare är de enda vuxna människor som lever i Sverige och som samtidigt har en beskuren rösträtt. Många av dem har permanent uppehållstillstånd och lever sedan lång tid i landet. I Sverige bor närmare en halv miljon utländska medborgare vilket

* Författaren vill tacka deltagarna i arbetsgruppen för politisk teori vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet och Karl-Göran Algotsson för värdefulla kommentarer på tidigare versioner av denna uppsats.

¹ Sverige framstår vid en internationell jämförelse som tämligen unikt i att ge rösträtt åt både fängelseinterner och utvecklingsstörda. Utvecklingsstörda fick i praktiken rösträtt 1989 då omyndighetsinstitutet avskaffades. De rättsliga hindren för fängelseinterner att rösta försvann redan 1936 även om det var först i och med en justering av vallagen 1968 som fängelseinterner fick praktiska möjligheter att delta (tidigare hade permission på valdagen krävts).

motsvarar mer än fem procent av befolkningen.² Formellt sett saknar de alla rätt att delta i de svenska riksdagsvalen eftersom rösträtten enligt grundlagen endast tillfaller svenska medborgare (Regeringsformen: kap. 3, § 2).³

När riksdagen 1975 röstade för att införa kommunal rösträtt för utländska medborgare ansågs det mycket progressivt. Statsmakernas ambition var då, och är det fortfarande, att alla invånare i Sverige ”i största möjliga utsträckning” skall ha samma rättigheter och skyldigheter (Prop. 1968:142:92; SOU 2000:106:19, 100). Emellertid sträcker sig den ambitionen inte så långt som till rätten att delta i riksdagsvalen. I det avseendet har de utländska medborgarna fortfarande inte samma rättigheter som de svenska. Tanken har istället varit att underlätta för dem med uppehållstillstånd att få del av det svenska medborgarskapet. Ett steg i den riktningen togs i juli 2001 då dubbelt medborgarskap blev möjligt (Prop. 1999/2000:147). Men att erhålla svenskt medborgarskap och de därmed förknippade politiska rättigheterna är förbundet med vissa villkor och kostnader. Att Sverige har antagit en mer generös inställning till dubbelt medborgarskap kan i praktiken ha liten betydelse så länge som andra länder ännu håller fast vid en mer restriktiv linje. Den som avser att skaffa sig ett svenskt medborgarskap riskerar att förlora sitt tidigare medborgarskap. Av olika skäl kan således ett stort antal människor tillbringa hela sitt liv i Sverige utan att någonsin ha rätt att fullt ut kunna påverka politiken och lagstiftningen. Rösträttsfrågan fortsätter således att vara aktuell – ett sekel efter demokratins genombrott.

Det finns därför all anledning att åter studera argumenten för och emot begränsningar av den demokratiska rösträtten. Vi kan föreställa oss två olika utgångspunkter för en sådan studie. En är att fokusera de argument för olika ståndpunkter som framförts i den svenska debatten. Uppgiften kan då vara att beskriva likheter och skillnader över tid, eller mellan olika aktörer, i synen på de utländska medborgarnas politiska rättigheter. Syftet skulle därmed vara att beskriva ett stycke svensk författningspolitiska historia.

² Enligt Statistisk årsbok (2002) är 477 312 utländska medborgare folkbokförda i Sverige. Enligt Valmyndigheten var vid riksdagsvalen samma år 323 421 utländska medborgare röstberättigade till kommunalvalen.

³ Ett märkligt förhållande är att det enligt vallagen är upp till riksdagen att inför varje folkomröstning avgöra huruvida utländska medborgare (som uppfyller villkoren för deltagande i kommunalvalen) skall ha rätt att delta eller inte. Att det innebär ett stort mått av godtycke framgår av att de hade rösträtt i omröstningen om EMU 2003, vilket de även hade i kärnkraftsomröstningen 1980, men att de inte hade rätt att delta i EU-valet 1994.

En annan är att uteslutande diskutera de principiella skälen för och emot rösträtt för utländska medborgare. För det ändamålet har vi större anledning att studera den demokratiteoretiska litteraturen än vad som sagts (och inte sagts) i Sveriges riksdag. En sådan studie skulle inte endast syfta till att beskriva olika debattpositioner. Syftet skulle istället vara att ta ställning till vilka begränsningar av rösträtten som är försvarliga från olika demokratiska principer.

Istället för att välja ett av dessa spår kommer jag att söka kombinera dem. Syftet med detta kapitel är således att utvärdera, kritisera och ta ställning till de synpunkter som framförts i den politiska debatten om de utländska medborgarnas rösträtt. Att göra det är att ta den svenska debatten på allvar, att se den som inlägg i en diskussion om hur en demokratisk rösträttsordning bör utformas. En studie med en sådan ambition måste även klargöra och argumentera för sin egen utgångspunkt. Vilka är de relevanta och, ytterst sett, rimliga argumenten i frågan om rösträttens begränsningar? Kapitlet börjar därför med att mejsla ut en egen position i den demokratiteoretiska diskussionen för att därefter beskriva, och sedan bedöma, de ståndpunkter som framförts av riksdag och regering.

Rösträttsbegränsningar och demokrati

Den fråga vi intresserar oss för är vilka politiska rättigheter som de *utländska* medborgarna bör ha. Den hänger emellertid samman med en mer generell principiell frågeställning om på vilka grunder de röstberättigades krets överhuvudtaget kan begränsas i en demokrati. En vanlig uppfattning, även bland demokratiforskare, är att den frågan kan avgöras av dem som är medborgare. Det finns med andra ord inga grundläggande principer om demokrati eller rättvisa att åberopa för dem som är bosatta inom landet men medborgare i ett annat.⁴ Men samtidigt måste varje begränsning av rösträtten motiveras och försvaras av den politiska majoriteten. I det offentliga materialet finner vi således en rad principiella resonemang om grunderna för gällande begränsningar av rösträtten. Vi kan därför ta dem som utgångspunkt och fråga oss om de är förenliga med de värden som vi anser underbygger ett demokratiskt styrelseskick.

En omfattande genomgång av rösträttsreglerna i världens demokratier har gjorts av Richard Katz. Hans slutsats är att begränsningar

⁴ Ett exempel är den framstående rättsfilosofen Bruce Ackerman som skriver att "the fate of non-citizens will be an appropriate subject for majoritarian politics" (Ackerman 1980:71).

av rösträtten kan härledas till tre principer: krav på viss personligt oberoende, kompetens eller tillhörighet till landet (Katz 1997:216–19). Det första kravet, på personligt oberoende, innebär att politiskt inflytande endast bör tillkomma dem som har förmågan att självständigt skaffa sig en politisk uppfattning (Jfr. Blais m.fl. 2001:42). I andra demokratier än den svenska anses detta motivera varför utvecklingsstörda inte har rätt att delta i allmänna val. Men historiskt sett har även andra grupper betraktats som oförmögna att skapa sig en självständig politisk uppfattning. De som under decennierna kring det förra sekelskiftet motsatte sig införandet av allmän rösträtt ansåg att politiskt inflytande förutsatte såväl ”politisk insight” som ”självständighet” (KU 1889:55). Det senare kravet ansågs tillräckligt för att inte som fullvärdiga medborgare erkänna vare sig tjänste- och fattighjonerna eller de gifta kvinnorna. De var enligt den äldre lagstiftningen tagna i ”laga försvar” av husbonden, maken eller socknen.

Åsikten att politiskt deltagande är förknippat med krav på viss ”politisk insight” torde dock haft större inflytande. Förslag om införandet av ett ”bildningsstreck” även för vuxna invånare framfördes flera gånger i den svenska riksdagen under 1800-talet (Thyselius 1902:32–36). Arbetare och andra lågt utbildade grupper i samhället ansågs inte ha förmågan att ta del i de samhälleliga besluten. Mest konsekvent utvecklades sambandet mellan utbildningsnivå och rösträtt av John Stuart Mill (Mill 1991:kap. 8). I dagens Sverige är det endast åldersgränsen som fortfarande motiveras utifrån kompetenskraven.⁵ Men det har också förekommit i de under valrörelsen 2002 förda diskussionerna om de krav som bör ställas på dem som ansöker om svenskt medborgarskap. Ty i praktiken skulle krav på kunskaper i det svenska språket för nya medborgare innebära ett införande av kompetenskrav för rösträtten. Att inte ha förmågan att uttrycka sig väl på det svenska språket skulle, om förslaget vunnit gehör, kunna vara ett tillräckligt skäl för att förneka en vuxen människa rätten till politiskt inflytande i vårt land. Liknande förslag hade tidigare framförts i riksdagen.⁶

Emellertid är det framförallt det tredje villkoret, kravet på tillhörighet, som motiverat gällande inskränkningar av de utländska medborgarnas politiska rättigheter. Tanken är att rätten att påverka

⁵ Europakonventionen (1950) som inkorporerades med svensk lagstiftning 1994 förbjuder uttryckligen kunskapskrav som villkor för rösträtt (Kellberg 1999:48). För en diskussion om olika sätt att motivera åldersgränser för rösträtten och om villkoren för barn och ungdomars politiska deltagande, se Beckman 2003.

⁶ Se i riksdagstrycket följande motioner: 1989/90:Sf622 [m], 2002/03:Sf201 [m] och 2002/03:Sf226 [fp] samt utskottens avslag 1989/90:SFU2 och 2002/03:SFU07.

samhällets politiska beslut bör begränsas till de personer som har anknytning till den samhälleliga gemenskapen. Från den utgångspunkten tycks det naturligt att dra slutsatsen att de som är medborgare i ett annat land inte bör ha rösträtt.

Slutledningen förutsätter dock att medborgarskap verkligen är ett relevant indikation på den anknytning som politiskt inflytande kräver. Så behöver det förstås inte vara. Vad som ur demokratisk synpunkt skall räknas som tillräcklig anknytning till ett land behöver inte sammanfalla med de kriterier för medborgarskap som för tillfället återfinns i lagstiftningen. Det blir därför nödvändigt att argumentera för en mer principiell utgångspunkt som kan användas för att avgöra vilka rösträttsbegränsningar som är försvarbara. I det följande skall två tänkbara principer diskuteras: den politiska jämligheten och den politiska ömsesidigheten.

Den politiska jämligheten

Demokratin rymmer en jämlighetstanke som uttrycks i idén om politisk jämlighet. Innebörden av den politiska jämligheten är att de politiska rättigheterna, inklusive rösträtten, skall fördelas lika. Att kravet på demokrati inte sällan formulerats i paroller som ”en individ, en röst” visar på det nära sambandet mellan demokrati och politisk jämlighet.⁷ Att förneka det sambandet kunde till och med anses innebära att man missuppfattat demokratibegreppets innebörd.⁸ Graderingar av rösträtten, till exempel på det sätt som sker inom ett

⁷ Ofta hävdas det att dubbelt medborgarskap är oförenligt med politisk jämlighet eftersom det skulle innebära att en person har rösträtt i två länder samtidigt vilket skulle strida mot idén om ”en individ, en röst” (se t.ex. Prop 1999/2000:147, SOU 1999:34:204 och riksdagsmotionen 2000/01:Sf3 [m]). Påståendet tycks dock mycket märkligt. Om innebörden av den politiska jämligheten är att varje medlem av en rättsordning skall ha lika makt över densamma kan inte det faktum att en individ samtidigt är medlem och har makt över en *annan* rättsordning vara ett problem. Den politiska jämligheten inom en förening undergrävs inte av att några av dess medlemmar samtidigt har rösträtt i en annan förening.

⁸ Det finns förvisso anledning att ta påståenden om vad som tillhör och inte tillhör demokratibegreppet på större allvar än vad som ofta är fallet. Språkligt sett är termen ”demokrati” inte mångtydig eftersom ”folk-makt” är dess bokstavliga innebörd (se Lundström 2001). Innebörden av ”demokrati” är dock, liksom definitioner av alla begrepp, avhängig språkliga och därmed föränderliga konventioner. Det finns därför ofta större anledning att uppmärksamma argumenten för och emot demokratiska värden och institutioner (se Saward 1998:8–10).

aktiebolag, skulle därmed vara oförenliga med politisk jämlikhet och således även med demokratins idé.⁹

Men att hänvisa till den politiska jämlikheten framstår som fruktlöst om vi vill avgöra vilka rösträttsbegränsningar som är legitima. Påståendet att lika politiska rättigheter är eftersträvansvärt talar ju inte om för *vilka*. Den politiska jämlikheten gäller med avseende på några, men vilka kan inte avgöras med hänvisning till den politiska jämlikheten själv.

Vi kan till exempel tänka oss en organisation eller förening som till årsmötet ger alla medlemmar lika rösträtt. En sådan organisation kan sägas vara demokratisk just eftersom där råder politisk jämlikhet. Samtidigt är det uppenbarligen så att varje förening eller organisation själv har rätt att avgöra vilka som får vara medlemmar. Ett fackförbund kan själv besluta om villkoren för medlemskap, en aktieklubb eller en kyrkokör likaså. Oavsett vilka dessa villkor är kan den politiska jämlikheten bevaras. Slutsatsen tycks därför vara att en aldrig så exklusiv och exkluderande klubb fortfarande kan vara demokratisk – om där råder politisk jämlikhet.

Joseph Schumpeter argumenterade på ett likartat sätt för uppfattningen att en demokratisk stat inte nödvändigtvis behöver erkänna ”allmän” rösträtt så länge som den är ”lika” (se Dahl 1989:120–122). USA skulle till exempel varit en lika välfungerande demokrati före som efter erkännandet av den svarta befolkningens politiska rättigheter. Anledningen är helt enkelt att politisk jämlikhet med avseende på den vithyade befolkningen existerade även tidigare (Sverige skulle dock med sin graderade rösträtt fortfarande betraktas som odemokratiskt före 1917/21). På samma sätt tycks en rad inflytelserika statsvetare resonera. Demokrati förutsätter politisk jämlikhet men inte någon bestämd gräns för vilka jämlikheten skall anses gälla.¹⁰ Frågan om rösträttsbegränsningar framstår ur den synvinkeln som okomplicerad. Begränsningar med hänvisning till att någon del av befolkningen

⁹ Det är vid närmare begrundan inte självklart om det är möjligheterna att utöva politiskt inflytande, sannolikheten att ett utnyttjande av dessa möjligheter är framgångsrikt, eller något annat, som skall fördelas jämlikt. Still (1981) redogör för sex olika tolkningar av den politiska jämlikheten: lika rösträtt, lika sannolikhet att påverka utfallet, lika andel av representationen, majoritetsstyre, anonymitet (att utfallet inte påverkas av vem som röstar eller i vilket valdistrikt rösten läggs). Det kan också diskuteras om rösträtten alls är nödvändig för förverkligandet av den politiska jämlikheten. Funnes det en perfekt fungerande preferens-inhämtarmaskin, som först registrerade väljarnas preferenser och sedan vidarebefordrade dem till beslutsfattarna, kunde väl de allmänna valen avskaffas? För en diskussion se Richardson 2002:63–64.

¹⁰ Typisk är Stills (1981:378) åsikt att politisk jämlikhet råder om rösträtten är allmän men samtidigt ”subject to the usual exclusions”.

inte anses tillhöra folket är således acceptabla så länge som de inte förnekar jämlikheten bland dem som tillhör densamma.

Det finns förstås invändningar mot den uppfattningen av vilka två här skall nämnas. Den första är att den befinner sig i motsättning till idén om demokratisk legitimitet, d.v.s. tanken att offentliga beslut äger en särskild legitimitet om de tillkommit i enlighet med procedurer som garanterar ett avgörande folkligt inflytande. Det synes svårt att hävda att folket har förmågan att ge besluten legitimitet om ett "folk" kan utgöras av en hur stor eller liten del av landets invånare som helst (Young 2000:52, 177). Invändningen grundar sig inte på den empiriska hypotesen att ett beslut som endast ett fåtal kunnat påverka inte kommer att uppfattas som legitimt. Invändningen grundar sig snarare på en brist i slutledningen. Om folket ger besluten legitimitet måste det bero på att folket som sådant har legitimitet. Men om inte folkets avgränsningar kan legitimeras, om inga argument anges, är det oklart varför folket har förmågan att skänka besluten legitimitet. Därför blir slutledningen att demokratiska eller folkliga beslut har en särskild legitimitet omöjlig att försvara.

Den andra invändningen är att politisk jämlikhet rymmer en mer fundamental tanke om människans moraliska jämlikhet som är oförenlig med godtyckliga avgränsningar av "folket". De flesta anser nog att principen om politisk jämlikhet är oförenlig med att en grupp människor har en röst och en annan grupp exempelvis två röster i de allmänna valen.¹¹ Men enligt samma princip sägs det vara acceptabelt att en grupp människor har en röst och en annan grupp noll röster. Frågan uppstår då varför skillnaden mellan en och två röster är betydelsefull, men inte skillnaden mellan noll röster och en röst.

En skillnad kunde tyckas vara att de som har rätt till inflytande enligt en graderad skala ändå har möjlighet att påverka besluten. Och om politisk jämlikhet innebär lika rätt till inflytande bland de som har denna rättighet tycks det uppenbart varför just den graderade skalan – men inte begränsningar av vilka rättigheten omfattar – är förkastligt.

Men utgångspunkten för det svaret är felaktig. Det inflytande som ges personer inom en graderad skala skiljer sig inte nödvändigtvis från det inflytande som tillkommer personer helt utan rätt till inflytande. En formell rätt till inflytande enligt en graderad skala kan mycket väl innebära att det i praktiken inte finns några som helst möjligheter att påverka utfallet. Är spridningen av antalet röster tillräckligt stort, som

¹¹ Men jfr Arneson (1993) som hävdar att politisk jämlikhet inte är oförenligt med graderad rösträtt. Det som ändå talar emot graderad rösträtt är, menar Arneson, dess konsekvenser för människors självkänsla.

till exempel vid en aktiebolagsstämma, är påverkan även i princip omöjlig för dem med ett litet antal röster. Skillnaden mellan de med få röster och de som helt saknar röster försvinner därmed i praktiken. Det talar för att det inte finns någon relevant skillnad mellan ojämlig fördelning av antalet röster och ojämlig fördelning av rätten att rösta. Politisk jämlikhet torde således vara lika oförenlig med båda dessa förhållanden.

Ytterligare ett argument för en sådan tolkning av principen om politisk jämlikhet är att endast den kan förklara varför vi skulle motsäga oss införandet av olika rösträttsåldrar för olika grupper. I England mellan 1918 och 1928 erhöll männen rösträtt vid 21 men kvinnor först vid 30 års ålder.¹² Om vi anser detta vara ett problem för den politiska jämlikheten anser vi inte endast att graderingar av rösträtten är problematiska men också att frånvaro av rösträtt är ett problem. Det som skilde en 25-årig man från en 25-årig kvinna i 1920-talets England var inte graden av politiskt inflytande men frånvaron av densamma för kvinnorna. Endast om människors politiska jämlikhet antas följa ur deras moraliska jämlikhet kan en ordning med olika rösträttsåldrar för olika grupper i samhället kritiseras. Slutsatsen tycks således vara att begränsningar av rösträtten alltid befinner sig i konflikt med idén om politisk jämlikhet (se Miller 1986).

Samtidigt är den slutsatsen problematisk. Om det är en underliggande jämlikhetstanke som motiverar den politiska jämlikheten tycks det vara svårt att motivera några som helst avgränsningar. Inte bara barn och ungdomar måste från den utgångspunkten anses ha rätt till politiskt inflytande. Samma slutsats tycks oundviklig vad beträffar varje annan individ. En sådan jämlikhetstanke leder vidare mot global demokrati, en världsstat till vilken alla har lika rätt till politiskt inflytande. Historiskt sett har också en sådan slutsats framstått som tilltalande för jämlikhetens tillskyndare.

Problemet upphör emellertid om vi anser att sambandet mellan politisk och moralisk jämlikhet är svagare. Det har ofta påpekats att principen om alla människors moraliska jämlikhet inte nödvändigtvis medför att alla skall ha rätt till politiskt inflytande (Beitz 1989:6–10). Vi kan till exempel anta att barn och ungdomar är moraliska jämlikar och att deras intressen och människovärde därför bör respekteras i samma utsträckning som andra människors. Men många skulle samtidigt hävda att detta inte innebär att barn och ungdomar bör ha rätt att

¹² Blais m.fl. (2001:51) nämner fler exempel där rösträttsåldern varit olika för olika grupper. Till exempel tillämpades i Finland 1869–1906 ett system enligt vilket åldersgränsen för stadsbor var 24 år samtidigt som den var 21 för landsortsbor.

påverka de politiska besluten. Begränsningar av rösträtten anses följaktligen vara förenliga med människors moraliska jämlikhet. Men utgår vi från att det viktiga är att respektera människors moraliska, inte deras politiska, jämlikhet öppnar sig samtidigt ett sluttande plan som det är svårt att stanna kvar på. Är det alls viktigt att respektera principen om allmän och lika rösträtt om det vi egentligen eftersträvar är förverkligandet av människors moraliska jämlikhet? Som påpekats har liknande idéer inte sällan åberopats för att försvara påtagligt hierarkiska eller auktoritära institutioner. Människors ”inre” jämlikhet tillgodoses bäst i en ordning som karaktäriseras av ”yttre” ojämlikhet (Hansson 1989:109–12).

Vi ställs således inför ett dilemma. Ju starkare vi knyter samman moralisk och politisk jämlikhet desto svårare tycks det vara att försvara någon som helst begränsning av rösträtten. Men om dessa principer knyts svagare till varandra blir slutsatsen istället att alla begränsningar tycks tänkbara. Slutsatsen är att den politiska jämlikheten är oförmögen att på egen hand ge vägledning i frågan om vilka rösträttsbegränsningar som är acceptabla i ett demokratiskt styrelseskick. En demokrati utan politisk jämlikhet är förmodligen otänkbar. Men det tycks också vara fallet att den politiska jämlikheten inte själv förmår förklara när, om någonsin, begränsningar av den demokratiska rösträtten är försvarliga.

Den politiska ömsesidigheten

Nyckeln till en förståelse av när rösträttsbegränsningar är legitima måste således sökas någon annanstans. Mitt förslag är att den står att finna i den rättvisetanke som demokratin kan anses rymma. En inflytelserik uppfattning är att relationerna mellan människor är rättvisa om de är ömsesidiga. En relation är ömsesidig om den är acceptabel för alla parter.¹³ Demokratin kan betraktas som ett försök att institutionalisera idén om att maktrelationerna mellan människorna i ett samhälle bör präglas av ömsesidighet. De som har makt över mig har också jag makt över, och de jag har makt över har också makt över mig. Att styra och att styras (”to rule and to be ruled”) är demokratins grundläggande tanke och har sina rötter i den klassiska demokratimodellen (Held 1996:33).

¹³ Se t.ex. Rawls (2001:24) som klargör innebörden av reciprocitetskriteriet som att ”de som föreslår samarbetsvillkor [...] måste tro att det åtminstone är rimligt för andra att acceptera dem”.

Ömsesidigheten som generell rättvisepincip blev dock inflytelserik först med kontraktsteoretikerna på sexton- och sjuttonhundratalet. John Locke (1988:143) hävdade att var och en naturligen är jämlikar ”all the power is reciprocal, no one having more than another”. Om politisk makt skall vara legitim måste den således ha godkänts av och samtyckts till av alla: ”no one can be [...] subjected to the Political Power of another, without his own consent” (ibid. 211). Den naturliga ömsesidigheten mellan alla människor innebär att principerna för fördelningen av politisk makt måste vara acceptabla för var och en.

Hos Rousseau och Kant finner vi samma idé tillämpad även på andra än politiska relationer. För att en handling skall vara moraliskt legitim måste jag kunna föreställa mig att andra kan acceptera dess bakomliggande princip. För den offentliga politiken blir kravet detsamma. Lagarna och den förda politiken måste utformas i enlighet med principer som inte rimligen kan förkastas av någon. Varje begränsning av en rättighet måste därför framstå som i någon mening acceptabel även för dem som inskränkningen gäller.

Innehållet i principen om ömsesidighet ger oss följaktligen en utgångspunkt för att bedöma när begränsningar av rösträtten är försvarliga. Den utgångspunkten gäller dock främst mellan dem som faktiskt befinner sig i ömsesidiga relationer av beroende och gemenskap. Med andra ord förutsätter ömsesidighetsprincipen att vi ställer högre krav på vissa relationer än på andra. Ömsesidigheten har inte endast ett *innehåll* men även en viss avgränsbar *utbredning*.

Kant krävde ömsesidighet i förhållande till *alla* människor, oavsett var de befann sig. Ömsesidigheten var för Kant universell. För Rousseau och moderna efterföljare som exempelvis John Rawls tänkes emellertid ömsesidigheten vara särskilt angelägen mellan människor inom en och samma sociala gemenskap. Det är inom en avgränsad gemenskap som kravet på ömsesidighet – liksom kravet på rättvisa – uppstår.¹⁴

Att kravet på ömsesidighet står i proportion till människors beroende av varandra tycks i själva verket naturligt. Relationerna mellan samhällsmedlemmarna inom en avgränsad gemenskap är i hög grad avgörande för deras framgång och välfärd.¹⁵ Därför är kravet på

¹⁴ Ömsesidighetstanken är enligt Rawls grundläggande för ”the idea of society as a system of fair cooperation” (Rawls 1993:49–50). Det är följaktligen ur idén om samhället som ett gemensamt samarbetsprojekt som kravet på ömsesidighet och rättvisa uppstår. Ödalen (2003) utvecklar innebörden av den tankegången och dess förhållande till egalitär rättvisa.

¹⁵ Hur kravet på ömsesidighet skall preciseras, som ett krav på opartiskhet eller ett krav på ömsesidiga fördelar, är omdiskuterat (se Darwall 2003:1–10). Min synpunkt

ömsesidighet i dessa relationer – om vi eftersträvar rättvisa – långt mer befogat än i andra mer sporadiska relationer, exempelvis i förhållande till dem i andra och mer avlägsna gemenskaper.¹⁶ Om vi ser detta som en för demokratin bakomliggande idé har vi också antytt en legitim grund för att begränsa rätten till demokratiskt inflytande.

Den tanke som här lyfts fram skall inte förväxlas med föreställningen att politiskt inflytande är ett privilegium som en person förtjänar i kraft av sitt bidrag till samhällets välfärd. En sådan förtjänstprincip var populär kring 1800-talets slut och ansågs till exempel motivera ”utskyldsstrecket”, d.v.s. att rösträtt endast tillkom de skattebetalande. Ömsesidighetsprincipen ser inte till människors bidrag till samhället, men till deras beroende av detsamma. Den säger att vi är skyldiga att erbjuda skäliga samarbetsvillkor till alla som för sin välfärd är beroende av det sociala samarbetet.

Kravet på ömsesidighet utgör alltså ett argument för demokratiska procedurer. Om politikens spelregler skall vara ömsesidiga måste de framstå som rimliga för var och en. Det är den bakomliggande principen för idealet om ”att styra och att styras” och att de som styrs (lever under lagarna) också skall ha rätten att styra (stifta lagarna). Men ömsesidigheten förutsätter samtidigt att den är begränsad vilket ger oss skäl att begränsa rätten till politiskt inflytande. Ty den andra sidan av ömsesidighetstanken är att de som inte ”styras” *inte* skall ha rätten att ”styra”. De för vilka lagarna inte kräver fullt ansvar (exempelvis barn), endast gäller under kortare tid (turister, tillfälliga besökare), eller för vilka de inte alls gäller (invånare i andra länder) kan följaktligen inte ställa samma krav på politiskt inflytande. Grunden för att avgränsa rösträtten finner vi därför i tanken att demokratin är en metod för rättvis fördelning av makt mellan *samhällsmedlemmarna*. Rösträtten bör tillfalla alla dem som är varaktigt underkastade de institutionaliserade formerna för samarbete inom en avgränsad gemenskap. Begränsningar av rösträtten som går utöver detta är orättvisa eftersom de inte utgör ömsesidigt acceptabla villkor för socialt samarbete. Rustad med den slutsatsen är det nu dags att angripa de ståndpunkter och beslut som formulerats av riksdag och regering. Avsikten är att först karaktärisera de ståndpunkter som formulerats för

är emellertid att principen om ömsesidighet förutsätter en avgränsad social gemenskap oavsett hur vi preciserar dess innehåll.

¹⁶ Det kan hävdas att skillnaden mellan våra skyldigheter inom en gemenskap och våra skyldigheter till medlemmarna i andra gemenskaper ständigt krymper. Tydliga tecken på detta är de senaste femtio årens tilltagande internationella politiska samarbete och bistånd samt, under senare år, även humanitära interventioner.

att sedan, i det avslutande avsnittet, bedöma rimligheten av dem utifrån ömsesidighetsprincipen.

Att höra till folket

Utan tvekan har det mest betydelsefulla argumentet mot utländska medborgares rösträtt varit att de inte anses tillhöra folket. En svårighet med argumentet är dock att klargöra utifrån vilka grunder som tillhörigheten skall avgöras. Vilket operationellt kriterium av tillhörighet är förenligt med demokratiska principer, med idén om demokrati som en rättvis fördelning av offentlig makt mellan medlemmarna av en social gemenskap? Troligen ställdes frågan sällan eller aldrig på det sättet av regering och riksdag. Men de var hursomhelst upptagna vid att precisera något sorts kriterium på tillhörighet. Och i de diskussioner som pågått sedan 1920-talet kan vi urskilja tre uppfattningar. Den första är att tillhörighet är en fråga om känslor, om att vara lojal och känna samhörighet med nationen. Den andra tanken är att tillhörighet är en fråga om territoriell hemvist. Den som vistas och befinner sig i ett land tillhör helt enkelt detsamma. Den tredje tanken är den legalistiska enligt vilken tillhörighet avgörs med frågan om medborgarskap. De som är svenska medborgare tillhör vårt land, andra gör det inte. I det följande skall vi studera hur dessa föreställningar kommit till uttryck i den svenska debatten.

Den lojala tillhörigheten

År 1936 motionerade ledaren för högern, Gösta Bagge, i riksdagens första kammare för en strängare syn på utländska medborgares vistelse inom landet. I motionen yrkades på utsträckta befogenheter för ordningsmyndigheterna så att ”politiska agitatorer och dylika fortast möjligt förpassas utanför gränsen” (FK 1936:9). Samma år beslöt riksdagen att förlänga den lag som reglerade ickesvenska medborgares vistelse i landet. Ett av villkoren för sådan vistelse ansågs vara att utlänningen är ”fullt neutral” i politiska frågor. ”Politisk agitation bör icke få förekomma” hävdade lagutskottet i ett utlåtande till vilket regeringens utredning anslöt sig ”förbehållslöst” (Andra Lagutskottets utlåtande 1936:22; SOU 1936:53:60). Avsikten var följaktligen inte endast att begränsa ”utlänningens” rösträtt men även dennes yttrandefrihet, organisationsfrihet och tryckfrihet. Trots att kravet

formulerades i termer av ”neutralitet” synes det mer träffande att tala om ett krav på ”passivitet” från de utländska medborgarna.

Argumentet för en sådan begränsning var, menar Tomas Hammar, statsmakternas rädsla för att relationerna till andra makter skulle störas om landet blev tillflyktsort för dissidenter eller regimkritiker (Hammar 1990:133). I en tid när Sverige omgavs av totalitära stater kunde förvisso en sådan rädsla vara befogad. Först när hotet från Nazityskland upplevdes som mindre påtagligt, i slutet av det andra världskriget, lättades restriktionerna.

Kravet på lojalitet från de utländska medborgarna upphörde emellertid inte med krigsslutet. Restriktioner motiverades fortfarande med hänvisning till att deras politiska aktiviteter kunde tänkas påverka landets säkerhet. Inför införandet av en ny svensk grundlag 1974 kommenterades avgränsningen av de politiska rättigheterna till svenska medborgare med behovet att kunna ”kontrollera utländska terrorister” (SOU 1972:15). En ny hotbild hade ersatt den gamla.

Utöver det mer sporadiskt uppblossande terroristhotet fanns givetvis det ständiga kalla krig som pågick mellan supermakterna. Den beredskapsmedvetenhet som detta skapade tycks något ha påverkat diskussionerna om att utvidga rösträtten till utländska medborgare i början av 1970-talet. Frågan gällde huruvida kommunal rösträtt för utländska medborgare inte också måste medföra valbarhet till kommunfullmäktige, och om det i så fall inte var ett problem att de fick inflytande över kommunernas beredskapsplanering. Med dessa argument motsatte sig remissinstanser som Justitiekanslern och Överbefälhavaren regeringens beslut att införa valbarhet för utländska medborgare i kommunalvalen (Prop. 1975/76:23:79).

Men lojalitetskravet ändrade också karaktär. Det ansågs nu innebära ett krav på samhörighet och identifikation med landet. Lojalitet innebar inte längre politisk passivitet, men ett särskilt sinnelag: att uppleva samhörighet med landet.

Idén att lojalitet är ett krav för att förtjäna rätten till politiskt deltagande framskyntar i den utredning som 1975 lade grunden för de utländska medborgarnas kommunala rösträtt. Där hävdades att samhörighet med landet borde vara ett villkor för rösträtt. Utredaren ansåg att det ”inte framstår som rimligt” att personer som ”inte känner någon djupare samhörighet [med landet]” skall ha rösträtt (SOU 1975:15:21, min kursivering). Därför borde rösträtten förknippas med kravet att personen vistats i landet under viss tid.

En liknande synpunkt framfördes senare av den borgerliga majoriteten i Konstitutionsutskottet. Svenskt medborgarskap borde vara ett villkor för rösträtt ansåg utskottet. Men motiveringen handlade inte

om medborgarskapets rättsliga eller demokratiska betydelse, utan om det sinnelag som manifesteras när en person önskar bli svensk medborgare. Ledamöterna menade att en ansökan om medborgarskap visar att personen ”känner [...] samhörighet med landet” (KU 1977/78:147). En känsla av ”samsörighet” ansågs vara ett önskvärt sinnelag, till och med nödvändigt, för att få delta i det politiska livet.

Att brister i samsörighetskänslor får konsekvenser för individens politiska rättigheter är en tanke med anor. I många länder som fråntar dömda brottslingar rösträtten, under fängelsevistelsen eller rentav permanent, är ett vanligt motiv att brottslingen visat sig illojal mot samhällsgemenskapen (se Lippke 2001:561). I den svenska lagstiftningen fanns tidigare ett liknande synsätt. ”Ärelöshet” infördes som straffpåföljd i brottsbalken 1732 vilket senare omvandlades till ”lagen om förlust av medborgerligt förtroende”. Förutom den rena vanäran innebar straffet ett fråntagande av de politiska rättigheterna, inklusive rösträtten. Straffet avskaffades 1936, vilket var ett år innan kravet på ”politisk neutralitet” för utländska medborgare infördes (SOU 1935:60:23–47).

En uppenbar svårighet med kraven på samsörighet och lojalitet är att finna kriterier som inte är godtyckliga – som är precisa och relevanta. Det är förvisso förhållandevis enkelt att avgöra vem som är ”utlänning” eller brottsling. Men det är förstås aldrig helt säkert att *alla* utlänningar och brottslingar verkligen är illojala – lika lite som vi kan vara säkra på att alla icke-kriminella svenska medborgare verkligen är lojala eller känner ”djup samsörighet” med landet. Regeringen gjorde en liknande iakttagelse vid införandet av kommunal rösträtt för utländska medborgare. Den ansvarige ministern konstaterade i det fallet att innehav av utländskt medborgarskap ”inte betyder att han inte känner samsörighet med landet” (Prop. 1975/76:23:90).

Den territoriella tillhörigheten

Från tanken att samsörighet är en förutsättning för politiskt inflytande drogs slutsatsen att en längre tids vistelse i landet borde vara ett villkor för politiska rättigheter. Efter en tids boende i landet tänktes samsörighetskänslorna infinna sig, och därmed skulle lojaliteten vara säkrad. Men kunde då inte boende i sig lika gärna anses vara ett tillräckligt villkor?

Utredningen om införandet av kommunal rösträtt för utländska medborgare anförde resonemang i den riktningen. Utredaren förordade en utvidgning av den kommunala rösträtten till alla vuxna boende

inom kommungränsen sedan en viss tid. Argumentet för en sådan utvidgning var att de lokala besluten är av stor betydelse för den utländska medborgarens vardagsliv. Därför vore det ”ur demokratisk synpunkt” önskvärt att denne fick möjlighet att ”direkt påverka de kommunala insatserna på sådana områden som kan vara av särskild betydelse för dem.” (SOU 1975:15:20).

Om rösträtten avgörs med hänvisning till huruvida en individ lyder under och påverkas av lagstiftningen tycks det naturligt att använda vistelseorten som riktmärke. Men en lika naturlig följdfråga blir varför denna princip endast skall tillämpas i fråga om den kommunala rösträtten. Givetvis påverkas de utländska medborgarna även av riksdagens beslut. Kanske till och med än mer, eftersom det är riksdagen som bestämmer villkoren för deras vistelse i landet (Tung 1985:465). Tanken att rösträtten bör avgöras med hänvisning till vistelseort öppnar således dörren för att ge utländska medborgare rösträtt även i riksdagsvalen. Den slutsatsen drog också Rösträttskommittén ett par år efter införandet av kommunal rösträtt för utländska medborgare. Kommitténs mer konsekventa linje innebar full uppslutning kring principen om ”boenderöstning”. Utredarna rekommenderade införandet av rösträtt i riksdagsvalen för utländska medborgare som varit fast boende i Sverige minst tre år (SOU 1984:11:143).

Det kunde invändas att tidskravet står i motsättning till principen om boendet som kriterium för rösträtt. Ett tidskrav medför en eftersläpning av de röstberättigades krets, att inte alla som bor inom landet eller kommunen vid en given tidpunkt har rösträtt. Att utredningen höll fast vid treårsregeln kan bara förstås som ett tillmötesgående av tanken om samhörighetskänslornas och lojalitetens betydelse. Det var ju först efter en viss tids vistelse i landet som dessa känslor kunde förväntas uppstå.

Principen om boenderöstning fick dock inget genomslag. Rösträttskommitténs förslag bedömdes sakna parlamentariskt stöd och lagförslaget från regeringen uteblev under lång tid (Prop. 1990/91:195:90). När den socialdemokratiska regeringen slutligen lade fram ett förslag till riksdagen fanns inga spår av boenderöstningsprincipen. Till på köpet drogs propositionen tillbaka sedan regeringsmakten skiftat vid valet 1991 (Prop. 1991/92:27).

Frånvaron av bredare stöd för boendet som princip kan förklaras med att den uppenbart hamnade i konflikt med ambitionen att befästa *utlandssvenskarnas* rösträtt. Ty innebure inte principen att de som flyttat från landet, oavsett sitt medborgarskap, inte längre borde tillåtas att delta i de allmänna valen? Inget parti i den svenska riksdagen synes dock vara benägen att agera i den riktningen. Tvärtom

överskrider anslutningen till utlandssvenskarnas rätt att delta i riksdagsvalen alla blockgränser. Även de partier som mest ihärdigt förespråkade boenderöstningsprincipen har bedyrat att ”utlandssvenskarna skall få behålla sin rösträtt” (se motioner: 1990/91:Sf627 [mp], 1994/95:Sf630 [mp]). Men fördunklas därmed inte de principiella argumenten för att vidga rösträtten till de inom landet boende utländska medborgarna?

Frågan om utlandssvenskarnas rösträtt hade debatterats under en längre tid. 1967 hade rösträtt för dem införts, dock med vissa begränsningar. Ett av villkoren var att den person som avflyttat skulle ha varit folkbokförd i landet senast fem år före valdagen. En sådan tidsgräns kunde synas motiverad utifrån samma resonemang som åberopats vid införandet av en tidsgräns för de utländska medborgarnas kommunala rösträtt. Om samhörighetskänslor anses avgörande, och om de *infinner* sig först efter en viss tid, tycks det naturligt att samhörigheten med landet också *försvinner* efter en tid.

Parallellen i resonemangen om tidsgränser undslapp emellertid utredningen om utlandssvenskars rösträtt som slutförde sitt arbete 1975. Utredarna hävdade förvisso att utlandssvensken borde avkrävas någon form av anknytning till landet. Men om en ansökan för att införas i röstlängden blev ett villkor skulle rösträtten endast komma att utnyttjas av dem med ”ett uttalat intresse för deltagande”. Därmed skulle kravet på anknytning tillgodoses (SOU 1975:8:52).¹⁷ Den dåvarande regeringen följde dock inte utredarens förslag och beslöt att behålla tidsgränsen (Prop. 1975/76:111). Först ett par år senare, när en borgerlig regering tillträtt, genomdrevs utredarens förslag med följd att tidsgränsen för utlandssvenskars rösträtt helt slopades. Dessutom infördes, trots motstånd från socialdemokraterna och vänsterpartiet, ett grundlagsskydd för utlandssvenskarnas rösträtt den 1 januari 1995 (KU 1992/93; KU 1994/95).

Men att boendet som princip för tilldelning av rösträtt endast fått genomslag för de lokala valen har inte hindrat den så kallade hemvistprincipen från att påverka andra delar av lagstiftningen (SOU 2000:106:297). Sociala rättigheter och förmåner är till exempel i ringa utsträckning knutna till medborgarskapet. De kan istället åtnjutas av alla som är varaktigt bosatta inom landet, landstinget eller kommunen. Det är alltså endast i fråga om de politiska rättigheterna och, än mer, i

¹⁷ I en reservation till utredningen kritiserades dock förslaget att endast i begränsad utsträckning erkänna rösträtten för invandrare samtidigt som *utvandrare* tillåts ”påverka utvecklingen i det gamla landet under ett helt liv” (SOU 1975:8:74).

fråga om rättigheter knutna till den nationella säkerheten, som boendet i hög grad saknar betydelse (Rosas 1985:228).¹⁸

Den legala tillhörigheten

I dag är varken lojalitet eller vistelse i landet tillräckligt för att erhålla rätten att delta i svenska riksdagsval. Det nödvändiga villkoret är istället innehav av svenskt medborgarskap. Tydligast framgår det av den svenska regeringsformen som stadgar att rösträtten tillfaller varje ”svensk medborgare” (Regeringsformen: kap. 3, § 2). Likt Grundlagsutredningen som hävdade att fullständiga politiska rättigheter ”enligt sakens natur endast kan tillkomma svenska medborgare” anses det ofta som självklart att rösträtten är knuten till medborgarskapet (SOU 1975:75:25).

När Rösträttskommittén presenterade förslaget om ”boenderöstning” 1984 vände man sig mot den tidigare synen på rösträtten som förknippat med medborgarskapet. I utredningen hävdades att rösträtten inte kan härledas ur medborgarskapet och att dessa företeelser inte heller varit ”historiskt sammanfallande” (SOU 1984:11:164). Men de borgerliga ledamöterna reserverade sig mot utredningens resonemang. Man invände mot ”uppluckringen” av sambandet mellan medborgarskap och rösträtt. Rösträtten ”får inte brytas ur medborgarskapet” hävdade de borgerliga partiernas representanter (SOU 1984:11:233–224). Samma partier hade ett par år tidigare framfört en liknande ståndpunkt, men då i egenskap av majoritetens representanter i konstitutionsutskottet (KU 1977/78).

Även under senare år är det tydligt att synen på förhållandet mellan medborgarskap och rösträtt skiljer riksdagspartierna åt. Med stor emfas framhäver Folkpartiet att rösträtt till riksdagsvalen endast bör tillkomma svenska medborgare. ”Medborgarskapet ger unika rättigheter, till exempel rösträtt” hävdar Lars Leijonborg i en riksdagsmotion (2002/03:Sf226 och 2002/03:K385). Den motsatta ståndpunkten företräds av Miljöpartiet och Vänsterpartiet (se t.ex. motionerna 2002/03:K381 [mp] och 2002/03:Sf336 [v]). Rösträtt till riksdagen borde enligt dem tillkomma alla folkbokförda i Sverige, oavsett medborgarskap. Det innebär givetvis att rösträtten inte längre kan betraktas som enbart en *medborgerlig* rättighet. Därför blir det

¹⁸ Den socialdemokratiska regeringen har dock på senare år uttalat att bosättningen bör få ökad betydelse i bedömningen av de utländska medborgarnas rättigheter. Det klargjordes senast vid revideringen av lagen om svenskt medborgarskap. Se Prop. 1999/2000:147.

något motsägelsefullt när Peter Eriksson (mp) förespråkar rösträtt för utländska medborgare samtidigt som rösträtten beskrivs som ”en av de grundläggande medborgerliga rättigheterna” (se motion 2002/03: Sf289).

Hur kopplingen mellan medborgarskap och rösträtt bör se ut är således omtvistat. De som förespråkar en fortsatt stark koppling åberopar dess *historiska* betydelse. Tanken tycks vara att vi faktiskt talat om rösträtten som ett privilegium för medborgarna i ett land. I reservationen till Rösträttskommitténs förslag, liksom i tidigare yttranden från konstitutionsutskottet, har de borgerliga partierna hävdat att det finns ett starkt historiskt samband mellan medborgarskap och rösträtt. Även Tomas Hammar gör en sådan iakttagelse. Hammar (1990:179) menar att de borgerliga partiernas påpekande är korrekt men hävdar också att det inte utesluter att ett fortsatt samband mellan rösträtt och medborgarskap kan ifrågasättas. Den rådande uppfattningen tycks dock vara att det finns ett begrepps-historiskt samband mellan dessa båda föreställningar. Är det så?

Huruvida det historiska sambandet kan anses existera eller inte beror på vilket material vi studerar. Det tycks riktigt att kampen för allmän och lika rösträtt i Sverige under senare delen av 1800-talet formulerades som ett krav på *medborgarrätt*. I ett oändligt antal avslagna riksdagsmotioner argumenterade radikala liberaler och, så småningom, socialdemokrater för en vidgad rösträtt utifrån medborgarskapets innebörd. Likaså talades det i rösträttsrörelsens pamfletter om rösträtten som något som borde tillkomma varje svensk medborgare (Thyselius 1902).

Utgångspunkten för rösträttsrörelsens argumentation var emellertid just det faktum att svenska medborgare enligt gällande rätt saknade fullständiga politiska rättigheter. Det måste tyda på att det ur språklig och begreppslig synpunkt inte ansågs vara orimligt att skilja medborgarskapet från rösträtten. För rösträttens anhängare fanns det säkerligen en retorisk poäng i att formulera kraven på allmän rösträtt som ett krav på medborgarrätt. Genom att anknyta till etablerade begrepp kunde trovärdighet vinnas för den egna ståndpunkten. Men det innebär inte per automatik att innebörden av begreppet medborgarrätt var entydigt eller att rösträtten var en del av dess betydelse. Argumentet för allmän rösträtt var knappast att en bibehållen graderad och därmed exkluderande röstskala bröt mot ”medborgarrättens” språkliga innebörd.

Om vi vidgar perspektivet blir den svaga kopplingen mellan rösträtt och medborgarskapsbegreppet än mer tydlig. I historiskt inflytelserika dokument omtalas rösträtten inte sällan som en *mänsklig*

snarare än medborgerlig rättighet. I den franska revolutionens förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1789 talar man ömsom om människans och medborgarnas rättigheter (Heater 1990:252). Den tveydigheten finns vare sig i Europarådets konvention från 1950 eller i FN:s deklaration från 1948 och konvention från 1966. I dessa dokument sägs istället ”alla” har rätt till politiskt inflytande. De politiska rättigheterna är universella och gäller inte endast landets medborgare. Rösträtten har därmed blivit en mänsklig rättighet (Kellberg 1999:12, 48–52).

Att erbjudas möjligheter att påverka de politiska besluten framstår därför som en rättighet grundad enbart i den omständigheten att vi alla är människor med en oförtytlig rätt att behandlas människovärdigt. Rätten till politiskt inflytande härleds ur en föreställning om människovärdets villkor snarare än ur innebörden av begreppet ”medborgare”.

Även en hastig blick på hur rösträtten reglerats i andra länder ger vid handen att den inte nödvändigtvis härleds ur medborgarskapet. Att erkännas som medborgare i en politisk gemenskap är vare sig ett nödvändigt eller tillräckligt villkor för rätten till politiskt inflytande. I några länder är det istället en viss tids boende inom landet som avgör frågan om rösträtt. Ett fåtal länder ger rösträtt till vissa utländska medborgare från de stater med vilka man anser sig ha ett särskilt historiskt samband.¹⁹

Medborgarskapet har inte heller alltid varit ett tillräckligt villkor för rösträtt. Det romerska imperiet tillät invånarna i de nya provinserna att bli medborgare och att därmed få ett rättsligt skydd som inte andra kunde åtnjuta. Samtidigt förbehölls rösträtten ett fåtal. Det romerska medborgarskapet hade först och främst en juridisk innebörd, inte en politisk. Medborgarna i provinserna var *cives sine suffragio*. Liksom i andra imperier fanns där en mer inklusiv men samtidigt tunnare föreställning om vilka skyldigheter och rättigheter som följer ur medborgarskapet (Pocock 1995:36–39; Heater 1990:55). Det tycks således inte självklart att rösträtten är en del av medborgarskapet; den historiska kopplingen mellan dessa idéer är tillfällig, inte nödvändig.

¹⁹ Det gäller i synnerhet Storbritannien och till samväldet anslutna stater där skillnaden mellan ”subjects” (undersåtar) och ”citizens” (medborgare) inte alltid är avgörande för de politiska rättigheterna, inklusive rösträtten (se Greenwood och Robins 2002:511).

Principer för rösträtten

Accepterar vi ömsesidighetsprincipen accepterar vi också att anknytningen till landet har betydelse för rätten till politiskt inflytande. Frågan är emellertid vilken anknytning som framstår som rimlig. Är det den legala anknytningen i form av medborgarskap, är det vistelseorten, eller den enskildes lojalitet och samhörighet, som bör fälla avgörandet?

Låt oss inledningsvis konstatera att ömsesidighetstanken tycks tala för att låta boendet avgöra rösträtten. Människor är i hög grad beroende av varandra om de lever under samma ekonomiska, juridiska och politiska institutioner. Det kan därför sägas att ömsesidigheten bör prägla relationerna mellan alla som bor inom en och samma statsrättsliga gemenskap. Innebörden av ömsesidighet med avseende på fördelningen av politisk makt är, som vi tidigare hävdade, lika rätt till inflytande över de politiska besluten. Slutsatsen måste då vara att alla i landet boende skall ha samma rätt till politiskt inflytande – oavsett medborgarskap.

Således kan inte heller någon begränsning av kravet på ömsesidighet försvaras med hänvisning till juridisk eller känslomässig tillhörighet. Alla som lever i en och samma gemenskap, som de facto är beroende av varandra, har ett berättigat krav på ömsesidighet i de politiska relationerna.

Men vi vet också att ömsesidighetsprincipen till sitt innehåll säger att en begränsning är acceptabel om den i princip kunde accepteras av alla. Därför är det trots allt möjligt att motivera begränsningar av rättigheter, inklusive rösträtten, bland dem som tillhör en och samma gemenskap. Till försvar för att inte helt ut erkänna barns politiska rättigheter kunde vi till exempel hävda att även barn har goda skäl att acceptera vissa begränsningar. Frågan är alltså om begränsningarna av de utländska medborgarnas rösträtt är av den karaktären att de kan framstå som rimliga även för de utländska medborgarna själva.

De största skillnaderna mellan svenska och utländska medborgares rättigheter gäller, som påpekats, den nationella säkerheten (Rosas 1985). Utländska medborgare saknar bland annat rätt till skydd och assistans vid vistelse i utlandet. Deras rätt till rörelsefrihet, mot politisk registrering och kroppsvisitation kan vidare inskränkas av olika myndigheter eftersom grundlagen ger dem den befogenheten. Motiven för dessa inskränkningar är säkerhetspolitiska. Som vi sett har liknande motiv åberopats för begränsningar av andra politiska rättig-

heter, inklusive rösträtten. Kravet på lojalitet – eller ”politisk neutralitet” – formulerades under inflytande av uppfattningen att detta var nödvändigt för att säkerställa betydande säkerhetspolitiska intressen. Är inskränkningar av de utländska medborgarnas rättigheter på dessa grunder förenliga med ömsesidighetsprincipen?

Generellt sett kan det sägas att vissa inskränkningar av rättigheter med hänvisning till landets säkerhet kan vara acceptabla. Att inskränkningar av rättigheter mycket väl kan uppfattas så finns det flera exempel på. Ett är att de flesta tycks acceptera att demonstrationsfriheten i viss mån regleras av ordningsmakterna av hänsyn till den allmänna ordningen. Likaså är det enligt grundlagen tillåtet för statsmakterna att reglera yttrande- och informationsfriheten med hänvisning till rikets säkerhet (Regeringsformen: kap. 2, § 13; se vidare Kellberg 1999:95).

För att vara acceptabla måste det dock vara uppenbart att fördelarna med en inskränkning av rättigheten är påtagliga för samhället och andra människors säkerhet. Ingen har anledning att acceptera inskränkningar av grundläggande rättigheter om vinsten för samhället vore marginell eller om inte betydelsefulla värden stod på spel. Följaktligen kan inte en begränsning av en rättighet motiveras enbart med att den skulle medföra större vinster än kostnader. På den punkten finns det anledning att ifrågasätta de resonemang som fördes av regeringens utredare. Uppdraget var att se över lagstiftning som särskilt behandlade utländska medborgare i syfte att, om möjligt, framföra förslag som skulle ge dem mer likvärdiga rättigheter. Utredaren ansåg att ”krav på svenskt medborgarskap [...] skall tas bort om det inte finns godtagbara sakliga skäl för att behålla regleringen” (SOU 2000:106:295).²⁰ Som utgångspunkt för att reglera samhällsmedlemmarnas grundläggande politiska rättigheter är det resonemanget emellertid alltför slaphänt. Att det skulle finnas ”sakliga skäl” är inte tillräckligt för att motivera begränsningar av en persons rättigheter. Ett sakligt skäl vore till exempel att nyttan med att inskränka en rättighet är större än att inte genomföra den. Men rättigheter kan inte hanteras så lättvindigt. Om en begränsning skall vara acceptabel måste fördelarna vara avsevärda samt gälla betydelsefulla värden.

Givetvis kan landets säkerhet anses vara just ett betydelsefullt värde. Om syftet är att värna detta kan därför vissa inskränkningar av individuella rättigheter vara motiverade. Alla har anledning att

²⁰ Värt att notera är att direktiven från regeringen uttryckligen fråntog utredningen uppgiften att ta ställning till om medborgarskapskraven för rösträtten kunde försvaras med ”godtagbara sakliga skäl” (SOU 2000:106:19).

acceptera åtgärder som skyddar oss från terroråd, internationell brottslighet eller rentav från väpnade angrepp. Sådana hot riktar sig mot betydelsefulla värden och kan orsaka stor skada.

Emellertid måste fördelarna med en begränsning av en rättighet vara påtagliga. Det måste med andra ord vara uppenbart att den aktuella inskränkningen av en rättighet gynnar säkerheten och tryggheten. Det är detta krav som måste tillgodoses om vi vill göra gällande att det finns goda argument att särbehandla utländska medborgare. När det gäller vissa politiska rättigheter finns det förmodligen goda och för alla rimliga skäl till sådana begränsningar. Till exempel tycks delar av skyddet mot att tvingas redovisa sin politiska övertygelse svårt att förena med asylrättens principer. Om vi har ambitionen att ge politiska flyktingar en fristad måste det också vara tillåtet för myndigheterna att utreda den enskilde flyktingens bakgrund och motiv. I andra fall är det svårare att se att det finns rimliga och uppenbara skäl för att inte erkänna utländska medborgares politiska rättigheter. Det gäller till exempel rätten till politiskt deltagande inom ramen för Sveriges parlamentariska demokrati. Begränsningar av rätten att delta i allmänna val kan näppeligen försvaras utifrån tanken att de är påkallade med hänvisning till statsmakternas ansvar för landets säkerhet. Att utländska medborgare saknar rösträtt i riksdagsvalen utgör därför en orättvisa i vårt politiska system.

Referenser

- Ackerman, Bruce. 1980. *Social justice in the liberal state*. New Haven: Yale University Press.
- Andra Lagutskottets utlåtande nr 53, 1936.
- Arneson, Richard. 1993. "Democratic rights at national and workplace levels." i David Copp, Jean Hampton och John E. Roemer. red. *The idea of democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beckman, Ludvig. 2003. "Demokrati och kompetenskrav. Barn, ungdomar och rätten till politiskt inflytande." i Britta Jonsson och Klas Roth. red. *Demokrati och lärande*. Lund: Studentlitteratur.
- Beitz, Charles. 1989. *Political equality*. Princeton: Princeton University Press.
- Blais, André, Louis Massicotte och Antoine Yoshinaka. 2001. "Deciding who has the right to vote: a comparative analysis of election laws." *Electoral Studies* 20:41–62.
- Dahl, Robert. 1989. *Democracy and its critics*. New Haven: Yale University Press.
- Darwall, Stephen. L. red. 2003. *Contractarianism/contractualism*. Malden, Mass.: Blackwell
- FK 1936. Motion i Första Kammaren nr 32, 1936.
- Greenwood, John och Lynton Robins. 2002. "Citizenship tests and education. Embedding a concept." *Parliamentary Affairs* 55:505–522.
- Hammar, Tomas. 1990. *Democracy and the nation state*. Avebury: Aldershot.
- Hansson, Sven-Ove. 1989. *Frihet, jämlikhet, broderskap! Tre nyckelbegrepp i den politiska filosofin*. Stockholm: Tiden.
- Heater, Derek. 1990. *Citizenship: The civic ideal in world, history, politics and education*. London: Longman.
- Held, David. 1996. *Models of democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Katz, Richard. 1997. *Democracy and elections*. Oxford: Oxford University Press.
- Kellberg, Love. 1999. *De medborgerliga och politiska rättigheterna*. UD info. Stockholm: Norstedts.
- KU 1889. Konstitutionsutskottets utlåtande nr 7, bd 15, 1889.
- KU 1977/78. Konstitutionsutskottets betänkande nr 9, 1977/78.
- KU 1992/93. Konstitutionsutskottets betänkande nr 5, 1992/93.
- KU 1994/95. Konstitutionsutskottets betänkande nr 8, 1994/95.

- Lippke, Richard. 2001. "The disenfranchisement of felons." *Law and Philosophy* 20:553–580.
- Locke, John. 1988 [1689]. *Two treatises on government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lundström, Mats. 2001. "Kan definitioner av 'demokrati' vara opartiska?" *Tidskrift för politisk filosofi*, nr 1, 38–80.
- Mill, John Stuart. 1991 [1873]. *Considerations on representative government*. New York: Prometheus Books.
- Miller, David. 1992. "Demokrati och social rättvisa." i Brian Barry m.fl. *Idéer om demokrati*. Stockholm: Tidens förlag.
- Pocock, J. G. A. 1995. "The ideal of citizenship since classical times." i Ronald Beiner red. *Theorizing citizenship*. New York: State University of New York Press.
- Prop. 1968:142. *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående riktlinjer för utlänningspolitiken m.m.*
- Prop. 1975/76:23. Regeringens proposition 1975/76:23, *Kommunal rösträtt för invandrare*.
- Prop. 1975/76:111. Regeringens proposition 1975/76:111, *Ändring i vallagen*.
- Prop. 1990/91:195. Regeringens proposition 1990/91:195, *Aktiv flykt- och immigrationspolitik m.m.*
- Prop. 1991/92:27. Regeringens skrivelse 1991/92:27, *Återkallelse av vissa propositioner*.
- Prop. 1999/2000:147. Regeringens proposition 1999/2000:147, *Lag om svenskt medborgarskap*.
- Rawls, John. 1993. *Political liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Rawls, John. 2001. *Folkens rätt*. Göteborg: Daidalos.
- Richardson, John. 2002. *Democratic autonomy*. Oxford: Oxford University Press.
- Rosas, Allan. 1985. "Medborgarskap och rösträtt." i *Förhandlingarna vid det 30:e nordiska juristmötet i Oslo 1986*.
- Saward, John. 1998. *The terms of democracy*. Cambridge: Polity Press.
- SOU 1935:60, *Promemoria angående avskaffande av påföljd 2 kap. 19 § strafflagen jämte vissa andra straffpåföljder*. Stockholm: Nordisk Bokhandel.
- SOU 1936:53, *Utredning angående revision av bestämmelserna om utlännings rätt att här i riket vistas och därmed sammanhängande spörsmål*. Stockholm: Norstedts.
- SOU 1972:15, *Ny regeringsform, ny riksdagsordning*. Stockholm: Liber.

- SOU 1975:15, *Kommunal rösträtt för invandrare*. Stockholm: Liber.
- SOU 1975:75, *Medborgerliga fri- och rättigheter: regeringsformen*. Stockholm: Liber.
- SOU 1975:8, *Utlandssvenskarnas rösträtt*. Stockholm: Liber.
- SOU 1984:11, *Rösträtt och medborgarskap*. Stockholm: Liber.
- SOU 1999:34, *Svenskt medborgarskap*. Stockholm: Fakta info direkt.
- SOU 2000:106, *Medborgarskapskrav i Svensk lagstiftning*. Stockholm: Fritzes.
- Still, Jonathan. 1981. "Political equality and election systems." *Ethics* 91:375–394.
- Thyselius, Erik. 1902. *Kampen för allmän rösträtt. En fullständig historik och förklaring över rösträttsfrågan från början till närvarande tid utarbetad för svenske medborgare*. Stockholm: Fröléen & Co.
- Tung, Ko-Chih R. 1985. "Voting rights for alien residents – who wants it?" *International Migration Review* 19:451–467.
- Young, Iris Marion. 2000. *Inclusion and democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Ödalen, Jörgen. 2003. "Against Pre-institutional justice." Avhandlingskapitel. Uppsala: Uppsala universitet, Statsvetenskapliga institutionen.

3. ”En av 1,8 miljoner!”: Röster från ett monokulturellt partiliv*

Magnus Dahlstedt

[I] varje fält finner [man] en kamp [...] mellan nykomlingen, som försöker spränga inträdesrättens lås, och den dominerande, som försöker försvara monopolet och utestänga konkurrensen.

Pierre Bourdieu (1992:127)

Under de senaste två hundra åren har, över hela världen, de som inte har några rättigheter, eller färre rättigheter än andra, hela tiden knackat på dörren, tryckt upp dörren, och hela tiden krävt mer.

Immanuel Wallerstein (2001:93)

Politisk representation är en avgörande dimension av maktutövning i varje liberal representativ demokrati.¹ Fungerande politisk representation anförs ibland som en viktig förutsättning både för den liberala demokratins legitimitet och för ett brett medborgerligt engagemang.

En fråga som har hamnat i blickfånget på senare tid är i vilken utsträckning det ”mångkulturella Sverige” finns representerat i beslutsfattande församlingar och i vad mån svenska partier arbetar för att inkludera personer med utländsk bakgrund.

Frågan om ”mångfald” i svenskt partiliv diskuterades livligt i samband med 2002 års val. Ett omdiskuterat reportage i Sveriges Televisions samhällsmagasin *Uppdrag granskning* uppdagade till exempel en ”dold dagordning” hos flera riksdagspartier. Under valrörelsen förde sig partierna i regel med en anständig mångfaldsretorik. Reportaget dokumenterade emellertid, med hjälp av dold kamera och

* Kapitlet är en omarbetad version av en tidigare uppsats (publicerad i *Invandrare & Minoriteter*, 2/02 och i Agoras årsbok *Det slutna folkhemmet*, Stockholm, 2002). Författaren vill tacka alla kollegor och seminariedeltagare som läst och kommenterat delar av texten.

mikrofon, hur enskilda företrädare, ”bakom kulisserna”, uttryckte fördomsfulla, ja rentav öppet främlingsfientliga känslöstämningar.

Representationsfrågan var också föremål för livlig diskussion i eftervalsdebatten, där den socialdemokratiska regeringen bland annat kritiserades för att inte göra tillräckligt kraftfulla insatser för att förbättra ”invandrarrepresentationen”.

Ordförande för sju SSU-distrikt hävdade till exempel, i en gemensam artikel, att det inom socialdemokratian finns ”en krets vänner och kolleger som blockerar nya grupper och personer i politiken” och att ”människor med utländsk bakgrund fortfarande diskrimineras och inte får samma möjlighet att bli politiker och förtroendevalda” (Wallén m.fl. 2003). Argumentationen känns igen från senare års demokrati-debatt, där ”mångfald” varit en ledstjärna då representationsfrågan diskuterats.

Hur står det då till med ”mångfalden” i svenskt partiliv?

Ett skiktat partiliv

En rad forskningsrapporter och offentliga utredningar har slagit fast att andelen förtroendevalda med utländsk bakgrund är låg i svenska beslutsfattande organ.² Vi finner mönster av underrepresentation utifrån ”härkomst” på samtliga nivåer av den politiska beslutsordningen.

Under 2002 utgjorde de utrikes födda 11,8 procent av den totala svenska befolkningen.³ Under samma år var andelen utrikes födda ledamöter i kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige något mer än hälften av den siffran, närmare bestämt 6,5 respektive 6,9 procent. Som framgår av tabell 1 har representationen visserligen ökat något över tid, men ökningen är tämligen blygsam och har skett från ett synnerligen lågt utgångsläge. Andelen utrikes födda förtroendevalda följer i någon mån den politiska församlingens status. Den är som tabell 2 visar betydligt lägre i mer ”prestigefyllda” organ, exempelvis

² Se bland annat Bäck och Soininen 1996; Rodrigo Blomqvist 1997; Khakee och Johansson 2002; Svenska kommun- och landstingsförbundet 2000; USK 2001; SOU 2001:48.

³ Med ”utrikes född” avses de delar av befolkningen som är födda utrikes och har invandrat till Sverige. Beteckningen ”personer med utländsk bakgrund” avser de delar av befolkningen som själva har invandrat såväl som de som har minst en förälder som har invandrat till landet. I de fall beteckningen ”invandrare” förekommer, används den för att fånga ett mer vardagligt sätt att dela in befolkningen i vi och dem, ”svenskar” och ”invandrare”. Begreppet sätts då inom citationstecken, för att markera det problematiska i attoreflekterat dela in befolkningen i definitiva kategorier med givna essenser.

Tabell 1. Andel utrikes födda i landstings- och kommunfullmäktige 1979–2002 (procent)

Organ	1979	1988	1991	1994	1998	2002
Landstingsfullmäktige	3,7	4,3	4,2	4,6	5,4	6,9
Kommunfullmäktige	2,5	4,0	3,7	4,4	5,7	6,5

Källa: Bäck och Soininen 1996; SCB 1999, 2003.

Tabell 2. Andel utrikes födda i kommunstyrelser och nämnder år 1999 (procent)

Organ	Andel utrikes födda
Kommunstyrelse	3,1
Infrastruktur- och skyddsnämnder	6,0
Fritids- och kulturnämnder	6,3
Pedagogiknämnder	5,3
Vård- och omsorgsnämnder	7,1
Kommundelsnämnder	12,7
Övriga nämnder	7,1

Källa: Svenska kommun- och landstingsförbundet 2000.

kommunstyrelsen, än i mindre "prestigefyllda" organ, exempelvis stads- eller kommunaldelsnämnder.

Dessa "statusmönster" kommer även till uttryck i skillnader ifråga om det politiska uppdragets karaktär (se tabell 3 på följande sida). Andelen utrikes födda är störst bland ersättare och minst bland ordförande och vice ordförande. Värt att särskilt notera i sammanhanget är att de utrikes födda är överrepresenterade på posten som ersättare, i förhållande till deras andel av den totala befolkningen.

Vi finner motsvarande mönster om vi ser till hur stor andel av de som nomineras som väljs in i politiska församlingar (Khakee och Johansson 2002). Inom kategorin inrikes födda valdes, vid 1998 års val, drygt var fjärde in i kommunalfullmäktige. Siffran sjunker för kategorin utrikes födda från, i tur och ordning, *Västeuropa* (drygt var femte), *Övriga Europa* (drygt var sjätte) och *Utom Europa* (drygt var åttonde). Mellan valen 1994 och 1998 ökade visserligen andelen valda

Tabell 3. Andel utrikes födda fördelat på uppdragsposter i kommunala förtroendeuppdrag år 1999 (procent)

Uppdragspost	Andel utrikes födda
Ordförande	6,3
Vice ordförande	3,3
Ledamot	7,1
Ersättare	13,8

Källa: Svenska kommun- och landstingsförbundet 2000.

för kategorierna Övriga Europa respektive Utom Europa något, men det kan ändå konstateras att relationen mellan de olika kategorierna, över tid, är tämligen stabil.

I och med 2002 års val ökade visserligen det totala antalet utrikes födda i riksdag, kommun- och landstingsfullmäktige (SCB 2003). Skillnaden mellan utrikes födda som *nomineras* och de som *väljs in* är, emellertid, fortfarande stor. Det gäller i synnerhet i riksdagsvalet, där tio procent av de nominerade var utrikes födda, men endast fem procent av de valda. Bland utrikes födda kandidater har de födda utanför Europa fortsatt svårt att få mandat. Andelen utrikes födda i riksdagen ökade dock från två procent till fem mellan 1998 och 2002 års val. Relationen mellan de kategorier jag tidigare nämnde tycks också ha förskjutits något, men utgångsläget för till exempel personer födda i Afrika har varit mycket svårt.

Representationernas mångfald

Det finns förstås många tänkbara sätt att se på representation. Ett dominerande synsätt, representation som *företräddandeskap*, tar först och främst fasta på vem eller vilka (representanter) som befinner sig var (i politiska församlingar) och gör vad (fattar beslut och företräder olika intressen). Den sätter i fokus en bestämd institutionell ordning, formella beslutande organ, med en viss uppsättning institutionellt bundna procedurer och mandat, rutiner och befogenheter. Representation ses som en i huvudsak enkelriktad process av direkt överföring eller ”avspegling” mellan en uppsättning på förhand givna ”folkliga intressen” och enskilda politiska företrädare.

Ett alternativt synsätt närmar sig ”representationsproblemet” ur en annan synvinkel. Representation ses, enligt detta synsätt, inte som en

institutionellt bunden praxis, utan som en mer allmängiltig process av *kommunikativ gestaltning* (se Economou och Forstorp 1999). Representation handlar här om skapandet av föreställningar och bilder (representationer) av världen, något som förstås sker på många plan och sfärer i samhället. Kärnpunkten i detta synsätt är att världen ges konkret innebörd först genom symboliska processer – berättande, klassificering, kategorisering. Dessa processer bär, vidare, på inslag av makt och dominans, i den meningen att det bedrivs en ständigt pågående kamp om rätten att få "representera någon eller något på ett bestämt sätt" (Hall 1997:259).

Detta alternativa synsätt sätter i fokus hur det egentligen går till då någon/några kommunikativt "ger röst åt" någon/några och med vilka konsekvenser.⁴ Den reser frågor som: Vilka för-givet-tagna föreställningar om och bilder av människor och fenomen (åter)skapas runt om i samhället? Sorteras människor in i olika fack? Behandlas de olika beroende på vilket fack de placerats in i? Upprätthåller och legitimerar dessa föreställningar och bilder ojämlika relationsmönster, eller utmanar de tvärtom dessa? Företräddandet bär, enligt detta synsätt, alltid på vissa kommunikativt gestaltande element. Då de "folkvalda" så att säga "företräder" väljarna gestaltar de i någon mening världen på ett bestämt sätt.

Det har inom forskning om politisk representation givits en rad tänkbara förklaringar till de mönster av underrepresentation jag just berört.⁵ Det har bland annat slagits fast att etniska minoriteters politiska representation följer deras integration i samhället. Åtskilliga representanter med utländsk bakgrund är välutbildade, talar god svenska, har ganska goda inkomster och så vidare. Vistelsetid tycks också ha en viss betydelse. Dessa företrädares möjlighet att omedelbart företräda nyanlända och mindre välintegrerade är förstås inte helt oproblematiske.

Det kan konstateras att forskning i första hand har närmat sig representation som *företräddandeskap*. När det gäller att närma sig frågan om politisk representation av personer med utländsk bakgrund är det emellertid, det är min utgångspunkt, väsentligt att inte bara se

⁴ Jag riktar i detta kapitel visserligen mitt fokus på de företräddandeprocesser som försiggår inom politiska partier, men det ska samtidigt poängteras att motsvarande processer, där någon/några utger sig för att "ge röst åt" någon/några Andra, är förlagda till många andra arenor runtom i samhället, till exempel massmedierna eller, för den delen, akademien.

⁵ Frågor som rör "etnisk mångfald" i politiska partier och "invandrare" som politiska företrädare har, ur olika synvinklar, diskuterats av Bäck och Soiminen 1998a, 1998b; Rodrigo Blomquist 1997, 2000; Johansson 1999; Lukkarinen Kvist 2001.

representation som en institutionell, parlamentarisk praxis, utan även i betydelsen kommunikativ gestaltning. Bilder, föreställningar och antaganden om ”vi” och ”de Andra” är, ska vi se i detta kapitel, en viktig dimension av problemkomplexet ”representation av invandrare”.

Ralph Grillo (1985:2) formulerar denna tankegång på ett träffande sätt när han noterar att ”om det finns en ’representation’ av problem måste det samtidigt finnas ett ’representationsproblem’”.⁶ Vad menar han med det? Jo, skriver han,

om immigranternas situation ”representeras” som problematisk – föreställs, formuleras, analyseras och slutligen hanteras i enlighet med de ”problem” som immigranterna medför eller tros erfara – och dessa ”representationer” tar sig in i det institutionella systemet genom vilket åtgärder formuleras och genomförs, då måste vi undersöka vem som står för dessa ”representationer”, det vill säga vilkas ståndpunkter som ”representeras” politiskt [...]

Med en sådan utgångspunkt är det förstås angeläget att kritiskt granska den uppsättning av tankemönster och konventioner som etablerats inom politiska organisationer, tankemönster och konventioner som i olika avseenden reglerar vad som är önskvärt (och kanske rentav möjligt!) att tänka och göra inom organisationen.

I detta kapitel diskuterar jag några av den mångfaldiga representationens många dimensioner. Utifrån intervjuer med förtroendevalda med utländsk bakgrund diskuteras särskilt några av de uttryck och konsekvenser som etniskt präglade tanke- och handlingsmönster inom svenskt partiliv kan ha, i form av misstänkliggörande, särbehandling och utestängning.

Partilivet är ett politiskt (slag)fält, där en rad institutionaliserade procedurer och rutiner, å ena sidan, positionerar, sorterar in eller ut, företrädare. Å andra sidan positionerar enskilda företrädare sig själva och skapar sig därmed ett bestämt utrymme som politiskt subjekt. Detta kapitel ägnas åt att uppmärksamma några av utestängningens mekanismer, såsom de kommer till uttryck i svenskt partiliv. Som vi ska se har dessa ständigt pågående processer av ”in- och utestängning” *materiella* såväl som *symboliskt gestaltande* sidor.

⁶ Alla översättningar av citat till svenska är författarens egna.

Utestängningens mekanismer

Ett av utestängningens ansikten rör de *spelregler* och *konventioner* som reglerar själva partilivet. Även de spelregler som utger sig för att vara "opartiska" kan ha en bestämd ideologisk undertext, på så sätt att de vilar på i allra högsta grad "färgade" bedömningsgrunder om vilka som *är* och *inte är* "lämpade" och "acceptabla". Spelreglerna är därmed symboliskt gestaltande, men de utgör också, på en och samma gång, en materiell existens. De hänger nämligen samman med handlingsmönster och rutiner som positionerar företrädare enligt rådande spelregler.

Ett andra ansikte består i tillgången till olika slags *kontakter* och *nätverk* inom partierna. Utan vittförgrenade nätverk av kontakter är det svårt att hävda sig i den konkurrens som råder inom partierna. "Nätverkandet" har visat sig vara avgörande vid exempelvis partiernas interna nomineringsförfarande.

Ett tredje ansikte, slutligen, rör en samling *utpekande, stereotypa bilder* av "de Andra", som vid olika tillfällen får legitimera en behandling av "dem" som "främmande". Enligt en tongivande parti-schablon associeras exempelvis "integration" med "invandrare", vilket i flera fall gör att "invandrare" får rollen att driva "integrationsfrågor". "Invandrarskap" och "integrationsperspektiv" blir därmed ett politiskt reservat dit förtroendevalda med "annan bakgrund" hänvisas. Vi ser återigen hur materiella och symboliskt gestaltande dimensioner samverkar i utestängningens mekanismer.

"Identitetspolitik" är ett annat fenomen som diskuteras i anslutning till detta utestängningens tredje ansikte. Stereotypa tankemönster om hur "invandrare" är bidrar, å ena sidan, till att etablera, vidmakthålla och legitimera utestängning av "främmande element" i svenskt partiliv. Men å andra sidan kan också enskilda "invandrarföreträdare" aktivt medverka i denna utestängningens dynamik, genom att på ett eller annat sätt medvetet använda sig av eller anspela på de identitetsmarkörer och problembilder som erbjuds dem, endera för sin egen del eller för "sin etniska grupps" del. Fenomenet identitetspolitik är i sig ett tydligt exempel på partilivets dubbelhet.

Representationsfrågan på dagordningen

Demokratins inneboende ”representationsproblem” har varit föremål för livlig debatt i senare års demokratiforskning. Iris Marion Young (1990) hävdar till exempel att ett mer rättvist och demokratiskt samhälle förutsätter en bred(are) politisk dialog, byggd på en vad hon kallar *politics of difference*, där marginaliserade och underordnade grupper är med och bestämmer över angelägenheter som nära berör dem själva. Risken är annars, hävdar hon, att besluten inte tillgodoser just *deras* intressen och erfarenheter utan snarare mer resursstarka grupper.

I senare års demokratiforskning har allt fler framfört tanken om att en tidigare förhärskande princip om *åsiktsrepresentativitet* (att valda ska representera väljarnas åsikter) idag bör kompletteras med en princip om *närvaro* och *grupprepresentativitet* (att valda dessutom ska representera väljarna utifrån sina erfarenheter och sin tillhörighet). ”En idéernas politik utmanas”, som Anne Phillips (2000:15) uttryckt det, ”av en alternativ närvaros politik”. En större statistisk ”mångfald” i till exempel politiska partier ger i och för sig ingen garanti för att fattade beslut *de facto blir* mer rättvisa eller mer demokratiskt förankrade, men en större ”mångfald” har ändå betraktats som ett steg i rätt riktning, som något av ett självändamål i sig.

Motsvarande mångfaldsargument har framförts i senare års svenska demokratidebatt. Det har gång efter annan poängterats att politiska församlingar i högre grad bör avspegla befolkningens ”mångfald”, främst med avseende på kön och etnisk bakgrund, men även med avseende på till exempel generation.

Mauricio Rojas (1994), för att nämna en av de röster som framträtt i debatten, har poängterat att det är hög tid att ”det politiska ledarskapet bereder plats på maktens arenor åt det nya Sverige, Invandrar-Sverige”. Han motiverar detta med ett argument som på senare tid har framförts av en rad debattörer, nämligen att svensk politik behöver berikas av ”invandras” i olika avseenden ”annorlunda” erfarenheter. ”Röster från denna ofta så annorlunda svenska verklighet måste komma fram och bli hörda. Deras erfarenheter behövs, deras sätt att leva i och uppleva Sverige, deras annorlunda sätt att vara svenskar”.

Argumentationen var i stort sett densamma när Socialdemokraterna efter 2002 års val skulle bilda regering. Inför regeringsbildningen hade en rad debattörer såväl argumenterat för som hoppats på att någon av ministrarna skulle ha utländsk bakgrund. Så blev nu inte fallet.

Integrationsverkets José Alberto Diaz (2002) menade besviket att partiet återigen visat att man "inte klarat av att lyfta fram duktiga politiskt aktiva invandrare på ledande poster i rikspolitiken".

Varför är det då allvarligt att ingen av ministrarna hade utländsk bakgrund? Enligt Diaz' huvudargument är det allvarligt framför allt därför att det försämrar "möjligheterna att effektivt utveckla politiken inom integrationsområdet". Argumentet är att personer med utländsk bakgrund har flera av de egenskaper som en regering desperat behöver: "grundliga kunskaper om integration och diskriminering", "gedigen erfarenhet av det mångkulturella" och "etablerade kontaktnät med de nya medborgargrupperna".

En argumentation som tar fasta på underrepresenterades "annorlunda" erfarenheter är emellertid, som vi ska se i slutet av detta kapitel, diskutabel av flera skäl.

"Jag har visat att det är möjligt"

Enligt en tankegång som återkommer i demokratiforskning såväl som bland politiska företrädare är förebilder och symboliska handlingar av stor demokratisk betydelse. Tanken är att det, särskilt för underrepresenterade grupper, är väsentligt att visa att de faktiskt *har* lyckats utträtta något betydelsefullt. I en tidningsintervju uttryckte sig till exempel den socialdemokratiska riksdagskvinnan Nalin Pekgul, i en sådan anda: "Det sägs att flyktingar har såna hinder, att det är omöjligt för dem att ta sig fram. Men jag var 13 år när jag kom till Sverige och 27 när jag kom in i riksdan. Jag har visat att det är möjligt" (*Expressen* 17 september 2001).

Förebilder och symboliska handlingar är, enligt argumentationen, väsentligt både *inåt*, för individen eller gruppen själv, och *utåt*, för demokratin eller för det omgivande (majoritets)samhället.

Argumentet bygger på premissen att skev representation minskar såväl medborgares stöd för, som engagemang i, beslutsfattande processer. I bekymrad ton noterar exempelvis SNS Demokratiråd: "Snedvridningen gör det tydligt att varje medborgare inte behandlas jämlikt och neutralt. I förlängningen kan denna typ av diskriminering få synnerligen allvarliga konsekvenser för demokratin" (Rothstein m.fl. 1995:69).

Stadsdelspolitikern Ali framför vid en intervju motsvarande argument.⁷

Man känner sig främmande inför det politiska livet. Varför ska man rösta? Det finns ju ingen politiker i till exempel min grupp, så att säga. Det finns ingen politiker som de känner, som har lyssnat på dem, som har hjälpt dem på något sätt, som har visat vägen: ”Så här kan ni göra!”

Ett större antal företrädare med utländsk bakgrund skulle möjligen, det är argumentet, rösta och identifiera sig med det politiska systemet om det fanns flera med ”samma bakgrund” som kunde ”representera dem” och om dessa representanter för väljarna kunde visa att de faktiskt genomfört något konkret.

Symboliska handlingar kan även, enligt argumentationen, visa (majoritets)samhället att ”invandrare” är kapabla och värda att ta på allvar. Representation kan därmed i förlängningen motverka negativa föreställningar bland majoritetsbefolkningen.

Utestängning? Inte i vårt parti, men...

De politiska partierna markerar i regel i officiella sammanhang att de inte har några egentliga problem att integrera medlemmar med utländsk bakgrund. Samtliga arbetar de tvärtom med att, som det heter, bearbeta ”negativa attityder” inom partiet. Det pekar på att det i partierna trots allt finns vissa reella problem, som kan göra det svårt för personer med utländsk bakgrund att på allvar hävda sig.⁸ Vad kan då det vara för slags problem?

Jag har i pågående forskning om ”mångfald” och svensk demokrati intervjuat ett drygt hundratal personer med utländsk bakgrund i bland

⁷ De namn som förekommer i texten är förstas fingerade. Materialet består till största delen av djupintervjuer och fokusgruppsamtal. Det insamlades i huvudsak under sommaren och hösten 1998 och våren 2000 i Stockholm, Göteborg, Malmö och Umeå. Bakom beteckningen *politiker* döljer sig en brokig skara av personer på olika positioner i det svenska partilivet – företroendevalda i politiska församlingar och politiska partier, aktiva och tidigare aktiva partimedlemmar. Jag har vid intervjuerna försökt eftersträva en jämn balans mellan män och kvinnor, politiska partier och etnisk bakgrund. En knapp majoritet av dem som intervjuats är dock män. Majoriteten har, vidare, utomeuropeisk bakgrund, främst från Mellanöstern, Latinamerika och Nordafrika. Sammantaget representerar intervjuerna en bred bild av svenskt partiliv. Arbetet har delvis finansierats av och rapporterats för Integrationsverket (Dahlstedt 2000).

⁸ För en genomgång av de politiska partiernas hållning ifråga om ”etnisk mångfald”, se Lukkarinen Kvist 2001.

annat politiska partier, kommunal förvaltning och lokala föreningar. När jag har frågat förtroendevalda om deras erfarenheter av partipolitiskt arbete som förtroendevald med utländsk bakgrund, var deras omedelbara reaktion: "Nej, vi har inga problem i vårt parti". Men, tillade man i flera fall: "Vi vet att det finns problem i andra partier".

Senare i samtalen framkom det dock ofta att man endera själv har råkat ut för en rad incidenter och varit utsatt för misstro av infödda partimedlemmar, eller att man känner till personer som mött sådant motstånd. Som "invandrarrepresentant" måste man följa och acceptera vissa på förhand givna spelregler för att accepteras inom partiet. Det kan till exempel betyda att man inte bör vara allt för provokativ i sin politiska framtoning eller tala allt för envetet om frågor som rasism och diskriminering. Då riskerar man nämligen att motarbetas på olika sätt.

Det finns i samtalen i stort sett två parallella berättelser, som skiftar och emellanåt bildar starkt motsägelsefulla kedjor av argument (jfr Billig m.fl. 1988).

Den motsägelsefullhet som lyser igenom i samtalen åskådliggörs i följande utdrag. När jag frågar företrädaren Khalid om hans erfarenheter av partipolitiskt arbete är hans spontana reaktion: "Vägen är rätt så plan och enkel att man tar sig in i politiska partier". Senare konstaterar han dock att det i partiet trots allt *finns* vissa tendenser att frågor om mångfald och integration negligeras, åtminstone så länge det inte finns starka företrädare med utländsk bakgrund som själva driver frågan:

När man kommer med en idé i en grupp av svenskar, då får man ingen reaktion med detsamma. Man kanske till och med får en negativ reaktion. [...] Jag har märkt att så länge vi inte är med så är integrationsfrågor lagda på hyllan, och ingen tar fram dem. Men medsamma någon med invandrabakgrund kommer in så får frågorna en helt annan dimension och tas på mycket större allvar.

Å ena sidan sägs partiet höra till frontlinjen när det gäller att aktivt arbeta för att befrämja "etnisk mångfald". Som politiker med utländsk bakgrund lyfts du fram, bara du verkligen *vill* och *försöker* ta dig fram. Å andra sidan finns det i partiet en rad subtila mekanismer som utestänger och (rang)ordnar. Det är i allt väsentligt "invandrare" som får driva frågor om mångfald och integration. Annars blir det förmodligen ogjort.

Liknande motsägelser finns i flera av samtalen. Företrädaren Maria deklarerar exempelvis inledningsvis att hon inte erfarit "några

problem” i hennes parti. Senare konstaterar hon emellertid att det visst finns vissa svårigheter och trögheter inom partiet. Inte minst gäller det, noterar hon, det faktum att personer med utländsk bakgrund tenderar att placeras vid sidan av, inom partiet: ”Alltså, man kan känna på något sätt att den svenska problematiken, den svenska politiken gäller mest svenskar. Någon gång kan man känna att det är så att: ’Ja, ja, kom inte hit och, liksom, lägg dig i’”.

Hon hävdar att det också finns fall där riksdagsmän ”har försökt komma fram, försökt och jobba med det de varit intresserade av, det här med rasismen kanske, det ena eller det andra, men helt plötsligt åker de nästa val ner till femtonde, tjugofemte, tionde plats!” Partikamraten Nayib inleder på samma sätt med att säga: ”För det mesta är jag väldigt nöjd, vad gäller att ta till vara på den som vill vara med i vårt parti, med utländsk bakgrund”. Liksom Maria fortsätter han dock att berätta om egna och andras erfarenheter av svårigheter med partipolitiskt arbete i Sverige.

Jag tycker att när man är [...] mera uppkäftig, och visar att man inte är anpassad till spelreglerna, då blir man nästan nersparkad. Och de etablerade i partiet vill inte höra, vill inte veta, trots att sådana här människor också behövs för att ta fram det där som finns i samhället, skiten, som finns, på riktigt. Man kan inte bara gå in och stå i led, anpassa sig precis till alla som sitter där och inte öppnar käften [...] Man vill inte höra på, lyssna, och man kanske till och med motarbetar den person som försöker visa att ”så här är det inte”, men som vill.

I dessa samtal menar således flera företrädare först spontant att det inte finns några som helst svårigheter med att ta sig fram i det egna partiet. Senare räknas däremot flera hinder upp, som kan möta personer med utländsk bakgrund i de politiska partierna. Du bör, till exempel, inte vara allt för provokativ i din politiska framtoning eller tala allt för envetet om frågor som rasism och diskriminering. Då riskerar du nämligen att på olika sätt motarbetas.

Under valrörelsen 2002 pekar Nyamko Sabuni (2002), en av folkpartiets riksdagskandidater, på en liknande realitet: ”Specifikt för invandrare är”, skriver hon i en debattartikel, ”att man i sina försök att tillhöra lätt betraktas som högljudd, påträngande och tar för mycket plats”. Hon ser ett ökat inslag av personval i politiken som en tänkbar lösning på problemet med underrepresentation av personer med utländsk bakgrund. ”Personvalet ger invandrare den chans de annars skulle väntat på och kanske aldrig [kan] få”. Jag återkommer senare till frågan om personval.

Parallella berättelser om det blågula partilivet

Den ena av de bägge berättelserna om svenskt partiliv jag tidigare nämnde är mer positiv till sin karaktär. Den ser partierna som förebilder för integrationsbefrämjande arbete runtom i samhället. Det är också i denna berättelse orden "förebilder" och "symboler" är vanligast förekommande. Ståndpunkten tydliggörs av Khalids resonemang.

Jag tycker att partierna har nått längst när det gäller integrationen, man har vågat släppa in människor. Jag är inte nöjd och jag kan inte säga att det är tillräckligt många invandrare i partiet, men vi jobbar mycket, oerhört mycket, för att så många som möjligt ska engagera sig och alla dörrarna är öppna. Politiska partier har nått längst när det gäller att släppa in människor, om man jämför med myndigheter eller med näringslivet.

Budskapet är att dörrarna till partierna står öppna och att partierna medvetet arbetar med att släppa in människor med utländsk bakgrund. Eftersom det inte sägs existera några direkta strukturella hinder inom partierna så betonas först och främst individnivån. Orsaken till varför partierna, trots allt, fortfarande *är* starkt segregerade sägs då vara en avsaknad av individuella initiativ från "invandrades" sida. Lösningen på "problemet" står, således, att finna i större ansvarstagande från den enskildes sida (jfr Solomos och Back 1995).

Den andra berättelsen är mer kritisk. Politiska partier ses i denna berättelse mer som ett öppet kraftfält där konkurrerande krafter ingår i en knivskarp kamp om det politiska utrymmet. Om fokus i den förra berättelsen är förlagt på individnivå så är det här mer förlagt på grupp- och systemnivå. Personer med utländsk bakgrund är, i detta perspektiv, underordnade i förhållande till konkurrerande krafter. Flera menar att "invandrarrepresentanter" har ett många gånger starkt begränsat politiskt handlingsutrymme och att de riskerar att inlemmas i hierarkiska partiapparater.

Utifrån erfarenheter av svårigheter med att komma in i det svenska partiväsendet har det, bland annat i Stockholm, bildats nätverk för partipolitiskt aktiva "invandrare". Khabat, initiativtagare till ett sådant nätverk i Stockholm, menar att företrädare med utländsk bakgrund har gemensamma erfarenheter och intressen av att marginaliseras och diskrimineras inom partierna.

Idag spelar det ingen roll vilket parti man tillhör. [...] Vi har träffat de som är från Vänsterpartiet. De har problem. Vi [Miljöpartiet] har problem. S har problem. Folkpartiet har problem. [...] Vi ser att det finns diskriminering. Vi ser att det finns problem för invandrare att komma upp. Vi försöker att hjälpa varandra, över partigränserna. [...] Vi finns, vi har politiska intressen, men vi känner oss utanför, vi känner oss maktlösa.

I denna och liknande utsagor riktas skarp kritik mot tendenser att ensidigt betona enskilda individers ansvarstagande och betydelsen av symboliskt handlande. En politiker säger exempelvis följande, i polemik mot de som betonar det positiva i partiernas symboliska handlande:

Jag tycker att symboliska handlingar kan vara en risk och ett sätt att tysta ner människor: ”Vi har gjort någonting, nu”. Det blir som en form av Alvedon eller någonting, bara för att ”Ja, vi har gjort symboliska handlingar. Det räcker. Vi är nöjda med det!”

Även om somliga förespråkar en positiv berättelse och samtalen pendlar mellan de bägge berättelserna, så är det ändå den mer kritiska berättelsen som dominerar samtalen.

Klyftan mellan de bägge perspektiven tydliggörs särskilt väl i följande ordväxling, mellan två tjänstemän. Den ena, Khalid, tillhör medelklassen och är själv politisk företrädare. Den andra, Hiwa, har en bakgrund som föreningsaktivist och är sedan länge boende i den förort där han och Khalid båda arbetar.

Khalid: Jag tycker att politik är väldigt mycket upp till mig och Hiwa, hur vi tar steget. [...] Tycker du att vi ska ha fler representanter i riksdagen, i kommunfullmäktige, i andra beslutsfattande organ, så var så god! Då ska du själva ta steget och skapa en sådan möjlighet. Så länge du inte mött några hinder, så kan du inte säga att vägen är stängd. Du kan till och med se att du får skjuts, du går före många andra som är duktiga, bara för att du är invandrare. Det är det som jag har känt. Jag tycker att jag har blivit särbehandlad, bara för att jag är invandrare. För det fattas invandrare bland dem. De vill ha mångfald i varje grupp som de bildar. De kvoterar in mig, bara för att jag är invandrare. Det känns så. [...] Så jag tycker alltså att klimatet idag är väldigt gynnsamt för invandrare att komma in i det politiska systemet och ta positioner. Och jag har känt att från längst till vänster, till mittenpartierna och moderaterna har man en sådan möjlighet. Spelrummet är väldigt brett. [...] Så en orsak till att vi idag inte har så många representanter är att jag tycker att vi invandrare är rätt så passiva. Det borde finnas mer intresse, vilja att vara med.

Hiwa: Det finns människor som är med i politiken. Det finns människor som har kraften, som har funnits i politiken för länge sedan. Men de når ingenstans. De kommer inte in. Du kan inte sitta där...

Khalid: Kan du ge ett exempel?

Hiwa: Jag vet inte. Ring till alla partier och fråga hur många invandrare som är med.

Khalid: Jag kan ta ett exempel. Nalin Baksi-Pekgul. Hon är kurdiska, hon är kvinna, hon är invandrare, hon sitter i de högsta organen.

Hiwa: En av 1,8 miljoner...

Khalid: Ja, men i alla fall! Det är en som jag kan nämna.

Hiwa: Det beror på vad man nöjer sig med. Man nöjer sig inte med en. En har ingen makt. [...] Det är många invandrare här. De vill ha deras röster. Sätter en jävla idiot i riksdagen, det spelar ingen roll. Det betyder ingenting. Det är bara för att skaffa sig lite smink. [...] Socialdemokraterna viftar med flaggan och säger: "Titta här! Vi har en invandrare med! Titta, titta!" Det löser inga problem.

Ordväxlingen antyder flera skiljelinjer mellan de bägge perspektiven. Den ena tjänstemannen, Khalid, är angelägen om att framhålla de möjligheter och öppningar som han tycker sig se i partier och i politik överhuvudtaget. I det perspektiv han företräder står enskilda individer i fokus. Hans erfarenhet säger honom att det inte borde finnas något som hindrar de "invandrare" som vill etablera sig i politiken. Som stöd för sitt resonemang pekar han på *sig själv* och *sin egen karriär* inom partiet. Eftersom han personligen inte anser sig ha mött några större hinder är det för honom rimligt att också hävda att det *inte alls* existerar några hinder inom partierna.

Den andra tjänstemannen, Hiwa, har däremot, som boende i en förort som vanligen betecknas som "utsatt", helt andra erfarenheter. I hans perspektiv är det inte enskilda individer som står i fokus utan grupper och strukturer. Där Khalid vill lyfta fram det positiva i att en kvinna med kurdisk bakgrund sitter i riksdagen hävdar Hiwa bestämt att det krävs mer än ett fåtal representanter för att de inte ska bli, som han uttrycker det, "smink att titta på".

”Jag kände mig som en handikappad!”

Flera förtroendevalda berättar om svårigheter när det gäller att utgöra en reell politisk kraft i svenskt partiliv. Juan, med bakgrund i latin-amerikansk vänster- och arbetarrörelse, har tidigare varit både partipolitiskt och fackligt aktiv i Sverige. Han berättar om hur han på sjuttioalet, när han precis kommit till Sverige, under ett antal år försökte ta sig in i svenskt partiliv.

Han drog snart slutsatsen att partipolitiskt arbete i Sverige mer eller mindre är bortkastad tid. Han menar att erfarenheter av politiskt arbete i andra länder än i just Sverige värderades lågt av de svenska partier han kom i kontakt med. Hans erfarenheter av att bedriva klasskamp i sitt forna ”hemland” tycktes exempelvis inte längre vara värda någonting. ”Jag kände mig som en handikappad”, konstaterar han, ”en som inte kunde röra sig i det politiska livet här i Sverige. Vi som varit politiskt aktiva i våra hemländer kan inte fortsätta på samma sätt här i Sverige. Det finns inte förutsättningar för att göra det”.

Diana Mulinari (2002) har funnit liknande mönster av över- och underordning i svensk fackföreningsrörelse. Hon pekar på en rad strategier som på olika sätt förhindrar ”invandrare” från att göra sin röst hörd och delta på lika villkor.

Facket har, om vi tittar bakåt i tiden, både varit en aktiv motståndare mot diskriminering och en viktig aktör i kampen mot rasism. Fackföreningar har länge möjliggjort möten och vänskap som över-skridit etniska skiljelinjer.

Samtidigt har emellertid facket, noterar Mulinari, varit framträdande i (åter)skapandet av en strukturell etnisk över- och underordning i samhället. Dels genom olika strategier som marginaliserar och förtiger frågor om rasism och diskriminering inom den egna organisationen. Rasismen har funnits (i en annan tid), lyder argumentet, den finns på annat håll (i andra samhällen eller bland andra grupper), men i facket har den inget fotfäste. Dels genom en rad stereotypa bilder av ”invandrarna” som får legitimera en ojämlig behandling av ”dem”. Kritik kan till exempel avfärdas med hänvisning till att ”deras” politiska erfarenheter och att deras radikalitet inte ”passar in” i Sverige. ”Invandrare” drabbas även av att deras handlingar tolkas i termer av *grupptillhörighet*. Samtidigt tolkas handlingar utförda av ”svenskar” i termer av *individualitet*.

Visserligen kan, säger Abdullehi, en av de företrädare jag samtalat med, ”invandrare” delta i det interna partiarbetet, men vanligtvis

hamnar de i underläge i förhållande till andra grupper. "Man hamnar hela tiden i en form av brödkamp", en kamp om tillvaron i partiet där det gäller att "hela tiden hävda sig utan att nå en form av en så kallad accepterad nivå av diskussion inom partiet". Engagemanget resulterar, menar han, oftast i "något som bara läggs undan i en låda, en diskussion som ofta inte har någonting att göra med till exempel mina bekymmer [...]".

"Det finns ju förutfattade meningar". Med de orden summerar nämndordföranden Hamza sina erfarenheter av partipolitiskt arbete i Sverige. "Man tror inte att invandrarna kommer att klara det", säger han bland annat, när jag ber honom att närmare precisera vad det kan vara fråga om för slags "förutfattade meningar". Ett sådant förhållningssätt bygger, understryker han, inte bara på en mental grund, av en uppsättning falska föreställningar. De förväntningar som den består av uttrycks också i ett bestämt handlande gentemot "nykomlingarna": "när människor, den första och andra gången, går till de här politiska föreningarna känner de att de inte tas väl om hand. Och det är brister i det politiska systemet".

Han berättar särskilt om en incident som inträffade i "hans" stadsdelsnämnd. En förtroendevald med utländsk bakgrund började plötsligt uppfattas som ett hot av de infödda förtroendevalda. "Hon har blivit ett stort hot för gruppledarna inom stadsdelsnämnden. Så en av dem har lämnat sin post i protest! Helt plötsligt blev hon ett hot". Incidenten är inte unik, noterar han. Det är flera som har liknande erfarenheter.

Och det är detsamma för de andra som har hamnat i stadsdelsnämndsgruppen här. Vi blev ett hot mot det här stabila, svenska, de som trodde att de skulle vara så. Plötsligt var det en med invandrarbakgrund som blev ordförande. Det kommer ur den här svartsjukan, avundsjukan. Man pekar omedelbart på brister och förstorar dem.

Stadsdelspolitikern Ramon ser partierna som vilken arbetsplats som helst. Han konstaterar att det inom partier, precis som på andra arbetsplatser, finns etnisk diskriminering som gör det svårt för representanter med utländsk bakgrund att nå ett verkligt inflytande inom partierna.

Man kan se hela det politiska etablissemang som en arbetsplats. När en invandrare går och söker jobb, hur bemöts han eller hon? Det är samma sak. Det finns också i alla politiska partier. [...] Det finns alla möjliga hinder, känslomässiga hinder, att ge den personen möjligheter så att han kan utvecklas

som politiker. Det man börjar med före valet, det glöms bort efter valet. Man glömmer bort att det kommer ett val till...

De ”känslomässiga hinder” han talar om består av diverse stereotyper och negativa föreställningar om ”invandrare”. Han ser dessa ”hinder” som intimt förbundna med partiernas agerande i samband med valen. Eftersom det, som han ser det, inte finns någon genuin politisk ambition att lyfta fram ”integrationsfrågan”, så blir integration lätt något som partiet mest skyltar med för att vinna röster i kommande val.

Också många kvoteringsivrare och reformvänner inom partiet hyser, menar han, stereotypa föreställningar om ”invandrare”, föreställningar som misstänkliggör och pekar ut. Det rör sig sällan om *öppna* konflikter eller om *tydligt formulerade*, fördomsfulla tanke-mönster. Snarare handlar det om saker som sägs *i förbigående*, utan att följas upp och konkretiseras, antydningar och annat, som kan vara svåra att fånga upp och sätta fingret på precis när de sagts, men som med tiden staplas på varandra och bildar ett större känslö- och tanke-mönster som kan väcka obehag. Men det finns även andra hinder. Vid upprepade tillfällen omnämns exempelvis svårigheter att få tillgång till diverse nätverk och informella kontakter knutna till det partipolitiska livet.

Slutna nätverk och informella kontakter

Begränsad tillgång till olika slags nätverk kan vara ett allvarligt hinder för underordnade grupper i inträdet i politiska partier, liksom i fackföreningar och på arbetsmarknaden. Pierre Bourdieu (1984) har pekat på strukturella ojämlikheter i fördelning av olika slags kapital, däribland just tillgång till kontakter, vad han kallar ”socialt kapital”.⁹

Kommunalpolitikern Sirkka berör just detta när hon talar om vad hon kallar ”gamla strukturer” i partierna, strukturer som på olika sätt gör det svårt för personer med utländsk bakgrund att ta sig in och nå inflytande i partipolitiken. När jag ber henne att närmare beskriva dessa strukturer säger hon att det finns ”en särskild social sammanhållning i partierna” och att det skapas ”strukturer om hur man tänker och tycker, om vad som är acceptabelt och vad som inte är acceptabelt och så vidare”. Senare preciserar hon att dessa dolda strukturer till exempel består av tillgång till sociala nätverk i partiet. Personer med

⁹ Feministisk forskning har även visat hur män historiskt har etablerat olika slags strukturer och nätverk och hur kvinnor haft svårt att göra sig gällande inom ramen för denna typ av ”manliga nätverk” (Esseveld 1997).

utländsk bakgrund hamnar, menar hon, omedelbart i underläge i förhållande till infödda, eftersom de i regel saknar samma vittförgrenade nätverk av kontakter inom partiet.

Står man som femtonde person på en lista krävs det en så oerhört stor apparat, oerhört många kompisar, oerhört många organisationer som man är med i, för att man ska komma in där, i kommunfullmäktige till exempel. [...] Eftersom man inte har det där sociala nätverket som man har som svensk. Som svensk är man alltid granne till någon eller dotter till någon farfars granne. Men man har ett nätverk, ett sammanhang. Då blir man så att säga känd inom en större krets än som invandrare.

Ett problem är, poängterar hon, att "de grupper man vänder sig till, om du vänder dig till afrikaner, asiater eller finnar, de grupperna är för små för att de skulle kunna bära upp en person till valbar plats".

Flera förtroendevalda noterar att den begränsade tillgången till partinätverk särskilt visar sig vid partiernas interna nominering. Där hamnar personer med utländsk bakgrund i regel längst ner på partilistan och tvingas i vissa fall driva egna personvalskampanjer för att bli invald i politiska församlingar. Marcus Johansson (1999:18) konstaterar i detta sammanhang att "partierna har ett stort ansvar i exkluderingen av invandrare. Partierna exkluderar invandrare till förmån för svenskar vid nomineringen av kandidater till kommunalfullmäktigeval".

Tankegången bekräftas av flera förtroendevalda. Efi hävdar krasst: "När det görs en lista hamnar invandrare längst ner. Alltid". Khabat är en annan av de som menar att de sociala nätverk som skapas inom partiet har en många gånger avgörande betydelse för hur nomineringen konkret går till. Han understryker att "svenskar som har bott här hela sitt liv" i betydligt större utsträckning "känner till strukturerna". Han hävdar vidare att "de sällan röstar på en invandrare", vilket förstås gör det "svårt för invandrare att komma fram". Han säger att det kanske skulle vara lättare att bli nominerad om antalet förtroendevalda med utländsk bakgrund ökade, eftersom de möjligen i större utsträckning skulle "nominera *sina* kandidater".

"Invandrapolitikern" som politiskt alibi?

Flera av intervjupersonerna hävdar att de som "invandrapolitiker" automatiskt har blivit talesmän för "invandrare" därför att det annars inte är någon som för fram "integrationsperspektivet". Vissa kritiska

röster säger till och med om att de känner sig utnyttjade som ”politiska alibin” av partiets ledande skikt. Sirkka beskriver hur hon vid partimöten måste ta till orda för att ”hennes” frågor och perspektiv ens ska komma upp på dagordningen. ”Om det sitter ett antal svenskar på ett möte så kommer man inte på det där invandraperspektivet om det inte finns någon som har invandraperspektivet med sig”. Hon fortsätter med att berätta om sina erfarenheter som ”invandrapolitiker”.

Sirkka: Som invandrapolitiker [...] blir [man], oavsett om man vill det eller inte, en representant för invandrare. Är du från Afrika ska du veta hur zigenare har det, alltså hur resten av världen har det, utöver svenskar. Man blir alltså representant för resten av världen! Och det kan man ju aldrig på något sätt leva upp till. [...] När man diskuterar arbetslöshet så pratar svenskarna om ungdomar, man pratar om de som är över femtiofem år, men det är ingen som frågar: ”Men de här somaliska kvinnorna eller irakiska männen?” Jag menar, man tänker på annorlunda sätt. [...] Man blir jämnt representant, man pliktbeläggs eller tar automatiskt det där uppdraget att föra fram invandrarfrågor.

Magnus: Hur kommer det sig, då?

Sirkka: Jag vet inte. [...] [N]är jag sitter på ett möte, där det sitter en massa svenskar och diskuterar om olika saker. Det är ingen av de svenskarna som kommer på att tänka på invandrare, utan det är du som kommer på att tänka på det.

Hon menar, liksom flera förtroendevalda, att ”integrationsfrågan” idag är tämligen lågt prioriterad i partierna. ”Invandrarskap” och ”integrationsperspektiv” är snarast ett politiskt reservat dit förtroendevalda med ”annorlunda bakgrund” hänvisas. Samtidigt är hänvisningar till ”invandrarskapet” och ”integrationsperspektivet” återkommande i det vardagliga partipolitiska arbetet. Det är något som förtroendevalda med ”annorlunda bakgrund” i olika avseenden *tvingas* förhålla sig till, vare sig de själva så önskar eller inte.

När de figurerar i dagspressen är det exempelvis nästan uteslutande för att diskutera ”integrationsfrågor” eller för att kommentera sitt ”ursprung”, inte först och främst för att kommentera allmänna politiska och samhällsliga angelägenheter.

Även om partierna utåt, i kongresstal och officiella deklamationer, må tala om att ”integrationsfrågan” gäller *hela* det svenska samhället, inte enbart ”invandrare”, så är det flera av de intervjuade som vittnar om att det först och främst är förtroendevalda med utländsk bakgrund som själva får driva ”integrationsfrågan”.

”Det är klart att det inte är så självklart att invandrare måste representera invandrare”, poängterar kommunpolitikern Mohammad, ”utan även svenskar kan tala i de frågor som gäller invandrare”. Därmed inte sagt att ”tillhörighet” helt skulle sakna betydelse i partipolitiskt arbete. ”Det är fråga om association”, fortsätter han. ”Jag som invandrare kan lättare associera, åtminstone som jag känner nu, med frågor som berör till exempel många invandrare. Det är nära frågor för mig”. Vad menar han med nära? ”Jag har stött på de här hindren”, förtydligar han, ”jag har stött på de här frågorna, jag känner att jag måste göra någonting för att förändra det här”. Men det betyder, slår han fast, fortfarande inte att andra inte kan känna samma känsla av samhörighet eller association. ”Det är klart att en svensk kan känna likadant”.

Företrädare med utländsk bakgrund står nu inte passiva och handfallna inför de tendenser som finns till att i olika sammanhang definiera och behandla dem som ”främmande” inslag i ett ” normalt svenskt ” partiliv. I tidningsartiklar kan vi till exempel se dem öppet motverka tendenser till att bli inplacerade i ett bestämt ”invandrarfack” eller att omtalas som ”invandrapolitiker”. Åtskilliga av de förtroendevalda som intervjuats distanserar sig också vid samtalen från den roll som ”invandrapolitiker” som tillskrivits dem. De betraktar snarare sig själva som representanter för en större del av befolkningen, framför allt för det egna partiet, men även för boende i storstädernas perifera förortsmiljöer eller för arbetare.

Enskilda representanter kan dock samtidigt dra nytta av en situation där ”invandrarskap” och ”integrationsperspektiv” är något av ett politiskt reservat dit förtroendevalda med ”annorlunda bakgrund” hänvisas, endera för sin egen del eller för ”sin etniska grupps” del. Det kan exempelvis finnas utrymme för enskilda representanter att okritiskt tillämpa de stereotypa tudelningar och föreställningar om identitet och gemenskap som florerar runtom i samhället, för att exempelvis i samband med valrörelser framställa *sig själva* som legitima uttolkare för ”verkliga” erfarenheter och synpunkter hos ”sin grupp”. Utrymmet för sådant ”identitetspolitiskt” karriärsökande har successivt ökat i Sverige, inte minst i och med införandet av personval.

Profilering och identitetspolitik

Valet 1998 var det första personvalet i Sverige. Det ”personliga” gavs större vikt i relation till politiska doktriner. Detta nya inslag i svensk politik kan ses som ännu ett steg i riktning mot en tilltagande *personifiering* av politiken. Personvalet har betytt större utrymme för livsstils-

politik, för mer eller mindre medvetet image- och identitetsskapande, i svensk demokrati. De redan täta relationerna mellan politik och media, mellan politiker och journalister, har ytterligare intensifierats (Economou och Forstorp 1999).

1998 års valrörelse visade därtill hur ”etnisk bakgrund” bland en rad kandidater blivit del av en politisk profil, liksom i andra europeiska länder (Solomos och Back 1995; Saggat 2000). Det har, efter personvalets införande, funnits en tendens till att vissa företrädare valt att presentera sig som ”invandrarrepresentanter” och poängtera sin ”bakgrund” som avgörande för sin identitet/lojalitet *som politiker*. Detta sätt att positionera sig som politiskt subjekt kan ses som en slags ”identitetspolitik”.

I 1998 års valrörelse gavs åtskilliga exempel på hur de politiska partierna aktivt arbetade med att föra upp frågor om integration och levnadsvillkoren i mångetniska förorter på dagordningen, på ett sätt som skiljer sig från vad som tidigare varit förhärskande inom svenskt politik.¹⁰

Både i riksdags-, landstings- och kommunalvalet bedrev kandidater med utländsk bakgrund personvalskampanjer. Flera lyfte fram sin ”etniska bakgrund” och sina erfarenheter som ”invandrare”. Flera profilerade sig, mer eller mindre uttalat, i ”integrationsfrågor”.

Jag ska ge några exempel på hur partierna arbetade för att fånga förortsbornas hett eftertraktade röster, hämtade från Stockholmsförorterna Rinkeby, Tensta och Husby, veckorna innan valet 1998.

Juan Fonseca, då socialdemokratisk riksdagsledamot, bedrev under 1998 års valrörelse en till viss del självfinansierad personvalskampanj för att ta sig upp från en femtondeplats på partiets riksdagslista. Han hade redan under mitten av nittiotalet etablerat sig som rikskänd politisk profil. Under långa perioder befann han sig i opposition mot och stundtals i konfrontation med partiets officiella hållning, ständigt i det ”svarthåriga Sveriges” namn.

Under våren petades han från valbar plats på partiets Stockholmslista. Kontroversen runt Fonseca rönt stor uppmärksamhet i rikstäckande medier. ”Jag är fast besluten om att komma in i riksdagen av egen kraft 1998 med stöd främst av de segregerade och fattiga i Stockholm” (*Västerbottens-Kuriren* 4 februari 1998), förklarade han vid en pressträff och angav samtidigt tonen i den kommande personvalskampanjen. I en tidningsintervju strax innan 1998 års val hävdade han: ”Är man inte polare med dem som har makten hamnar man utan-

¹⁰ Länge saknades nämligen mer avgörande skiljaktigheter mellan partierna ifråga om ”invandrapolitiken” (Hammar 1999).

för. Partierna är rädda för att tappa kontrollen. Så länge du är lojal är du välkommen, men de vill inte ha in självtänkande och kritiska individer" (*Expressen* 11 september 1998).

På svartvita affischer stod han själv, på ett torg, iklädd en svart T-shirt med texten: "Sverige är inte längre sig likt. Jag är en del av skillnaden". Texten bör läsas mot bakgrund av Fonsecas profil under den gångna mandatperioden. I en mindre annons i dagspressen kompletterades bilden med texten: "Kryssa för tolerans, mångfald och integration" samt "mot diskriminering". Detta är ett av de tydligaste exemplen på hur personvalet kunde utnyttjas för att bedriva en kampanj som uttalat syftade till att profilera kandidaten ifråga som förkämpe för, som Fonseca själv uttrycker det, det "svarthåriga Sverige".

En annan socialdemokratisk riksdagskandidat var Novin Harsan. Hon fick i valrörelsens slutskede alldeles särskild uppmärksamhet av massmedierna då det visade sig att hon vid ett flertal tillfällen trakasserats och motarbetats av främlingsfientliga grupper i sitt personvalskampanjande. För att ta sig upp från sin trettioandra plats på riksdagslistan profilerade hon sig, på ett sätt som liknade Fonsecas, om än något mera försiktigt, genom att formera en "etnisk profil". På en av hennes valaffischer kunde man läsa:

Sätt ditt kryss för:

- kampen mot diskriminering och förtryck
- ett rättvist Sverige där alla är lika värda
- ett samhälle där solidaritet ingår som en naturlig beståndsdel och där alla tar sitt ansvar, oavsett ursprung, hudfärg eller kön
- att alla ska ha råd med bra sjukvård, skola och äldreomsorg
- att alla ska ha rätt till arbete och bostad

Förutom profilfrågor som "kampen mot diskriminering och förtryck", för "ett rättvist Sverige" och för "solidaritet" figurerade också frågor som sjukvård, skola, äldreomsorg, arbete och bostad. Traditionella "vänsterfrågor" varvades med frågor med anknytning till situationen i landets mångetniska förorter för att skapa en politisk profil som skulle attrahera väljarna i huvudstadens ytterområden, särskilt dess "invandrarbefolkning".

Flera kandidater satte sig *själv* som person, sin tillhörighet och sina särskilda egenskaper i fokus, snarare än partiet. Yvonne Ruwaida, miljöpartistisk riksdagsledamot, var en av de som använde strategin att betona sin "etniska bakgrund" som betydelsefull för hennes poli-

tiska profil. En av hennes valaffischer framförde budskapet: ”Rösta mot rasism! Yvonne Ruwaida, svensk-palestinier, riksdagskandidat”.

Samtidigt passade partiet på att profilera sig som ett ”integrationsvänligt” parti. ”Rösta på ett parti som både tar krafttag mot rasismens orsaker och jobbar aktivt mot diskriminering”. På en annan av partiets valaffischer visade två av kandidaterna till kommunfullmäktige upp sig, Sabina Bossi och Rebwar Hassan, under parollen: ”Mångfald och jämställdhet”. De slog inte mynt av sin ”etniska bakgrund”, utan lyfte istället fram partiets profil i integrations- och diskrimineringsfrågor: ”Miljöpartiet de gröna är det parti som arbetat hårdast mot alla former av diskriminering. Därför har vi både den bästa kvinnorepresentationen och den bästa invandrarrepresentationen i de parlamentariska församlingarna i Sverige”.

Mönstret återkom på en valaffisch för Hatam Jafar, centerpartist och kandidat i samtliga tre val, vars övergripande budskap var: ”Du har ditt ansvar i detta land!” Det framgår av affischen hur stor vikt kandidaten lade vid sig själv som person och sin levnadshistoria. Affischen följdes av en lång beskrivning av personen Jafar, med följande inkörspport: ”Mitt namn är Hatam Jafar, född i Bagdad 1970 och kurd från Irak”. Återigen hamnar personens ”bakgrund” i fokus.

När jag veckorna innan 1998 års val gjorde fältarbete i olika miljöer i Stockholm var det tydligt att partiernas budskap formats av och paketerats i enlighet med specifika lokala förutsättningar. På Östermalm mötte jag en viss uppsättning valaffischer och politiska profiler. I Rinkeby en annan. Här och i andra mångetniska förorter syntes företrädare för ”mångfaldens Sverige” på partiernas valaffischer. Kandidater profilerade sig i frågor gällande rasism, diskriminering, integration och mångfald. På Östermalm var bilden en helt annan. Där syntes, åtminstone såvitt jag kunde se, i princip inget av detta.

Ett exempel på detta mönster är en av de moderata valaffischer som fanns uppsatta lite varstans i huvudstaden. En av partiets huvudparoller i valrörelsen var ”moderaterna gör det möjligt”. Det fanns flera varianter på temat, men ingenstans hade jag sett just den affisch som satts upp på Järvafältet, norr om Stockholm. På en stor färgplansch syntes fyra moderata kandidater i helfigur. Två av dem hade utländsk bakgrund. Den ena var Fatima Nur, partiets första kandidat till landstingsfullmäktige, den andra Sylvia Shahin, partiets femte kandidat till kommunfullmäktige.

Valet av ”politiska profiler” hade troligen styrts utifrån lokala förhållanden och särskilt utifrån förortens etniska sammansättning. Den moderata parollen ”gör det möjligt” i mångetniska förorter hade dessutom kompletterats med undertexten ”för alla”. Partiet hade under

föregående val haft påfallande lågt stöd för sin politik i Stockholms mångetniska förorter.¹¹ Partiet såg det därför sannolikt som angeläget att under 1998 års val särskilt profilera sig i dessa områden, bland annat genom att föra fram kandidater med utländsk bakgrund och genom att markera att partiet "gör det möjligt för alla".

Denna "profilskapande" strategi är inte unik för Moderaterna. Tvärtom kan det ses som del av en politisk trend, där partier och enskilda kandidater utnyttjar den möjlighet som personvalet erbjuder när det gäller att skapa en bestämd politisk profil, som kan vinna både röster och förtroende.

Trenden att kandidater profilerar sig genom sitt "annorlundaskap" fortsatte i 2002 års valrörelse.

Under 2001 hamnade socialdemokraten Abdirisak Aden på den lista över misstänkta terrorister som USA upprättade efter terrorattacken mot World Trade Center den 11 september. Innan han avfördes från listan hade han under tio månader misstänkts för samröre med Usama bin Ladins terroristnätverk *al-Qaida*. Aden kandiderade i 2002 års val till riksdagen. I sin personvalskampanj betonade han sitt "annorlundaskap" som särskilt betydelsefullt för sin politiska profil.

På en valaffisch poserade han framför riksdagshuset, tillsammans med en kamel. I en intervju i *Aftonbladet* (7 september 2002) berättade han: "Det var så mitt liv började hemma i Somalia. Min familj levde nomadliv tills jag var åtta år. Vi hade cirka 15 kameler". Texten på valaffischen lød: "Från kamelpojke till riksdagsman" och "Med olika erfarenheter blir Sverige rikare". I en annan intervju beskrev han sina politiska ambitioner i följande ordalag: "Jag kanske inte kan förändra livet i förorten. Men jag vill vara en röst för människorna här" (*Aftonbladet* 15 juli 2002).

Enskilda företrädares strategier när det gäller att i samband med valrörelser skapa sig en bestämd *politisk image* är ett exempel på varför kommunikativ gestaltning är en viktig dimension av frågan om "representation av invandrare". Personvalskampanjer ger utrymme för enskilda företrädare att skapa en politisk plattform. De kan emellanåt, på förhållandevis okritiskt manér, tillämpa stereotypa tudelningar och föreställningar om identitet och gemenskap för att framställa *sig själva*

¹¹ Vid 1994 års val var exempelvis andelen som röstade på Moderaterna 11,4 procent i Husby, 9,6 procent i Tensta och 5,9 procent i Rinkeby. Motsvarande siffror för Socialdemokraterna i samma områden var 58,9 procent, 60,8 procent respektive 67,5 procent. Siffrorna för hela staden var 28,7 procent för Moderaterna och 26,5 procent för Socialdemokraterna (USK 1994).

såsom självklara och legitima uttolkare för ”verkliga” erfarenheter och synpunkter hos ”sin grupp”.

”Sverige-specifik” politisk kompetens?

Pierre Bourdieu (1991) hävdar att politiska partier är del av ett ”politiskt fält”. Fältet är, menar han, genomkorsat av relations- och konfliktmönster mellan en rad krafter och aktörer som har bestämda positioner på fältet. Han understryker särskilt att aktörer, för att överhuvudtaget kunna ”ingå i spelet”, behöver en ”speciell träning” i de principer som reglerar såväl tänkandet som handlandet på fältet. Aktörerna ingår i en kamp om såväl utrymmet på fältet som om väljarkårens stöd. Deras handlande regleras av fältets strukturella betingelser och specifika spelregler. Den ständigt pågående kampen på fältet rymmer dock även en rad symboliska dimensioner.

Logiken består till stor del av produktion och distribution av världsbilder (ideologier, visioner, slogans), för att band mellan väljare och valda ska kunna knytas. Jean-Pascal Daloz (2002:36) betonar att det för enskilda företrädare i detta sammanhang är angeläget att ”inte verka fjärma sig från dem, vilkas identitet och intressen de påstår sig representera”. Det är sannerligen en kreativ politisk akt. ”Ibland handlar det”, preciserar Daloz, ”om att bevisa att man som representant befinner sig tillräckligt nära väljarna för att känna dem, deras problem och krav”. Ibland handlar det istället om att ”på ett symboliskt sätt avlägsna sig från dem”. Vad som i realiteten kommer att accepteras som ”rätt sätt att tala” eller som ”korrekt handlande” bland aktörer på det politiska fältet är inte odiskutabelt och en gång för alla givet, utan det avgörs genom processer av bedömning och klassificering.

En majoritet av de företrädare jag samtalat med har på ett eller annat sätt talat om betydelsen av att som aktör på det svenska (parti)politiska fältet besitta en bestämd ”politisk kompetens”. Liksom åtskilliga av de företrädare som intervjuades av Mirjaliisa Lukkarinen Kvist (2001), poängterade företrädare för olika partier vikten av att kunna föra sig i den ”svenska möteskulturen” – att ha goda kunskaper i det svenska språket, ha en förmåga att ”tala rätt” och ”känna till de rätta koderna”. Enskilda företrädare har, ur en sådan synvinkel, i mångt och mycket att tillägna sig, eller anpassa sig till, en viss ”politisk kompetens” för att på allvar kunna göra sig gällande i svensk partipolitik.

De krav som ställs på en viss typ av ”kompetens” bland aktörer på ett bestämt fält är alltid resultatet av processer av klassificering,

bedömning och, därmed, maktutövning. Vissa aktörer tycks alltid ha tolkningsföreträde, möjlighet att göra just "sina" utgångspunkter och "sin" jargong normerande inom en viss organisation. Organisationer är därför inga "neutrala" fält, där enskilda aktörer möts på (jäm)lika villkor, utan de är strukturerade enligt principer som ger dem o(jäm)lika utgångslägen när de möts (de los Reyes 2001). Det politiska systemet innefattar därvidlag en viss "mobilisering av partiskhet".¹²

"Det finns", konstaterar James March och Johan Olsen (1989:47), "en tendens till att stora och mäktiga aktörer har makt att forma sin omgivning och därmed att tvinga andra aktörer att anpassa sig till dem". Dessa ojämlika relationsmönster tenderar, noterar de, att bland annat ha en etnisk dimension, eftersom organisationer många gånger formas av närvarande (överordnade) etniska grupper.¹³

I arbetsmarknadsforskning har ett återkommande argument varit att "invandrades" ställning på arbetsmarknaden delvis kan förklaras utifrån "invandrades" begränsade språkkunskaper eller relativa avsaknad av "Sverige-specifik social kompetens". Ett problem med ett sådant argument är dock att det upphöjer en vardaglig förståelse av språk och "svenskhets" till "vetenskapliga fakta" (jfr Mattsson 2001; de los Reyes 2001). Resonemanget kan överföras till frågan om "representation av invandrare". Det är angeläget att uppmärksamma och kritiskt granska de processer som *skapar* bedömningsmönster som urskiljer och definierar (alltså *representerar* i vidare mening) vad exempelvis "god svenska" eller kännedom i "den svenska koden" skulle bestå av. Tanken om en bestämd "politisk kompetens" som förtroendevalda bör leva upp till kan sortera ut människor utifrån föreställningar om likhet och skillnad, närhet och distans, i relation till en föreställd svensk "normalitet".

Marcus Johansson (1999:17) har varit inne på samma tankegång. "Den bild som existerar och reproduceras i partiets medvetande är avgörande för vem som kan betraktas som en medlem", säger han och fortsätter: "Så länge invandraren strider mot denna bild, utseendemässigt, språkligt, religiöst och kulturellt, kommer invandraren inte bli fullständigt inkluderad och nomineras till valbara platser i samma grad som svenskar".

¹² Uttrycket myntades ursprungligen av Schattschneider (1960).

¹³ Under senare år har dessutom feministiska forskare pekat på hur organisationer av olika slag präglas av (köns)bestämda tanke- och handlingsmönster som begränsar kvinnors handlingsutrymme.

Ett mångfacetterat partiliv

Maktutövningen i partier både anspelar på och legitimeras av de myter om Främlingen som cirkulerar runtom i samhället. Jag har utifrån intervjuer med politiska företrädare med utländsk bakgrund uppmärksammat några av de utestängningsmekanismer som verkar i svenskt partiliv. Ett av utestängningens ansikten rör de *spelregler* och *konventioner* som reglerar själva partilivet. Ett annat ansikte är tillgång till olika slags *kontakter* och *nätverk* inom partierna. Ett tredje, slutligen, rör den uppsättning av *utpekande, stereotypa bilder* av ”de Andra”, som vid olika tillfällen kan tjäna till att legitimera utestängning och särbehandling.

Om personer med utländsk bakgrund fortsätter att representeras som Främlingar i partilivet och andra delar av svensk offentlighet, så kommer andelen företrädare med utländsk bakgrund sannolikt att förbli avsevärt lägre än andelen av den totala befolkningen. Det tvingar dessutom, högst sannolikt, fortsatt företrädare med utländsk bakgrund att på olika sätt förhålla sig till en föreskriven roll som just Främling.

Partiernas interna normeringslogik gäller förstås inte bara etnicitet som sorteringsprincip, utan också andra grunder för kategorisering som klass, kön, sexualitet och generation. Vad vi i svenskt partiliv har att göra med är en komplex *samhällelig logik* av kategorisering och bedömning av ”normalitet” och ”avvikelse” (jfr Fraser, 2002).

Det bör dock understrykas att partilivet inte är statiskt. Det bedrivs i partierna snarare en ständig kamp om det politiska utrymmet. Förtroendevalda med utländsk bakgrund är inga passiva ”offer” utan förmåga till självständigt handlande. Tvärtom. De medverkar aktivt till att såväl etablera som bryta mot tanke- och handlingsmönster som pekar ut och placerar vid sidan av. Jag har bland annat berört fenomenet ”identitetspolitik” som i sig belyser partilivets dubbelhet. Den är dels ett *svar på*, dels ett *led i* själva utestängningens dynamik. Även om det i intervjuerna finns berättelser som tar fasta på omgivningens skepsis, misstro och särbehandling är det uppenbart att de allra flesta av de som intervjuats bedriver ett enträget arbete för att förhandla med rådande maktordningar och att i någon mening destabilisera eller omdefiniera det politiska fältet.

Också denna iakttagelse överensstämmer med Diana Mulinaris iakttagelser av invandrade inom svensk föreningsrörelse. Även om ”invandrade” möter en rad hinder i det fackliga arbetet, så är det ändå kampvilja och engagemang snarare än resignation och passivitet som

dominerar de fackligt aktivas berättelser. Detta visades inte minst vid ett tillfälle, när en av hennes informanter berättade om sin relation till svensk föreningsrörelse:

De[t] svenska facket kan inte kämpa. De vet inte hur man kämpar. De har uppnått mycket men kan inte ge några svar i tuffa tider. Vi kan kämpa. Vi vet hur man kämpar. Facket behöver den kunskapen, om Sverige inte ska bli som Thatchers England (Mulinari 1999:38).

Vi såg motsvarande erfarenhet i den intervjuade Juans berättelse, även om hans besvikelse till slut fick honom att helt lämna partipolitiken. Orsaken till hans val var emellertid inte uppgivenhet, utan en bedömning av var hans engagemang skulle få störst genomslag. Det är en avgörande skillnad. Enligt Juans bedömning skulle hans engagemang troligen få störst genomslag utanför etablerade politiska kanaler, i föreningslivet och andra mer informella sammanhang, varför han valde att fortsätta sitt politiska arbete utanför partilivet.

Erfarenheter och förmedlade doktriner

Vad betyder då kluvenheten i flera företrädares berättelser om partipolitiskt arbete? En tolkning kan vara att det svenska partilivet genomkorsas av en rad, delvis motstridiga, tendenser, vilket också visas av att berättelserna ger en mångdimensionell bild av partilivet. Det är en rimlig tolkning. Det svenska partilivet *är* sannerligen komplext.

En annan tolkning kan vara att företrädarna i sina berättelser förmedlar dels vissa *personliga erfarenheter* av att arbeta partipolitiskt, dels en *inom partierna förmedlad doktrin*.

Människors medvetande är i allmänhet uppbyggt av en serie motstridiga teman och argument. Vi har till hands en omfattande repertoar av argument och retoriska figurer, som i konkreta samtalssituationer lätt hamnar i konflikt med varandra.¹⁴ Det är närmast en sådan typ av konflikt vi har sett exempel på i detta kapitel. Företrädare har i samtalen försökt få olika "diskursiva element" att gå ihop, trots att de står i ett uppenbart konfliktförhållande till varandra.

Detta skulle betyda att det, å ena sidan, inom partiet råder en doktrin, enligt vilken partiet sägs arbeta aktivt med att inkludera och representera "invandrare" och enligt vilken det på det hela taget inte

¹⁴ Se bland andra Billig m.fl. 1988; Gamson 1992; van Dijk 1998.

sågs finna några egentliga ”integrationsproblem” inom partiet. Det är erfarenheter av detta slag som framför allt kunnat skönjas i början av företrädarnas berättelser om svenskt partiliv. De bildar tillsammans partiets egen bild av sakernas tillstånd.

Bortom denna bild skymtar, å andra sidan, personliga erfarenheter av partipolitiskt arbete, erfarenheter som delvis strider mot partiets officiella bild. Dessa erfarenheter vittnar exempelvis om att ”integration” inom partiet, konkret, är något som ”invandrare” i allt väsentligt själva får ”ta hand om”, inte sällan samtidigt som de tenderar att marginaliseras inom partiet.

En nationaldemokratisk regim

För att förstå bakgrunden till de subtila processer av kategorisering, normalisering och utsortering i svenskt partiliv som jag beskrivit behöver vi återvända till tiden för nationsbyggandet och närmare granska den historiska kopplingen mellan *nation* och *liberal demokrati* (jfr Dahlstedt 2001a, 2001b).

Liberala demokratier etablerades som ett led i moderniseringen. Där löpte flera processer parallellt med varandra, däribland uppkomsten av ett kapitalistiskt produktionssätt, en centraliserad statsapparat och nationsbyggandet. I och med det framskridande nationsbyggandet blev nationen successivt det suveräna politiska subjekt som skulle ”representeras”.¹⁵ Den liberala demokratin kom så att säga att ”befolkas” av nationen som ”föreställd gemenskap” (Anderson 1993).

Under nationsbyggandet var principen om kulturell homogenitet – ”Ett enat folk!” – såväl inåt som utåt, ett överordnat ideal. I Sverige etablerades successivt en tudelning mellan ”Oss svenskar” och ”de Andra”, de som inte ansågs ”höra till”. Etniska minoriteter, och då framför allt samer och romer, blev tillsammans med ”invandrare” mytiska Främlingar gentemot vilka ”svenskarna” kunde definiera sig. Komplexa relationsmönster och levnadsvillkor överskreds i tanken om ett kulturellt homogent Folk. Denna utsortering av det ”främmande” var i själva verket i sig en förutsättning för uppkomsten av ett entydigt och oproblemiskt ”svenskt vi” (Tydén och Svanberg 1994).

¹⁵ I Sverige genomfördes, till exempel, 1866 en genomgripande representationsreform och den ständsriksdag som tillsammans hade representerat de fyra ständerna prästerskap, adel, borgare och bönder ersattes nu av en gemensam nationalförsamling. Riksdagsmännen var inte längre satta att företräda de fyra ständernas särintressen, utan hela den svenska nationens intresse (Kurunmäki 2000).

De(t) som inte riktigt ansågs "passa in i mallen" för "hur vi är" och för "det vi står för" kom att betraktas som i ett eller annat avseende "avvikande". Samhällslivet kom sedermera att struktureras enligt dessa monokulturella principer. En föreställd "svenskhet" blev en självklar utgångspunkt utifrån vilken världen betraktades.

Etnisk tillhörighet blev avgörande för demokratins sätt att fungera allteftersom de praktiker av inne- och uteslutning som nationsbyggandet bar på integrerades som självklara logiker i det "demokratiska maskineriet". Demokrati antogs självklart förutsätta folklig gemenskap och, mer precist, en kulturellt homogen befolkning. Det blev, enligt denna nationaldemokratiska föreställningsram, snarast omöjligt att ens föreställa sig demokratiska styrelseformer bortom en nationell/nationalstatlig inramning.

Nationen blev tillsammans med tanken om kulturell homogenitet den självklara grund på vilken partiväsendet byggdes. Man kan säga att partiväsendet har utgått från och befäst en specifikt "nationell" föreställningsram.¹⁶ Det går att se flera klara paralleller mellan just denna seglivade föreställningsram och de erfarenheter som åtskilliga av de intervjuade har av dagens svenska partipolitiska liv.

Rörelser för fördjupad demokrati

Den nationella föreställningsram som etablerades i och med nationalbyggandet är emellertid inte homogen, stabil och given på förhand, även om den många gånger må presenteras så. Den är snarare både konfliktfylld och historiskt föränderlig. Vi ser idag också en förskjutning i sättet att se på "svenskhet" och "invandrarskap", där föreställningen om att demokrati förutsätter kulturell homogenitet allt mer luckras upp.¹⁷

Detta sker emellertid inte automatiskt, vilket många idag tycks föreställa sig. Är det något vi kan lära oss av historien så är det att makt och inflytande inte omfördelas av sig självt, utan att det snarare förvärvas eller tillkämpas genom långvarig organisering. Sociala och

¹⁶ När politiska institutioner väl har etablerats reflekterar de, inte sällan, just de realiteter och konfliktmönster som var framträdande då de grundades. Institutioner tenderar därvidlag att ha en viss, inneboende "tröghet". Lipset och Rokkan (1985) har exempelvis på ett övertygande sätt visat hur det västeuropeiska partisystemet växte fram under en bestämd historisk epok och hur det därefter har tenderat att konservera de intressekonflikter som då var de mest tongivande, inte minst de mellan stad och landsbygd, arbete och kapital.

¹⁷ Hardt och Negri (2003) går till och med så långt som att hävda att vi lever i en global, "imperie-" snarare än "nationsbunden", tidsålder.

politiska rörelser, som kvinno- och arbetarrörelsen, har under historiens gång riktat sin uppmärksamhet mot praktiker av inne- och utslutning som strider mot demokratiska ideal om fördjupat inflytande och en jämlik fördelning av samhällets fri- och rättigheter.

Vi ska inte förringa den betydelse det kan ha att invandrade lyckats ta sig in på strategiskt betydelsefulla positioner i ”det offentliga Sverige”, i media, filmindustri, byråkrati, partier etc. De kan bidra till att bryta mot förhärskande föreställningar om härkomst och tillhörighet och därigenom framtvunga en ”förhandling” om vari det ”svenska” egentligen bör bestå.

Etniska hierarkier i beslutande organ är intimt knutna till föreställningar och bilder av världen. För att en stund återvända till slutskedet i 2002 års valrörelse: *Uppdrag granskning*s ”valstugereportage” uppmärksammade en rad alarmerande problem i det svenska partilivet. I den livliga diskussion som åtföljde reportaget kom enskilda företrädare, vars ”dolda dagordning” reporterna fångade med dold kamera och mikrofon, att definieras ut som isolerade ”avvikare”, som partierna snarast borde göra sig av med för att inte tappa allt för mycket av sitt demokratiska anseende under återstoden av valrörelsen.

Föreställningar som mytologiserar och pekar ut ”de Andra” är emellertid inte ”bara” några försåtliga, kulturella företeelser eller tillstånd. De bör snarare förstås som inneboende drag i den liberala demokratin, en demokrati som ju har tenderat att inbegripa vissa drag av utsortering och skiktning utifrån myter och principer om ”härkomst” och ”tillhörighet” (Dahlstedt 2001a). De tankeströmningar som reportaget påvisade bör därför förstås, inte som undantag eller ”individuella snedsteg”, utan som del av en strukturell, hierarkisk ordning. Detta är inte minst angeläget att ha i åtanke när det gäller att blicka framåt och diskutera frågor om representation och demokratisk revitalisering.

”Erkännandepolitikens” begränsningar

De allra flesta tycks idag vara ense om att politiska församlingar i högre grad bör avspegla befolkningens ”etniska mångfald”. Argumenten varierar förvisso, men ett återkommande argument i diskussionen om politisk representation tar fasta på betydelsen av att ”erkänna” och lyfta fram ”skillnader” och ”specifika erfarenheter” hos underordnade grupper.

Det problematiska med en sådan utgångspunkt är att den tenderar att föra frågor om *resursfördelning* i skymundan och många gånger

bygger på en grovt förenklad, ja i grunden metafysisk, syn på *gruppidentitet* (Fraser 2002). Etniska grupper tenderar att betraktas som homogena och enade kring en bestämd "kärna" av på förhand givna värden och intressen. Ett elitskikt av "etniska företrädare" antas förhållandevis oproblematiskt kunna företräda denna "kärna" av värden och intressen.

Företrädandeskapet framstår därmed som en tämligen linjär praktik av avspeglning mellan på förhand givna intressen och enskilda företrädare. En praktik som tycks vara i princip helt skild från kommunikativa och bildskapande dimensioner. Det räcker, enligt en sådan argumentation, med ett större antal företrädare för vissa underrepresenterade grupper i politiska församlingar för att den "mångfaldiga" Folkviljan ska kunna avspeglas.

I stora delar av dagens etnicitetsforskning betraktas istället etnisk identitet eller gemenskap som föränderlig och integrerad i en rad sociala processer genomkorsade av (makt)dimensioner som kön, klass och generation. I en argumentation som först och främst tar fasta på betydelsen av att "erkänna" de underrepresenterades "annorlundaskap" riskerar konfliktlinjer av detta slag att försvinna ur blickfånget. Det är högst osäkert om en sådan "erkännandets politik", som idag förespråkas i olika sammanhang, erbjuder någon egentlig "lösning" på frågan om demokratins i etniskt hänseende utestängande drag.

Här för gott: Mångkulturell demokrati¹⁸

Utifrån intervjuer med förtroendevalda med utländsk bakgrund har jag i detta kapitel diskuterat några av de uttryck och konsekvenser som etniskt präglade tanke- och handlingsmönster inom svenskt partiliv kan ha, i form av misstänkliggörande, särbehandling och utestängning.

Sådana mönster av ojämlikhet bör motverkas, inte främst därför att de underrepresenterade skulle vara per definition "annorlunda" och att detta annorlundaskap bör erkännas, utan i grund och botten därför att de är orättfärdigt utestängda. Om vi tar annorlundaskap som utgångspunkt för vår argumentation måste detta annorlundaskap, förr eller senare, fastslås och institutionaliseras. Enskilda företrädare kommer sedermera att på olika sätt göra sig själva till uttolkare för detta annorlundaskap. Det är en diskutabel demokratisk framgångsväg.

I ett demokratiskt samhälle bör samtliga, rent principiellt, behandlas lika och ges samma förutsättningar att fungera i samhällslivet,

¹⁸ Rubriken anspelar på titeln *Here for good* (Castles m.fl. 1984).

oberoende av tillskriven och/eller självvald ”tillhörighet” eller ”identitet”. Underrepresenterade och marginaliserade grupper hålls inte samman av en (förut)bestämd ”kärna” eller av gemensamma ”rötter”. Vad deras röster har att erbjuda det offentliga samtalet är därför inte någon autentisk avspeglning av en ”kollektiv vilja”, som skulle vara specifik för de underordnade. De kan snarare bidra till att vidga synfältet i det offentliga samtalet, på så sätt att de kan ge perspektiv på hur tillvaron kan te sig i samhällets marginaler, perspektiv som lätt glöms bort eller tystas ned om företrädare för dessa grupper inte själva är närvarande i det pågående samtalet (jfr Young 1997).

Ett ökat antal personer med utländsk bakgrund i beslutande organ kan ses som ett demokratiskt ändamål i sig. Det är däremot ingen garant för att fattade beslut de facto blir mer rättvisa eller mer demokratiskt förankrade. Representationsfrågan bör ses som ett (av flera) led i en fortsatt kamp för att omvandla den liberala demokratins inneboende in/uteslutningspraxis och, därmed, en kamp för demokratiska ideal om vidgat inflytande och jämlik fördelning av samhällets fri- och rättigheter. En avgörande dimension av denna kamp är att successivt frigöra demokratin från dess snävt ”nationella” inramning.

Främlingen har kommit för att stanna, vilket gör att demokratin inte längre kan knytas till föreställningar om etnisk absolutism eller kulturell homogenitet. ”Man har inte riktigt förstått att vi är här i Sverige”, påpekar föreningsrepresentanten Isak, angående den hållning till Främlingen som fortfarande är djupt rotad i svensk demokrati. Han fortsätter:

Som Martin Luther King sade: ”We’re 22 million niggers here, and we’re going nowhere. We’re staying here” [skratt]. Man måste komma på detta. Vi ska inte flytta. Vart skulle vi flytta? Vi bor ju här. Det är hela tiden invandrare, invandrare, invandrare. På grund av din hudfärg. Så länge man inte ändrar den attityden så fungerar det inte.

Det är idag hög tid att överge doktrinen om kulturell homogenitet. Ett sådant demokratiskt projekt är förvisso något långt mer än en specifikt ”nationell” angelägenhet. Det tar nämligen sin utgångspunkt i tanken att ”demokratin måste uppfinnas på nytt”, som Michael Hardt (2002) formulerar det. Doktrinen om kulturell homogenitet har tillräckligt länge, i ”demokratins namn”, sorterat in befolkningen i ”vi” och ”de”, ”tillhörande” och ”icke tillhörande”, första och andra gradens medborgare.

Referenser

- Aftonbladet* 2002-07-15. "Äntligen en fri man på stan."
- Aftonbladet* 2002-09-07. "En kamel ska ta 'terroristen' till riksdagen."
- Anderson, Benedict. 1993. *Den föreställda gemenskapen*. Diados: Göteborg.
- Billig, Michael. m.fl. 1988. *Ideological dilemmas*. London: Sage.
- Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 1992. *Kultur och kritik*. Göteborg: Daidalos.
- Bäck, Henry och Maritta Soininen. 1996. "Invandrarna, demokratin och samhället." i SOU 1996:162, *På medborgarnas villkor. Bilaga till Demokratiutvecklingskommitténs huvudbetänkande*. Stockholm: Fritzes.
- Bäck, Henry och Maritta Soininen. 1998a. *Den kommunala invandrarpolitiken*. Stockholm: SNS.
- Bäck, Henry och Maritta Soininen. 1998b. "Immigrants in the political process." *Scandinavian Political Studies* 21:29–50.
- Castles, Stephen, Heather Booth och Tina Wallace. 1984. *Here for good. Western Europe's new ethnic minorities*. London: Pluto.
- Dahlstedt, Magnus. 2000. *Utanför demokratin? Del 5. Marginaliseringens politiska konsekvenser*. Norrköping: Integrationsverket.
- Dahlstedt, Magnus. 2001a. *Demokratins en-fald. Makt och vanmakt i det mångkulturella samhället*. Umeå: PfMI. Partnerskap för multi-etnisk integration.
- Dahlstedt, Magnus. 2001b. "Demokrati och nationella fantasier: föreställningar om identitet och tillhörighet i studier av demokrati." *Sociologisk Forskning*, nr 3/4, 40–70.
- Daloz, Jean-Pascal. 2002. "Prålsjuka och prestige politiska maktmedel." *Axess* 1:35–7.
- de los Reyes, Paulina. 2001. *Mångfald och differentiering*. Solna: Arbetslivsinstitutet.
- Diaz, José Alberto. 2002. "Göran Persson tog inte chansen." *Aftonbladet*, 22 oktober.
- Economou, Konstantin och Per-Anders Forstorp. 1999. "Den medialiserade demokratin: ett slag om representationen." i SOU 1999:126, *Politikens medialisering. Demokratiutredningens forskarvolym III*. Stockholm: Fritzes.

- Esseveld, Johanna. 1997. "Om kvinnliga förtroendevalda, makt och könsrelationer i fackföreningar." i SOU 1997:135, *Ledare, makt och kön. Rapport till Utredningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män*. Stockholm: Fritzes.
- Expressen* 1998-09-11. "Välj själv! Personvalet kan förstöra karriären."
- Expressen*. 2001-09-17. "Problemet blir bara värre för socialdemokraterna."
- Fraser, Nancy. 2002. "Nytt tänkande kring erkännande." i Magnus Dahlstedt, och Ingemar Lindberg. red. *Det slutna folkhemmet*. Stockholm: Agora.
- Gamson, William A. 1992. *Talking politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grillo, Ralph D. 1985. *Ideologies and institutions in urban France*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hall, Stuart. 1997. "The spectacle of 'the other'." i Stuart Hall. red. *Representation*. Milton Keynes: Sage.
- Hammar, Tomas. 1999. "Closing the doors to the Swedish welfare state." i Grete Brochmann och Tomas Hammar. red. *Mechanisms of immigration control*. Oxford: Berg.
- Hardt, Michael. 2002. "Ett verkligt krig mot en överklig fiende." *Dagens Nyheter*, 8 september.
- Hardt, Michael och Antonio Negri. 2003. *Imperiet*. Göteborg och Stockholm: Glänta/Vertigo.
- Johansson, Marcus. 1999. "Partier, representation och politisk exkludering av invandrare." Uppsats presenterad vid forskarseminariet *Den uthålliga staden som livsmiljö*, Nordregio, Stockholm 21–22 april 1999.
- Khakee, Abdul och Marcus Johansson. 2002. "Nominerade men inte valbara." *Invandrare & Minoriteter* 29:29–32.
- Kurunmäki, Jussi. 2000. *Representation, nation and time*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lipset, Seymour Martin och Stein Rokkan. 1985. "Cleavage structures, party systems, and voter alignments." i Seymour Martin Lipset. red. *Consensus and conflict*. New Brunswick: Transaction.
- Lukkarinen Kvist, Mirjaliisa. 2001. *Etnisk mångfald i politiken*. Tumba: Mångkulturellt Centrum.
- March, James G. och Johan P. Olsen. 1989. *Rediscovering institutions*. New York: Free Press.
- Mattsson, Katarina. 2001. *(O)likhetens geografier. Marknaden, forskningen och de Andra*. Uppsala: Uppsala universitet, Kulturgeografiska institutionen.

- Mulinari, Diana. 1999. "Vi tar väl kvalitativ metod – det är så lätt." i Katarina Sjöberg, red. *Mer än kalla fakta*. Lund: Studentlitteratur.
- Mulinari, Diana. 2002. "'Det är inte rasism...'" – om facket och invandrarna." i Manus Dahlstedt och Ingemar Lindberg, red. *Det slutna folkhemmet*. Stockholm: Agora.
- Phillips, Anne. 2000. *Närvarons politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Rodrigo Blomqvist, Paula. 1997. *Vem representerar invandrare? En studie av kommunalpolitiker i Göteborg*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Rodrigo Blomqvist, Paula. 2000. *Utanför demokratin? Del 4. Personvalets betydelse för valdeltagandet*. Norrköping: Integrationsverket.
- Rojas, Mauricio. 1994. "När blir invandraren en svensk borgare?" *Expressen*, 14 april.
- Rothstein, Bo, Peter Esaiasson, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti och Olof Petersson. 1995. *Demokrati som dialog*. Stockholm: SNS.
- Sabuni, Nyamko. 2002. "Personval invandrares chans till riksdagen." *Aftonbladet*, 16 maj.
- Saggat, Shमित. 2000. *Race and representation*. Manchester: Manchester University Press.
- Schattschneider, Elmer Eric. 1960. *The semisovereign people*. New York Holt: Rinehart and Winston.
- Solomos, John och Les Back. 1995. *Race, politics and social change*. London: Routledge.
- SOU 2001:48, *Att vara med på riktigt. Betänkande av Kommundemokratikommittén*. Stockholm: Fritzes.
- SCB 1999. *Statistiska meddelanden Me 12 SM 9901*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- SCB 2003. *Statistiska meddelanden Me 12 SM 0301*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- Svenska kommun- och landstingsförbundet. 2000. *Kommunpolitikern*. Sundbyberg: Ordförandet.
- Tydén, Mattias och Ingvar Svanberg. 1994. "I nationalismens bakvatten: hur svensken blev svensk och invandraren främling." i Gunnar Broberg, Ulla Wiklander, Klas Åmark, red. *Bryta, bygga, bo*. Stockholm: Ordfront.
- USK 1994. *Allmänna val i Stockholm 1994*. Stockholm: Stockholms stad, Utrednings- och statistikkontoret.
- USK 2001. *Politikerna och mångfalden*. Stockholm: Stockholms stad, Utrednings- och statistikkontoret.
- Wallerstein, Immanuel. 2001. *Liberalismens död*. Stockholm: Vertigo.

- Wallén, Anna. m.fl. 2003. "Persson hånar invandrarna." *Dagens Nyheter*, 16 januari.
- van Dijk, Teun A. 1998. *Ideology*. London: Sage.
- Västerbottens-Kuriren* 1998-02-04. "Juan Fonseca satsar på personval."
- Young, Iris Marion. 1990. *Justice and the politics of difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Young, Iris Marion. 1997. "Deferring group representation." i Ian Shapiro och Will Kymlicka. red. *Ethnicity and group rights*. New York: New York University Press.

4. Läroplanspoesi och demokratifostran: Deliberativ demokrati och svensk gymnasieskola

Mirzet Tursunovic

Under de senaste åren har ett stort antal böcker, artiklar och utvärderingsrapporter publicerats, inte minst i Sverige, som på ett eller annat sätt berör bosniers erfarenheter av flyktingskapet. Skälen till detta intresse är välkända. Den internationella uppmärksamheten kan förklaras med den stora flyktingströmmen från Bosnien som fordrar bättre kunskaper om gruppen ifråga. För Sveriges del handlar det om en invandrargrupp som under nittioalet kom att bli en av landets största. Trots åtta års fred i Bosnien har endast ett par procent av de drygt 60 000 Sverige-bosnierna återvänt till hemlandet. Detta faktum samt bosniers relativt sett goda anpassningsförmåga pekar på att det är en grupp som håller på att etablera sig här i landet. Mot den bakgrunden drar somliga slutsatsen att bosnierna är den grupp som kommer att dominera det svenska ”flykting- och invandrarfältet för årtal framöver” (Gustavsson och Svanberg 1995:13). Man menar också att bosniska ”för överskådlig framtid blir ett av de största minoritetsspråken i Sverige” (Sander 1998:8). Det finns dock väldigt lite publicerad forskning om bosniska ungdomars möten med den svenska skolan.¹

Skolans roll att fostra barn och ungdomar till demokratiska medborgare är närmast självklar i ett demokratiskt land som Sverige. Skolan är den samhällsinstitution som ålagts att lära nya generationer vissa färdigheter och värderingar kring demokratiska överläggningar, politiskt deltagande, föreningsmedlemskap, ledarskap och liknande.

¹ En generell beteckning, ”den svenska skolan”, används genomgående i texten. Det betyder emellertid inte att den är oproblematiserad med tanke på landets heterogena skolsystem (kommunalisering, skolpeng, friskolor, gymnasieskolors specialinriktningar etc.).

Demokratiutredningens betänkande lyfter fram skolans ansvar för att förbereda ungdomar för ett demokratiskt deltagande i samhällslivet. Skolan med sina arbetsformer måste vara en god förebild och en demokratisk miljö som tillåter och uppmuntrar oenighet och oliktankande. Dess uppgift är inte bara att *lära ut* kunskaper om demokrati, moral och kritiskt tänkande. Den måste också vara en demokratisk arena där barn och ungdomar upplever demokrati i praktiken enligt ”learning by doing”-principen (SOU 2000:1:242; Svensson 1990:25). Skolans betydelse aktualiseras även av det faktum att så gott som hela årskullen ungdomar numera går vidare från grundskola till gymnasieskola (Berggren 2001:35; Skolverket 1998:185; SOU 1997:107:9; Wallin 1997:55). De kvalitativt och kvantitativt förändrade villkoren i vårt senmoderna samhälle ställer nya krav på skolan som organisation och kunskapsförmedlare.

En berättigad fråga är dock om en fostran till demokrati och arbete med grundläggande demokratiska värden kan fortskrida i en social kontext som dagligen uppvisar betydande odemokratiska inslag. Detta problem, visar min studie, genomskådas av eleverna i större utsträckning än vad vi vuxna föreställer oss. Följden blir att ungdomar i ord värderar demokratin högt men i sina praktiska handlingar avviker från det i ord omfamnade demokratiidealet. Det är den frågan som behandlas i det här kapitlet. Det övergripande syftet är att *förstå, beskriva och förklara bosniska ungdomars erfarenheter av skolan som en plats där en betydande del av deras demokratifostran bör äga rum*. En konkret forskningsuppgift blir mot den bakgrunden att studera i vilken mån dessa ungdomar får kunskaper om demokrati i skolan samt om de får möjligheter att praktisera de inlärdade kunskaperna.

Det är viktigt att inledningsvis påpeka att de data som redovisas gäller ett tjugotal bosniska elevers erfarenheter av läget i och kring den svenska gymnasieskolan. Den bild som ges är således mina subjektiva uttolkningar av den faktiska verkligheten, upplevd av denna specifika grupp av elever. Det behöver inte nödvändigtvis innebära att deras synpunkter delas av andra (bosniska) elever eller av skolpersonalen på de skolor där de går. Jag har inte minst därför eftersträvat att med stöd i andras forskning belysa andra elevers, lärares och även skolledningars upplevelser av denna skoldemokratiska problematik.

I kapitlets första del behandlas den deliberativa demokratin, i det andra presenteras styrdokument och ett antal studier om elevdemokrati och skolans demokratiska uppdrag. I den empiriska delen, som tar mest utrymme, presenteras resultat från fem fokusgruppsintervjuer. Sammanfattande kommentarer avslutar.

Den deliberativa demokratin

Det är svårt att definiera demokratibegreppet, något som ett flertal forskare² redan har konstaterat eftersom det handlar om ett mångsidigt och mångtydigt begrepp som inrymmer en heterogen mängd innebörder, definitioner och förhållningssätt. Något tillspetsat skulle man kunna säga att det är ett mellanting mellan ”alla vet ungefär vad det betyder” och ”ingen kan riktigt sätta fingret på det”. I Demokratiutredningens betänkande (SOU 2000:1:21–22) presenteras ett antal demokratiteorier, däribland den deliberativa.³ Det sägs att alla demokratiteorierna har viktiga finesser men utredarna argumenterar för en deltagardemokrati med deliberativa värden som en modell för svensk demokrati inför det nya seklet (Roth 2000:3; SOU 2000:1:23).

Presentationen i det här avsnittet har inte för avsikt att täcka hela spektrumet av teoretiska ansatser om den deliberativa demokratin. Tanken är snarare att den skall tjäna som inledning till debatten om demokratimodellen i anknytning till skolans praktiska verksamhet.

När det idag talas om demokrati menas vanligtvis den liberala demokratin utvecklad i en västlig sociokulturell miljö. Den baseras på vissa värden (yttrande-, press-, och mötesfrihet, fria allmänna val) kring vilka det råder en ganska stor enighet. Det ultimata målet med en liberal demokrati är att förena individuella preferenser till ett kollektivt val på ett så effektivt sätt som möjligt. (Loftager 2000:198; Miller 1992:54–55; 2000:8). Vissa (t.ex. Macedo 1999:3) propagerar för en deliberativ demokrati genom att vända sig mot en liberal demokratiuppfattning. Betoningen på överläggning har sin föregångare i antikens Grekland. Ända sedan dess betraktas överläggning som ett sätt att forma viljan som föregår beslutsfattandet (Manin 1987:345). Begreppet *deliberativ demokrati* myntades 1980 av Joseph M. Bessette (1980:102–116) när han diskuterade den amerikanska konstitutionens demokratiska principer. Idén om den deliberativa demokratin upplever en renässans och betraktas idag som ett av de mest inflytelserika och sofistikerade bidragen till demokratiteorin (Carter

² Se t.ex. Agevall och Klasson 2000:12–14; Connolly 1993:10–12; Idlinge 2000:134–136; Lundström 1999:52–53; Rothstein m.fl. 1995:9; SOU 1996:22:48; Tydén 1995:207–209.

³ Adjektiv *deliberativ* är användbart på svenska även om vissa föredrar *överläggande*. Däremot finns det inget substantiv eller verb härledda från det engelska ordet *deliberate*. Jag använder genomgående i texten substantivet *överläggning* och verbet *överlägga*.

och Stokes 2002:11; Dryzek 2000:1; Elster 1998:1; Sundgren 1996:131). En rad västerländska teoretiker har lämnat sina bidrag till detta perspektiv och vidareutvecklat modellen (jfr Lundström i denna volym).

Låt oss se på några uppfattningar om den deliberativa demokratis särdrag. Det första villkoret för demokratiska överläggningar är att deltagarna känner sig och betraktas av andra diskussionsdeltagare som fria och jämlika (Benhabib 1996:66; Cohen 1996:99). Fearon (1998:52) menar att överläggningar skapar förutsättningar att såväl individer som grupper presenterar sina uppfattningar om "how things look" utifrån sitt perspektiv. Cooke (2000:948) förstår överläggning som frivilliga utbyten av argument grundade i förnuftsmässiga resonemang som kan leda till att ursprungliga preferenser omformas. Elster (1998:9–10) hävdar att beslut fattade i en överläggningsanda vilar på rättfärdig och saklig argumentation. Gambetta (1998:19) ser överläggning som ett mellanting mellan förhandling och argumentation där deltagarna lyssnar på varandra innan ett kollektivt beslut fattas. För Przeworski (1998:140) är överläggning en diskussionsform ämnad att forma deltagarnas preferenser. Tornberg (2000:37) betraktar deliberativ demokrati som en demokratisk process varigenom beslutsparterna öppet och med ömsesidig respekt för varandras åsikter förhandlar sig fram till en lösning som alla berörda, åtminstone temporärt, kan acceptera trots eventuella oenigheter. Roth (2000:66–79) redovisar flera aspekter av en deliberativ demokrati; etisk, politisk, sociokulturell, moralisk samt en pragmatisk aspekt. Den deliberativa demokratisynen utgår från att heterogena preferenser leder till konflikter. De demokratiska institutionernas ändamål är att lösa dessa konflikter genom öppna diskussioner jämlika medborgare emellan.

En fungerande deliberativ demokrati bygger på offentlig debatt och fri åsiktsbildning. Såväl diskussion som handling och förändring bör ske utifrån de bästa argumentens styrka. Det är emellertid känt att personer och grupperingar har olika tillgång till makt och resurser i samhället. Vissa är helt eller delvis utestängda från de demokratiska processerna (Rothstein m.fl. 1995:36–37). Därför spelar allmänna mötesplatser i samhället en viktig roll för att befärma den demokratiska dialogen och utvecklingen av det demokratiska tänkandet (Rothstein m.fl. 1995:52; SOU 2000:1:196). Förs samtalen inom avskilda "tankegetton" hotas demokratis villkor. Ett fungerande offentligt rum är en av medborgarstyrelsens viktigaste förutsättningar. Det offentliga samtalet i dagens Sverige uppvisar dock stora brister. Det enda sättet att förbättra och fördjupa den svenska demokratin är att förnya den offentliga debatten (Rothstein m.fl. 1995:124–135).

Detsamma gäller för den deliberativa demokratins förverkligande – alla medborgare skall ha tillträde till den politiska offentligheten med tillerkänd rätt att delta i debatter som självständiga individer (Loftager 2000:215).

Demokratin kan göras mer substantiell och effektiv genom att inkludera missgynnade kategorier av individer och grupper för vilka de formella löftena om demokratisk jämlikhet egentligen bara döljer deras uteslutning eller förtryck (Dryzek 2000:86). Demokratisering kräver erkännande och inkludering av olika grupper i samhällets politiska liv. Hur detta skulle kunna genomföras i praktiken finns tyvärr inget enkelt recept för. Mot den bakgrunden, tar jag på mig i detta bidrag, den mer begränsade uppgiften att granska om och hur en grupp invandrarungdomar (vilka oftast i debatten framställs som ”missgynnade” och ”utsatta” i det svenska samhället) utnyttjar de möjligheter som skoldemokratin lämnar utrymme för.

Skolans demokratiska uppdrag

Styrdokument, kursplaner och andra lagar anger skolans uppgift att hos barn och ungdomar förkovra demokratiska värderingar. Där slås fast att alla elever, oavsett kön, etnicitet, socioekonomisk bakgrund eller utbildningsväg, skall omfattas av skolans demokratiska fostran. Det innebär att de är garanterade särskilda rättigheter i skolan. De har till exempel rätt att få kunskaper om demokratiska värderingar, rätt till ett reellt inflytande över de arbetsätt och arbetsformer man tillämpar i skolan, och rätt att i överläggningar med lärare påverka undervisningens innehåll och former. Det deliberativa demokratiska samtalet har en framskjuten roll i skolans arbete med det demokratiska uppdragets värdegrundsfrågor.⁴

Skollagen stipulerar att ”utbildningen skall ge eleverna kunskaper och färdigheter samt, i samarbete med hemmen, främja deras harmoniska utveckling till ansvars-kännande människor och samhällsmedlemmar”. I samma paragraf står också att ”verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar”. Alla ”som verkar inom skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde” (SFS 1985:1100:kap. 1, § 2). I Läroplanen för de frivilliga skolformerna (bl.a. gymnasieskolan) är föreskrivet att det inte räcker att undervisningen förmedlar ”kunskap om grundläggande

⁴ Begreppet värdegrund infördes under 1990-talet i Läroplanskommitténs betänkande *Skola för bildning* (SOU 1992:94).

demokratiska värden”. Den efterlyser även demokratiska arbetsformer som utvecklar ”elevernas förmåga och vilja att ta personligt ansvar och aktivt deltaga i samhällslivet” (Lpf 94:4–5). Läroplanen betonar att skolan skall till ”eleverna överföra värden, förmedla kunskaper och förbereda dem för att arbeta och verka i samhället”. De skall dessutom få erforderliga kunskaper för att ”kunna orientera sig i en komplex verklighet med stort informationsflöde och snabb förändringstakt” (Lpf 94:5).

I ett flertal böcker och rapporter granskas skolans demokratiska insatser, ofta då i relation till dess kunskapsuppdrag.⁵ Generellt anses skolans bidrag innebära två saker: att förmedla kunskaper om demokrati som styrelseform samt att hos eleverna förankra idén om demokratin som ett levnadssätt. I skolans demokratiuppdrag ingår att se till att barn och ungdomar utvecklar en demokratisk kompetens. Med detta vagt formulerade begrepp åsyftas exempelvis att elevernas sociala kompetens skall inkludera deras förmåga att reflektera över, bearbeta värden och agera i samklang med elementära demokratiska värden. Demokratisk kompetens utvecklas i samspel mellan människor med olika bakgrunder och erfarenheter, mellan och inom grupper. Begreppet social kompetens kan ges många olika innebörder men handlar egentligen om förståelse, tolerans, förmåga att kommunicera och samverka och att ta ansvar för sig själv och andra.⁶ Att hos elever utveckla social kompetens framhålls också som ett mål för skolan. Det kan inte avgränsas till enstaka utbildningsinslag utan bör inkludera arbetssätten och relationerna i klassrummet som skall anpassas till elevernas förutsättningar. Demokratiuppdraget kan endast genomföras om skolan fungerar som en viktig social mötesplats som tillhandahåller möjligheter för demokratiövningar (Egidius 2001:182–183; Skolverket 2000a:13, 2000b:30–31, 2001:11–12).

⁵ I boken *Samhällsorientering och medborgarfostran i svensk skola under 1900-talet* beskriver Tomas Englund den svenska skolans medborgerliga och politiska fostran under 1900-talet fram till andra världskriget. Han menar att skolans medborgerliga fostran under den studerade tiden kan ”betraktas som tämligen stabil med en viss förskjutning och karakteriserad av patriarkalism” (Englund 1986:248). För en genomgång av svensk utbildningsretorik under efterkrigstiden se Englund 1999:14–16. En beskrivning av förutsättningar, kunskaper och erfarenheter angående demokrati/inflytande på skolor mellan 1980 och 1993 ges i Skolverket 1993.

⁶ Gerhard Arfwedson och Lars Lundman (1984) konstaterade redan på 1980-talet att barn med relativt högutbildade föräldrar oftare tillgriper samma språk som lärarna till följd av att de i stort sett har samma kulturella bakgrund. Konsekvensen blir att dessa elever lättare anpassar sig till skolans krav. Den föreställningen verifieras av nya forskningsrön (se t.ex. Gerle 2000:45).

I princip utgår nu allt arbete i skolan med demokratifrågor från tankegångar utvecklade inom den deliberativa demokratimodellen. Den uttalade strävan efter överläggningar i samtalsform kan dock spåras tillbaka till tidig efterkrigstid.⁷ Från antagandet om att samtal och dialog utgör demokratins rättesnöre kan man härleda skolans uppgift att utveckla barn och ungdomar som kan kommunicera i en demokratisk anda. Detta är en grundläggande förutsättning för att delta i demokratiska processer, både i skolan och i samhället i stort. Det sker emellertid enbart om skolan fungerar som en mötesplats där reflekterande överläggningssamtal om moral och etik förs såväl mellan elever som mellan elever och de vuxna på skolan. Socialt och etniskt segregerade undervisningsmiljöer och segregerade informella miljöer (skolraster, skolkaféer) försvårar skolans uppdrag att i praktiken omsätta själva idén om överläggningssamtal. Genom samtal utvecklar barn och unga sin demokratiska kompetens, vilket innebär både konkreta kunskaper om demokratins former och förtrogenhet med dess praktiska tillämpning (Englund 2000; Skolverket 2000c:9–10).

Överläggningssamtal i skolor har som en uttalad målsättning att stärka den svenska demokratin. Användningen av den deliberativa demokratimodellen i svensk skola är dock långt ifrån okomplicerad sett till skolans organisatoriska struktur och inriktning i fråga om kunskapsuppdraget (Englund 2000:5–6). Det finns ett behov av att ge betydligt större utrymme för en överläggningsargumentation såväl i formella som i informella sammanhang. Vad det egentligen handlar om är att skolans traditionella kunskapsförmedlande roll successivt omvandlas till ömsesidig kommunikation som av både lärarna och eleverna kan uppfattas som en meningsfull verksamhet (Englund 1999:43). Genomförandet av denna på nationellt plan uttalade ambition försvåras av att varje kommun delvis kan välja olika skolstyrningssätt. Skolverksamhet kräver en komplex organisation med många inblandade aktörer. Denna komplexitet kan leda till att en helhetsbild på skolan och dess uppdrag förloras, vilket gör att politiska beslut ofta har svårt att få genomslag i skolvardagen. Det kan till och med tyckas som att en politisk och en pedagogisk sfär har etablerats i vilka man har ömsesidigt bristande kunskaper om innehållet i varandras ansvarsområden. Denna situation fördjupar säkerligen gapet mellan politiska intentioner och uppnådda resultat i skolans praktiska verksamhet (Blidberg, Haldén och Wallin 1999:21). Hur skolan sköter

⁷ Ett historiskt perspektiv på överläggningssamtalet i svensk skola ges t.ex. i Englund 2000:7–10.

sitt demokratiska uppdrag handlar i slutändan om elevernas rättssäkerhet och om att fullfölja ett demokratiskt beslut. Trots detta brister insikterna om hur demokratin fungerar i praktiken och fler forskningsansatser är nödvändiga (Skolverket 2000c:19).

Psykosocial miljö och elevinflytande

Ett skäl till att lagen stipulerar elevinflytande är att det ingår i skolans uppgift att fostra demokratiska medborgare (SFS 1985:1100:kap. 5, § 2; Prop. 1996/97:109:7). En god psykosocial skolmiljö är en oundgänglig förutsättning för elevinflytandet. Studier visar på att äldre elever i högre grad än yngre ofta tolkar och reflekterar över den fysiska skolmiljön. Stor betydelse tillmäts t.ex. fikahörnan där de kan umgås och utveckla idéer (Skantze 1995:13; Wallin 2000:23).⁸ Att elevernas trivsel på skolan i hög grad påverkas av deras upplevda möjligheter till inflytande visar en mängd rapporter.⁹ Elever som inte trivs i skolan hävdar i mindre utsträckning än andra att de kan påverka skolaktiviteter samtidigt som de skulle vilja påverka mer (Skolverket 2000c:20). Såväl för elever som lärare har upplevda möjligheter till delaktighet och inflytande över skolans dagliga aktiviteter avgörande betydelse för att de skall kunna känna skolarbetet som meningsfullt (Wallin 1997:61).

Centrala styrdokument för gymnasieskolan belyser elevinflytandets olika aspekter.¹⁰ Där talas om demokratisk fostran, personlig och social utveckling, pedagogisk utveckling, individuell frihet och valfrihet, decentralisering, anpassning till arbetslivet (Mattsson och

⁸ ”Skolbyggnaden” är ett temanummer i *KRUT* (Kritisk utbildningstidskrift) med 16 artiklar som helt ägnas åt skolmiljö både inomhus och på skolgården (KRUT 1995, nr 77).

⁹ I ett temanummer av *KRUT* behandlas i 15 artiklar elev- och föräldrainflytande (KRUT 1995, nr 79). Rudvall (1995:2–11) ger en historisk beskrivning av de efterkrigsutredningar som behandlar elev- och föräldrainflytande. Wiklund (1998:11–20) kartlägger utredningar och andra offentliga dokument på det nationella planet som styr skolverksamheten. Den studerade perioden sträcker sig från 1946 års skolkommissions slutbetänkande till förordningar från slutet av 1990-talet. Forsberg (1992:11–23) går igenom styrdokument som behandlar elevers delaktighet i skolverksamheten, från 1940-talets skolutredning till kommunala verksamhetsplaner från 1990-talet, samt (Forsberg 2000:9–22) svensk forskning och utvärderingar om elevinflytande publicerade fram till år 2000. Selberg (2001:27–69) behandlar tidigare forskning kring elevers inflytande i skolan både på det nationella och på det internationella planet.

¹⁰ Se t.ex. Wallin 2000:82; Wiklund 1998:38; Wingård 1991.

Svensson 1994:15–21; Svensson 1995:24). Skolkommittén beskriver motiv för elevinflytande; som en mänsklig rättighet, en förutsättning för lärande och som ett led i skolans demokratiuppdrag (SOU 1996:22:21).

Skolans demokratiuppdrag främjas av ett ökat elevinflytande, både som ett mål och som ett medel. Utifrån studier av elevinflytande i grundskolan hävdar Forsberg (1992:43) att drygt hälften av eleverna anser att de vuxna på skolan endast bryr sig lite eller inte alls om elevernas åsikter. Inom de flesta skolområden menar eleverna att de sällan får vara med och bestämma. Den bilden förstärks ju äldre eleverna är. Elevinflytande förutsätter delaktighet. Det gäller att med andra berörda såväl skapa som att följa vissa ”regler”. Dystra resultat från studier kring elevinflytande gör det möjligt att ställa frågan om skolan huvudsakligen fostrar eleverna till kritiska demokratiska medborgare eller till lydiga undersåtar (Forsberg 1992:64).

När elevinflytande förekommer sker det oftast formaliserat genom klassråd och elevråd. Klassråden fungerar enligt en direkt demokrati-princip medan elevråd är uppbyggda som en representativ demokrati dit varje klass delegerar ett par representanter. Antagandet är att elever skall få praktiska erfarenheter av båda principerna för demokrati-utövande. En dubbelhet har registrerats i elevernas relation till de olika inflytandeformerna. Många menar att det är meningslöst att använda någon av formerna samtidigt som nästan samtliga elever anser att det är bra att ha klassråd. En möjlig förklaring, som Forsberg (1993:105) lyfter fram, kan vara att klassråden inte i första hand betraktas som ett organ för inflytande. De ses snarare som ett forum för socialt umgänge och som ett tillfälle att uttrycka åsikter i en avslappnad miljö utan de prestationskrav som annars karaktäriserar skolvardagen.

Läroplaner anger att det inte är tillräckligt att undervisningen förmedlar kunskap om demokrati. Den skall också bedrivas i demokratiska former som antas förbereda elever för ett aktivt deltagande i samhällslivet. Skolans arbetssätt kan ses som demokratisk fostran i praktiken, men det gäller då att skapa jämlika relationer. Trots att elevinflytandet har ökat under 1990-talet uppger hälften av de äldre grundskoleeleverna och gymnasieeleverna att de endast i liten utsträckning kan påverka sin skolsituation (Skolverket 2000c:24–27). Eleverna vill påverka mer av undervisningens innehåll, läromedel, arbetssätt och vilka lärare de skall ha. Både grundskole- och gymnasieelever anser att elevråd och klassråd har liten betydelse. Demokratins värde urholkas och misstron mot den formella demokratin ökar

om elever ser demokrati bara som form och inte som innehåll (ibid.:24–27).

Hinder för demokratifostran enligt tidigare studier

Ett demokratiskt deltagande förutsätter kunskaper hos de individer som skall utöva det. Det är ett nödvändigt men långt ifrån tillräckligt villkor för demokratiska samtal. Ungdomsrådet genomförde en studie där politiker, rektorer, lärare och elever tillfrågades om skolans demokratiska värdegrund. Det visades att de flesta eleverna aldrig hört talas om denna. Även de vuxnas svar visade sig vara svävande och allmänna (Skolverket 2000c:57; Zackari och Modigh 2000:34). Utvecklingen av elevernas demokratiska kompetens undergrävs eftersom både skolpersonal och elever kan känna sig maktlösa. Informell makt upplevs som viktig när formella organisationsstrukturer inte ger önskvärd utdelning i upplevda möjligheter att påverka sin vardag (Skolverket 2000c:37).

Arbetet med värdegrunden i gymnasieskolan försvåras dessutom av att lärare inte hinner etablera fungerande relationer till sina elever. Tiden upplevs som splittrad mellan många kurser ledda av olika lärare. Många lärare i grundskolans senare årskurser och i synnerhet gymnasielärare saknar tid för att utveckla personliga relationer till eleverna. Därmed finns inget utrymme för samtal om värdegrundfrågor (Skolverket 2000a:23–24; Skolverket 2000c:51). Lärarna nämner flera hinder för elevinflytande: läromedlen, schemat och ämnessplittringen, elevernas prestationsångest och en samhällsutveckling som bidrar till en allt svagare känsla för demokrativärderingar (Forsberg 1993:108–110). Skillnaderna mellan lärares och elevers uppfattning av en gemensam situation beror på olika ”tolkningsbaser”. Lärarna jämför det aktuella läget med hur det var när de själva gick i skolan. Betraktar man elevinflytande på så sätt är det lätt att konstatera att det säkerligen har förbättrats. Å andra sidan jämför eleverna nu läget med egna föreställningar om hur elevinflytande borde vara i praktiken (Mattsson och Svensson 1994:48).

Läraryrket sammanställning av en medlemsdiskussion visar att 57 procent tycker att de inte kan påverka sin arbetssituation. Lika många känner ingen eller liten arbetslust. Knappt 13 procent av dem som svarat menar att de har ett verkligt inflytande över sin arbetssituation. En fjärdedel anser att arbetet är positivt men att de sällan kan påverka arbetsförhållandena (Läraryrket 2002). Det är alltså inte bara eleverna utan även många lärare som upplever att deras inflyt-

andemöjligheter över resurser, skolmiljö och undervisningsgrupper är starkt begränsade. En konsekvens av dessa brister kan bli att lärarnas förtroende för beslutsfattare, skolledning och huvudman undergrävs än mer. En annan kanske allvarigare och mer långtgående konsekvens är att skolpersonalens missnöje och misstro mot de demokratiska strukturerna smittar av sig på eleverna. Tilltron till demokratin sätts då på spel.

En av Skolverkets utvärderingar (1998) pekar på ett stort avstånd mellan reformernas intentioner i fråga om elevinflytande och elevernas valmöjligheter samt det praktiska genomförandet på skolorna. Stora skillnader har registrerats mellan olika program i arbetet med de här frågorna. Exempelvis tycks inte elever på naturvetarprogrammet vara intresserade av inflytande även om tillfällen för det kan finnas på skolan (Skolverket 1998:6–7). I en studie hävdar Bengt Ekman (1989) att skolans traditionella organisations- och arbetssätt utgör ett hinder för ökat elevinflytande. Ett annat hinder som framkommit i studien är den påtagliga maktobalansen mellan lärare och elever. I en annan studie som Ekman genomförde tillsammans med Lars Holmstrand (1989) drar de slutsatsen att arbete med elevdemokrati värderas lågt av både lärare och elever. Liksom Ekmans tidigare studie visar denna att skolans traditionella syn på elev- och lärarrollen försvårar arbetet med elevdemokrati. Även brist på tid uppfattas av skolaktörer som ett hinder i arbetet med elevdemokratifrågor.

Elevernas demokratiska värderingar blir inte tillräckligt förankrade i deras vardag då de lär sig om demokratin i teoretiska och abstrakta termer utan att praktiskt tillämpa inlärd kunskaper. Ett annat problem som försvårar utveckling av elevernas demokratiska kompetens är de besluts- och arbetsformer man har på skolan som inte lämnar utrymme för verkligt inflytande. Både elever och skolpersonal saknar tilltro till de formella demokratiska strukturerna i skolan. Situationen upplevs från båda håll inte sällan som påtvingad ovanifrån och som en process de själva inte kan styra. Vissa elever, som inser att dessa strukturer inte ger verklig makt, söker sig till andra informella och personliga relationer för att utöva makt. Följden blir att resurssvaga elever drar sig allt mer undan och avstår att ens försöka påverka något i sin skolvardag (Skolverket 2000a:9–10).

Metodologin och resultatredovisning

Olika forskare (Deniz och Perdikaris 2000:29; Illicki 1988:2–3) berör de speciella metodologiska svårigheter som drabbar studier i vilka

forskaren själv tillhör den studerade gruppen. De menar att det är svårt att vara förutsättningslös, neutral, att hålla distans och ge objektiva beskrivningar. Delad etnisk kultur och i viss mån likartad uppväxtmiljö kan försvåra en objektiv observation av informanternas verklighet. Jag har under hela forskningsprocessen ägnat dessa aspekter en stor uppmärksamhet. Min och mina informanternas delade etnisk-religiösa bakgrund har emellertid, enligt min mening, inte haft någon negativ inverkan på studien. Snarare har det, vill jag hävda, skapat ett ömsesidigt förtroende, ett tillåtande samtalsklimat vid intervjuer och inte minst som en viktig bieffekt – stimulerat ungdomarnas intresse för egna studier.

En enkätstudie¹¹ har fungerat som rekryteringsmekanism för deltagare till fokusgruppsintervjuer.¹² Det empiriska materialet som redovisas här kommer från fem gruppintervjuer med totalt arton bosniska gymnasister genomförda under våren 2001 i ett grupprum på Sociologiska institutionen i Göteborg.¹³ En genomsnittlig sådan intervju varade cirka en och en halv timma. Med dessa intervjuer var det möjligt, till skillnad från i enkätstudien, att gå på djupet och samtala med de intervjuade om ett antal frågeställningar som jag hade förberett.

I den redovisning som följer framkommer respondenternas erfarenheter i relativt omfattande citat. Från min synvinkel sett har därigenom utrymme skapats för alternativa tolkningar av den presenterade empirin. Därmed inte sagt att jag avsäger mig mitt vetenskapliga analysansvar, men jag har gått försiktigt fram. Denna försiktighet bottnade till viss del i en osäkerhet inför att placera ungdomar i ett

¹¹ Enkätstudien genomfördes vid årsskiftet 2000/01 med 76 bosniska gymnasister (41 tjejer, 35 killar) från åtta kommunala gymnasieskolor i Göteborg. En tredjedel (16 killar, 9 tjejer) uppgav att de kunde tänka sig att medverka i fokuserade samtal med andra jämnåriga, d.v.s. ”att i en grupp med jämnåriga diskutera demokratifrågor”. En del resultat från enkätstudien är tidigare publicerade (Tursunovic 2002a).

¹² Ett statistiskt urval är inte nödvändigt för fokusgruppsintervjuer så länge inte några generaliseringar eller systematiska jämförelser med andra grupper görs (Tursunovic 2002b).

¹³ Studien som denna uppsats är en del av var mer omfattande. Här är det åtta tjejer (*Alma, Elvira, Meliha, Nerma, Sabina, Sedina, Senada, Suada*) och åtta killar (*Abid, Dino, Esad, Ibro, Meho, Selmir, Sejo, Suljo*) som kommer till tals. Samtliga namn är givetvis fingerade. Transkriptionskonventioner är som följer: [] klammer visar överlappande tal. - kort streck anger när en talare avbryts av en annan talare. = ekvivalenstecknen visar att en talare fortsätter på samma tema. :: två kolon markerar utsträckt ljud. ... tre punkter markerar när ett ord eller en tankegång avbryts. Kursivering markerar betonade ord. Nummer inom parentes anger paus i sekunder. (h) visar när deltagarna skrattar.

visst ”fack”. Deras ”verklighet” kan således te sig olika beroende på vilket perspektiv forskaren anammar, de ungas eller de vuxnas (som dock i det här fallet helt lyser med sin frånvaro). Därigenom är redovisningen ensidig och grundad på den ena partens utsagor. Ungdomarnas villkor skall sättas in i den specifika sociokulturella miljö som de befinner sig i på det sätt de själva uppfattar denna. Upprepade genomläsningar av elevernas diskussioner i fokusgrupper och fältanteckningar i anslutning till dem har lett fram till flera temaområden som i var sitt avsnitt presenteras i det följande.

Upplevd skolplikt: ”Man är så *illa* tvungen att gå i skolan.”

Skolan uppfattas av åtskilliga deltagare som ett nödvändigt ont. Många känner sig tvungna att gå där medan andra ser skolan som sin chans att ”få ett bra jobb” och att ”bli något”. Trots att skolplikten inte gäller för gymnasieskolan vet vi att många ändå uppfattar skolan som en ”socialt påtvingad” aktivitet (Ahrne, Franzén och Roman 2000: 161). Gunnar Berg och Erik Wallin (1982:30–31) betecknar grundskolan som en *tvångsorganisation*, något som många elever i min studie försöker göra gällande också för gymnasieskolan. Även i slutbetänkandet av Kommittén för gymnasieskolans utveckling (SOU 1997:107:27) skriver man att ”ungdomar inser att en gymnasial utbildning är om inte en garanti så dock en förutsättning för att få ett arbete”. I fortsättningen menar de att ”man kan tala om en ’obligatorisk’ gymnasieskola”.

Det råder ett för alla skolpliktiga elever ”objektivt tvång” att gå i skolan, vilket av somliga elever upplevs som ett ”subjektivt tvång” när de erfar skolans innehåll som ointressant och irrelevant (Persson 1991, 1994). Eleverna kan känna inte bara tvång att gå i skolan, utan även tvång att plugga hemma (Berggren 2001:278). När frågan kom upp i fokusgrupperna svarade *Elvira* att ”man är så *illa* tvungen” för ”du måste ha gymnasiekompetens. Hur skall du få jobb?” Tjejernas inställning i denna fråga illustreras här:

Sedina, Meliha (samtidigt): Man måste (gå i skolan) -

Senada: = för att lära sig.

Senada: = Man måste ju inte det. Gymnasiet är inte obligatoriskt.

Sedina: = Ja, men man måste ju.

Sabina: = Med dagens läge så är det nästan obligatoriskt. Det är inget val man har utan nästan alla skall gå. Annars blir det inget mer. (5)

Esad och *Alma* framhåller utbildningens goda sidor. De ser gymnasieutbildningen som en vana och har en positiv inställning till skolan. Åsa Gustafson (1998) anser att det är ett tydligt mönster för bosniska familjer att försöka "passa in" i det svenska samhället och inte betraktas som "avvikande". Det bekräftas av mina informanter som menar att omgivningen förväntar sig att de skall gå i gymnasieskolan. Denna förväntan ser de inte som något anmärkningsvärt i och med att de allra flesta i deras ålder gör detsamma. Liksom för de flesta ungdomar i Berggrens (2001:313) studie finns det egentligen inget annat alternativ för de här ungdomarna än att fortsätta gå i skolan. Med utbildningen kan man "bli nåt i framtiden, inte bara sitta hemma, det är inget kul heller", menar *Alma*. *Esad* som håller med henne tillägger: "Det är nånting som allihopa gör. Det skulle vara ett undantag om inte bara jag gjorde det eller någon annan. Man måste följa strömmen." *Dino* menar att det viktigaste med gymnasieskolan är att "lära sig nånting om livet, slippa gå på socialbidrag".

Samtal på skolan: "Vi brukar klaga mest."

Deltagarna menar att förutsättningarna för diskussioner i skolan i första hand beror på lärarnas förhållningssätt när det gäller elevinflytande. Tillfrågad om han får diskutera med lärarna om undervisningens uppläggning och annat som har med skolarbetet att göra, svarar *Meho*: "Vi brukar klaga mest." *Suada*, som är ett år äldre än *Meho*, menar att eleverna i hennes klass "brukar göra upp med lärarna". För att uträtta något i skolan, menar de, krävs bra organisering och kampanda. Ett lärarbyte anförs som ett lyckat försök:

Sejo: Vi har nyss bytt en lärare. Vi tyckte inte han var så bra så vi gick till studierektor och bytte ut honom. Han är bra lärare och så, kanske ... men det är många som retar sig på honom (h). Men det går visst att påverka fast, man måste organisera sig och sköta det på ett bra sätt.

Elvira: = Det är nog inte vi som bestämmer så mycket. Det är lärarna som lägger upp allting, alla genomgångar över lektionerna, tentamen och så. Vi kan liksom säga till om det men det är inte mycket som görs. Det går att påverka men det beror på hur lärarna är liksom. Det finns ju de som är trögfattade.

Sejo pratar om segregerade miljöer som håller på att skapas längs etniska linjer och som utvecklas på skolraster, något som försvårar möten med ungdomar från andra etniskt kulturella miljöer. "Alla är för sig själva", förklarar han. *Abid* säger att "när lektioner är slut, alla går

åt sitt håll”. Elevernas utsagor rörande diskussioner om samhället och om demokrati i deras respektive skola är samstämmiga. Diskussioner existerar, enligt de flesta, nästan uteslutande på lektionerna i samhällskunskap och i sällsynta fall på lektionerna i svenska. De diskussionerna ses som intressanta men tiden är knapp och mer tid efterfrågas då samhällsfrågor uppfattas som viktiga. Eleverna saknar tid både för att formulera sina egna frågeställningar och att delta i samtal (jfr Roth 2000:4–6). *Alma* och *Esad* tycker att diskussioner om samhället är intressanta på lektionerna i samhällskunskap, men ”tills man har vant sig så har lektionen tagit slut”. Många menar att de gillar att prata med sina lärare. De mer intima samtalen sparar *Esad* till kompisarna, men ”*allmänt*, så tycker jag att det är bättre med lärarna, de har mer kunskaper så diskussionerna kan aldrig ta slut”. Vissa äldre lärare kan dock vara svåra att prata med. De håller fast vid sina synpunkter oavsett elevernas argument: ”De ger sig inte, även om man har rätt.”

Lärarna och elevinflytande: ”Läroplaner kan skifta men deras stil är densamma.”

I en av Skolverkets rapporter (1998:187–188) slår man fast att undervisningen på naturvetenskapsprogrammet i stort sett fungerar som den alltid har gjort med traditionella elev- och lärarroller. Många elever på det programmet vill, enligt utredarna, egentligen inte delta i undervisningens planering. De har tyckt att läraren vet bäst hur undervisningen skall bedrivas. Att sitta med och planera ses som tidsspillan. Reformernas intentioner, om elevernas ansvar för sin utbildning och ett utökat elevinflytande, hade inte förverkligats på naturvetarprogrammet i samma utsträckning som på de andra programmen som granskats vid det tillfället. Det finns belägg även i mitt material för att det fortfarande förhåller sig så. Det uppskattar emellertid inte vissa elever som jag träffat. En av dem är *Dino* som är starkt kritisk mot lärarnas ovilja att ändra sina undervisningsmetoder. Hans äldre lärare ”har kört sin gamla stil i femtio år nu och de ville inte att jag skall komma dit och ändra på det. Läroplaner kan skifta men deras stil är densamma. De har kört samma prov, samma undervisning och samma ... dag efter dag efter dag i femtio år. Så det är jättetråkigt”. På *Selmirs* skola där han läser handelsprogrammet är det annorlunda. Många av hans lärare ”lyssnar, man får typ snacka med dem, hur man vill ha och så här. Men det är inte i alla kurser eller ämnen och så men i många är det. Det är upp till läraren”. Båda läser på första året.

Klassråd och elevråd: ”Det blir alltid plugghästar som sitter i elevrådet.”

Den representativa demokratin, som är den dominerande formen i samhället i stort, har, som jag tidigare nämnt, också sin motsvarighet i skolan. Christer Ferm (1993:42) hävdar att den formen inte är lämpad för barn och ungdomar, därför att de i större utsträckning än vuxna tar avstånd från beslut som fattas av ombud. Därför föreslår han en flitigare användning av de forum för direktdemokrati som finns på skolorna utan att för den skull försumma träning i den representativa demokratin. Alla fokusgruppsdeltagare känner till att varje klass har ett klassråd likaså att ett elevråd finns på alla skolor, utom på en där det lagts ner under 2001. De flesta har dock en ganska oklar bild av vilka frågor av betydelse de skulle kunna driva i dessa elevorgan. De känner inte till om deras elevrepresentanter har fått någon utbildning för att kunna utföra sina uppdrag. Många anser att det hade varit bra med en sådan utbildning. Så gott som alla menar att engagemang i elevorgan inte är nödvändigt eftersom demokratiska uppdrag har låg status, det tar tid från skolarbetet och dessutom menar de att inga viktiga frågor brukar avhandlas i dessa organ.

Eleverna berättar om svårigheter med att rekrytera frivilliga till elevorgan. I *Suadas* klass är det ”lite jobbigt” eftersom den ”ena delen är om man kan säga plugghästar (h), den andra delen är de som inte alls bryr sig”. Till slut övertalas ”plugghästar” eller ”mönsterelever” att ställa upp.¹⁴ Tre grupper av elevrepresentanter har kunnat urskiljas. Vissa anmäler sig för uppdraget bara ”för skojs skull”, så som fallet är i *Sejos* klass: ”Fyra av dem som anmälde sig var helt ointresserade och en av dem gjorde det bara för skojs skull.” I en annan grupp ingår ”duktiga” elever som övertalas av andra: I *Suadas* klass är det antingen frivilliga eller så säger de: ”Du är så bra, du kan det där.” Så gör de även i *Abids* klass: ”Vi liksom pushar nån (h) att göra det där och till slut går han med på det.” I den tredje gruppen finns de elever som anmäler sig för demokratiska uppdrag, inte för att åstadkomma något utan för att slippa ”vara på vissa lektioner”, något som *Nerma* och *Elvira* vittnar om.

¹⁴ Vanligtvis har de ”bortskämda pluggisarna” inte arbetarklassbakgrund, vilket bland annat gör att elever med sådan bakgrund inte gillar att jämföras med dem (Berggren 2001:324).

Elevföreningar: ”Jag slipper gå på mötena och ändå får jag som jag vill.”

På de flesta skolor finns elevföreningar som t.ex. kulturföreningar, idrottsföreningar och på några skolor även politiska ungdomsförbund. Men dessa föreningar verkar inte ha någon dragningskraft på de här eleverna. Åtskilliga nämner brist på tid som orsak till detta, men även bristande intresse då föreningarna förknippas med skolan och där vill man inte vara mer än nödvändigt. ”Ingen tid och det är inget intressant”: förklarar *Meho*. *Suada* talar mer om det: ”Det är oftast på fritiden, inte i skolan. Skolan är liksom bara *ändå* skolan.” *Ibro* ser endast bråk med politiska ungdomsförbund på hans skola. Tjejerna *Senada* och *Sabina* beskriver dock deras möten som bra diskussioner och menar bestämt att det inte har handlat om något bråk utan om åsiktsutbyte, vilket enligt dem är positivt:

Ibro: Vi har moderater och Vänsterpartiet i vår skola. Han som är ordförande för Moderaterna i skolan han har stått och alltid bråkat. Han säger: ”De rika skall vara med oss, invandrarna skall bygga nåt eget och sånt” – så, de hatar...

Senada: Nej, det gör de inte!

Ibro: = Vem gör det inte!? Han går alltid i slips till skolan, såna kläder. Han tror han är nåt.

Senada: = Det är faktiskt en smaksak, man kan inte döma folk efter utseende.

Sabina: = [Ja.]

Ibro: = Vadå smaksak? Bara för att han är moderat, han tror han kan göra vad han vill.

Sabina, Senada: = Nej, det gör han inte.

Ibro: = Det gör han inte? När Vänsterpartiet kom, han har startat bråk på skolan.

Sabina: = Det gjorde han inte, det var en diskussion. Det skulle man ha.

Esad nämner en politisk ungdomsförening (SSU) på sin skola, men han menar sig inte ha funnit någon anledning att vara med i föreningen: ”När jag frågade dem: ”Vad gör man där?”, sa de: ”Nej, ingenting, du skall bara va’ medlem.” Men varför skall jag vara medlem då? Det är ingen mening med det. Meningen är att man skall göra någonting, att man skall försöka fixa nånting, till rätt alltså.” Ingen av deltagarna uppgav sig för tillfället vara medlem i någon skolförening. Vissa ungdomar har upptäckt andra direkta och mer effektiva vägar att

påverka. Det fanns ett par elever som tidigare har varit medlemmar i en skolförening. *Selmir* ”har varit med i SSU men har slutat. Jag skrev bara in mig men sen orkade jag inte med det. Jag skulle gå på såna läger eller nånting. Jag tror inte de är bra, jag vet inte”. *Dino* berättar om sina erfarenheter: ”Jag tycker jag kan påverka eftersom min kompis är ordförande så jag behöver inte vara med. Jag slipper gå på mötena och ändå får så som jag vill. Det är en fördel.” Negativa erfarenheter av medlemskap i politiska föreningar i hemlandet, som *Dino* berättar om, gör att han ifrågasätter den här typen av organisationer; ändå funderar *Dino* på att engagera sig i ett politiskt ungdomsförbund:

Jag tänkte gå med i MUF men jag ångrade mig, eller, kanske tänker jag på det fortfarande men ... Det är inte så bra om man är medlem i nån politisk förening, det tycker jag inte. Man skall inte ..., jag har lärt mig i alla fall hemifrån att man inte skall vara *märkt*, om man säger så. Det skulle vara privat och det är inte bra om man är medlem i nånting politiskt. Ett tag ville jag, sen skall jag se om jag vill det igen.

Inflytande och påverkan: ”Det var lättare att påverka.”

Ju äldre eleverna är desto mindre positiva är lärarna till att eleverna ”lägger sig i” undervisningen. Alla respondenter pratar om att det har varit lättare att påverka i grundskolan. *Suada* menar att en grundskola vanligtvis är ”en mindre skola” med färre elever. En del förklarar det med att relationer till lärare har haft bättre förutsättningar att kunna utvecklas där och att det känts som att lärarna haft mer tid att engagera sig. Tiden på gymnasieskolan upplevs som splittrad mellan många kurser som man läser under en kort tid vilket inverkar negativt på sammanhållningen i klassen. *Suada* menar att man inte riktigt vet vilka problem elever från samma klass har när de är tillsammans bara på några enstaka kurser ”och då bryr man sig inte. Det är deras sak att ta hand om det”.

Att engagera sig för något tar alltför lång tid i synnerhet när eleverna vet att de är i skolan under en begränsad period. För att känna mening med sitt engagemang vill de helst omgående se resultat. De har svårt att se nyttan av engagemang i ett bredare perspektiv. Antagligen är det så att man på skolan inte ägnar dessa aspekter tillräcklig uppmärksamhet, vilket skapar ovilja hos eleverna att medverka i formaliserade demokratiformer. Det är här och nu som räknas. *Dino* nämner ett fall där han engagerat sig under sin tid på grundskolan:

Det tar för lång tid. Jag kommer ihåg, när jag började på min gamla skola i sjuan, så jag ville ha en basketkorg. Jag tjtade på dem i två år, sen när jag slutade nian fick de en basketkorg. Så varför kämpa när jag sen inte kan använda det?

I Maktutredningen hävdas det att egna upplevelser av inflytande kan ses som ett ”mått på medborgarens känsla av att kunna kontrollera sin situation” (Petersson, Westholm och Blomberg 1989:56). Min empiri tyder på att en del elever uppfattar sin situation i skolan som i stort sett okontrollerbar med begränsade påverkansmöjligheter. Skillnaderna finns i det här avseendet mellan elever som går i olika årskurser. Yngre elever ser sina möjligheter starkt begränsade. Många vet helt enkelt inte vad det är de har rätt att påverka i skolan. Det är uppenbart att skolan inte fullgör sin uppgift i den här frågan. Överlag tycker tjejerna att de har förhållandevis goda chanser att påverka. Men för att lyckas krävs beslutsamhet och ett brinnande intresse:

Suada: Jag kan ju påverka mycket.

Suljo (till *Suada*): Som vadå? (skeptiskt)

Suada: = Som till exempel själva ämnena som jag ville läsa, matsalarna, bamba och lite annat man kanske kan påverka -

Meho (till *Suada*): Men kan du påverka ditt schema?

Suada: Mitt schema? Ja, definitivt. Vill jag inte ha nånting så tar jag bort det eller vill jag lägga till nånting så lägger jag till det.

Meho: Det enda är ämnena jag kan påverka. Typ, hoppa av och läsa sen.

Suada (till *killarna*): Men påverkar ni inte era betyg då, eller... (5)?

Suljo: = Nej, jag vet inte om det är mycket man kan påverka (4). Jag har inte påverkat nåt så mycket så att...

Moderator: Finns det nåt som ni skulle vilja påverka?

Meho: Nej, vi kan inte.

Moderator: Har du försökt?

Meho: Jaa:, men det går inte.

Suljo: Man har gjort det flera gånger och om man inte lyckas några gånger så lönar det sig inte att klaga för då händer det ändå inte nåt.

Nerma och *Elvira* (årskurs ett) menar att det inte går att påverka. Skulden läggs på lärarna. ”Jag vet att det är *omöjligt*. De lyssnar *aldrig* på oss”: säger *Nerma*. *Elvira* tillägger att eleverna vet att det hela beror på lärarna. De två tjejerna utgör ett undantag eftersom övriga tjejer har goda förhoppningar om att kunna påverka sin skolvardag, vilket de ofta gör. *Ibro* har en bestämd uppfattning om att invandrarna

på hans skola är diskriminerade och att de inte kan påverka något just för att de är invandrare. Hans uppfattning delas inte av *Senada*, som anser att hon kan påverka i skolan, fast hon också är invandrare. Det har också funnits elever som inte funnit det nödvändigt att förändra nåt på skolan, vilket t.ex. *Meliha* ger uttryck för:

Senada: Jag kan påverka lektionerna, ämnet. Om man tycker liksom att nånting inte stämmer, med undervisningen eller arbeten vi gör så kan jag liksom säga. Ibland låter de eleverna ha egna lektioner. Då visar vi lärarna, så ville vi att det skall gå till och de anpassar sig liksom mer efter. De ville att vi skall lära oss på nåt intressant sätt. Och det är bättre sätt om vi gör det på vårt eget.
(6)

Meliha: = Jag vill inte påverka nåt. Det spelar ingen roll för mig.

Moderator: (till *Ibro*) Vad är det så du skulle vilja påverka?

Ibro: Hur skall jag säga..., lite mer..., att vi skall..., att vi invandrarna skall bli också lika behandlade som de svenskarna. Till exempel när det gäller redovisningar. På sista dag ..., skulle man inte ha gjort det så hade man fått IG. Så var det en invandrare, han hann inte göra klart sin redovisning så läraren gav honom ett IG. Dagen därpå, så kom en svensk till läraren, det var hans tur att redovisa den dagen. Han säger: ”Ja, jag kan inte idag så kan du vara snäll och ge mig en dag till”, så gav läraren honom den da'n han behövde, medans till denna invandrare, han sa: ”Nej, du får IG eftersom jag har sagt att tid är tid och alla måste följa efter”, så det är sånt som jag vill kunna..., vad heter det ... påverka.

Demokratin i skolan: ”Jag tror inte det är hundra procentig demokrati.”

Många elever menar att skolan bör vara en demokratisk organisation men att den inte är det i praktiken. Den typ av demokrati som finns på de flesta skolor anser de inte fungera särskilt bra. Att använda ordet demokrati i skolsammanhang ses av de här eleverna som ett sätt för de vuxna att ”skryta” med hur bra och demokratiskt det är på svenska skolor. *Suljo* menar att svenskarna bara ”pratar om demokrati för att det skall kännas bättre... Svenskarna vill inte säga att de är nån diktatur eller nåt som de andra. De bara klagar på alla länder”. *Sejo* tar upp ett fall som han relaterar till skoldemokrati och undrar om demokratin innebär att troende muslimska ungdomar inte får en lokal på skolan där de kan be. Det är inte demokratiskt menar han:

De menar på och tror att det är demokrati men jag tror inte det är hundra-procentig demokrati. Man måste ha klart för sig vad demokrati egentligen är också..., för att man skall kunna säga om det finns någon eller inte. En gång så var det några i vår klass, iranier tror jag eller nånting sånt, som ville ha en lokal där de kunde utföra sina böner. Och jag tror inte de fick igenom nånting. Jag tror de tog det upp i elevrådet och sånt men det var ganska svårt. Jag vet inte om det tillhör demokrati eller inte men i alla fall så, så sa de att det inte tillhör liksom skolan, liksom.

Det har varit helt olika synpunkter på demokratins närvaro i en och samma skola. Mycket av det som enligt *Ibro* inte fungerar i skolan tillskriver han den negativa särbehandling som han påstår invandrarna på denna skola är utsatta för. *Senada* och *Sabina* skildrar problematiken mer nyanserat:

Ibro: I min klass så, eftersom vi är trettiofyra elever, vi är sex invandrare och de andra svenskarna. De flesta är rika, de kommer från Öckerö, Hönö och sånt. Så när man skall rösta, de vinner alltid och det är alltid de rika som vinner. Till exempel vi invandrare, visst vi röstar på dem ibland också, men nästan i varje fall är det så att de vinner. De röstar på sina egna förslag! Vi sex invandrarna, visst vi stödjer varandra, men det hjälper inte mycket. Så man kan inte kalla det att jag har demokrati, inte just i min klass. I min förra skola, jag fick alltid som jag ville när vi röstade på eftersom vi var invandrarklass - *Sabina*: = [Vi är ingen invandrarklass] men jag får genom det om jag vill.

Ibro: = I min invandrarklass vi hade så, vi var femton invandrare, femton svenskar. Vi röstar alltid, vi hade alltid nån svensk med oss som röstar på våra förslag, så man kan säga att vi alltid fick som vi ville. Men nu, i Polhem det kommer emot mig, att jag förlorar nästan varje gång. Det beror på att det finns så många svenskar i min klass, så enkelt är det. De är rika, nån annan förklaring finns inte.

Senada: = Jo, det gör det. För det första du behöver inte förstå liksom det de tycker, men man kan försöka respektera det och så. Du kan inte bara döma efter liksom vad de tycker, man kan ju försöka förstå i alla fall, man kanske ändrar sig. Det brukar vara så i de flesta av mina fall. Jag var också så som *Ibro* då när jag kom från Brunnsboskolan till Polhem. Då var det väldigt mycket: "Oj, de är svenskar, de tycker så, så tycker inte vi." Man växer ifrån den tanken med tiden, om man försöker lära sig av dem så som de försöker lära sig av oss.

Att förstå demokratibegreppet: ”Det är svårt att fatta beslut i en demokrati.”

Det har uppmärksammats att ”många av de demokratidefinitioner som finns i våra läroböcker inte är tillräckligt väl preciserade” (Blomqvist och Rothstein 2000:28). Den mer eller mindre vedertagna definitionen av demokrati som ”folkstyre” och ”respekt för majoritetsbeslut”, förefaller inte vara speciellt problematisk för de här ungdomarna. De flesta har i sina diskussioner återgett sådana formuleringar utan att närmare reflektera över den. ”Folkstyret” och ”majoritetsbeslut” har fört de här ungdomarna hit som krigsflyktingar när stora landområden i deras forna hemland rensats på folk som definierats som minoriteter. Skolan bör aktualisera och problematisera demokratibegreppet i större utsträckning, så att invandringungdomar kan koppla de teoretiska kunskaperna till egna upplevelser, såväl från ursprungslandet som från Sverige. Jag menar att ungdomarnas ibland okritiska förhållningssätt till demokratibegreppet tyder på att de inte får tillräckliga tillfällen i skolan att diskutera problematiska aspekter i definitionen. Det kan exempelvis handla om att uppmärksamma elever på den så kallade demokratiska paradoxen, det vill säga att man på ett demokratiskt sätt kan avskaffa demokratin, vilket i praktiken skett i stora delar av deras ursprungsland.

Vissa deltagare associerar ordet demokrati med frihet och rätten att säga vad man vill. *Senada* kopplar det till politik och konstaterar att hon inte är ”så insatt i det med politik”. Även andra elever kopplar demokrati till politik och det är något som de inte anser sig vara intresserade av. Rätt till en egen åsikt, yttrandefrihet och lika behandling anser de vara ingredienser i en riktig demokrati. Många ungdomar har betonat att deltagande i demokratiska processer kräver kunskaper av dem som skall delta. *Dino* tycker att ”alla skall få säga vad de tycker men de måste kunna nåt om ämnet. Så, man skall inte fråga till exempel en uteliggare vad han tycker om Sveriges skattepolitik för att han kanske inte kan så mycket om det. Men om han kan om det då skall han säga vad han tycker, men om han inte kan...”. Deltagande och demokrati uppfattas av *Selmir* som en tidskrävande verksamhet när hänsyn bör tas till allas synpunkter: ”Det är svårt att fatta beslut i en demokrati, för att alla måste säga vad de tycker.”

När det har varit uppenbart för mig att deltagarna haft svårt att förhålla sig till begrepp som demokrati, delaktighet och inflytande, då har jag hoppats att de ändå skall kunna ta sig förbi de abstrakta teoretiska

definitionerna. Därför har de ombetts att föreställa sig att de skall försöka förklara innebörden och den praktiska betydelsen av begreppet demokrati för en gammal mormor/farmor. Det har visat sig vara en bra metod och deltagarna i alla grupper har utvecklat längre resonemang och lyft fram olika aspekter som de ansett viktiga, trots att det ”är en svår definition” som *Suada* påpekat. De allra flesta har tagit den här frågan på fullt allvar men samtidigt har de varit roade av den. Jag antar att det delvis beror på att jag använt det bosniska ordet *nena* (mormor/farmor/gumma). *Sejo* försöker koppla demokratibegreppet till de odemokratiska erfarenheterna från hemlandet:

Demokrati, det är motsatsen till...diktatur. Och diktatur, det vet väl de flesta, de som har bott på Balkan. Det är inte liksom en man som bestämmer hur allting skall vara. Utan alla får vara med och påverka och säga till hur man skall leva och liksom vad som skall hända i landet, vart pengarna skall gå.

Somliga associerar demokrati med ett demokratiskt styre där det är flera som bestämmer. *Ibro* skulle ha sagt till en mormor att ”det hade blivit annorlunda än vad det var på din tid”. Han fortsätter: ”På deras tid var det så, det fanns nästan inte demokrati, det fanns en president... Om han sa: ”Vi skall bygga det och det.” Det skall byggas. Folket kunde inte, eller nån annan kunde inte påverka hans beslut.” Frivillighetsprincipen, att man får välja själv om man vill vara med och påverka, har *Meliha* tagit upp: ”Du får vara med och välja och sånt (h). Om du vill.” *Senada* berättar att hon skulle ha sagt till sin *nena* att om ”nånting skall hända så måste du säga vad du tycker och försöka få din vilja igenom”. *Dino* ser demokratin bland annat som möjligheten att framföra sina klagomål över saker som man inte tycker fungerar på ett tillfredsställande sätt. En förutsättning för att klaga är, enligt *Dino*, att man har en bestämd uppfattning och kunskaper om hur det bör vara. Ständigt klagande ser han som bristande insikt i hur det fungerar inom ett visst område:

Om man *kan* nånting om ett ämne så klagar man inte så mycket, det tror jag inte. Om folk klagat varför skatterna är så höga, så man vet kanske inte att det går typ till just till vård och sånt. Man tänker bara det går ju till plånboken men man tänker inte på att pengar används till nånting, därför klagat man.

Sammanfattande kommentarer

Flera offentliga utredningar under 1990-talet behandlar elevinflytande i skolan.¹⁵ Ett stycke från Skolkommitténs delbetänkande (SOU 1996:22:199) får illustrera en pågående diskussion kring ett besvärligt dilemma – elevinflytandet är så gott som obefintligt men eleverna skall ha rätt till inflytande:

Vårt material visar klart elevernas svaga ställning i skolan, deras egna upplevelser av maktlöshet och att inte bli tagna på allvar, och skolan svårigheter att hitta vägar för att leva upp till skollagens och läroplanernas mål om elevinflytande. [...] När det gäller elevinflytande finns det ingen valfrihet, eleverna ska ha inflytande i skolan.

De föreskrivna reglerna kring lagstiftarens avsikter med elevinflytande och skoldemokrati fungerar alltså ännu inte till fullo i skolans praktiska verksamheter. Det är i och för sig ingen banbrytande upptäckt. Det vet nog de flesta: beslutsfattarna, det vetenskapliga samfundet, allmänheten, föräldrarna, eleverna och skolpersonal. Skoldemokrati är ett väsentligt problem i vårt samhälle. Mina empiriska resultat, liksom slutsatser från olika rapporter och utvärderingar under senare år, vittnar om att utvecklingen inte har uppnått de mål som politiska intentioner uttryckta i styrdokument anger, även om elevinflytandet har ökat under 1990-talet. Det är angeläget, både ur ett rättsligt och vetenskapligt perspektiv, att söka förklara den stora diskrepansen mellan politiska visioner och deras genomförande i skolans praktiska verksamhet. Den uppgiften faller emellertid utanför ramen för denna uppsats.

En fungerande demokrati kräver att det som kommer medborgarna till del från den administrativa processen stämmer med demokratiskt fattade beslut. En förutsättning är att resurser, vilja och kunskaper som är nödvändiga för genomförandet finns hos dem som skall se till att beslut genomförs. Rothstein m.fl. (1995:112–113) tar upp flera orsaker till avvikelser mellan avsikter och effekter. För det första kan den organisation som ansvarar för genomförandet vara olämplig när personalen inte *kan*, inte *vill* eller inte *förstår* hur beslut skall genomföras. En annan orsak kan ligga i att själva policyn är motstridig, obegriplig och därmed ett olämpligt medel för att uppnå en viss för-

¹⁵ T.ex. SOU 1996:22; SOU 1996:143; SOU 1997:107; SOU 1997:121.

ändring. Det är inte heller uteslutet att politikerna, som ett ideologiskt utspel, beslutar om något som de egentligen inte har för avsikt att genomföra.

Var ligger då "felet" i skolans arbete med demokratifrågor? Kan det handla om att tillräckliga medel inte har avsatts för uppdragets genomförande? I inledningen på sin avhandling skriver Klas Roth (2000:1) att det är en formidabel utmaning att hitta ett lämpligt sätt att utbilda deliberativa demokratiska medborgare. Hur klarar då dagens svenska skola den mycket angelägna uppgiften att rusta ungdomar med ett kritiskt förhållningssätt till det omgivande samhället? Roth (2000:141) konstaterar att det krävs att barn och ungdomar har tid för autentiska överläggningar och inte avbryts hela tiden av nya lektioner och lärarens överordnade roll.

En mycket kort rekapitulerings av de mest centrala inslagen i den deliberativa demokratimodellen är på sin plats när vi skall analysera detta skoldemokratiska dilemma. Det första villkoret för demokratiska överläggningar är jämlika samtalsparter. Det gagnar den enskilde att genom diskussion och argumentation bli bättre upplyst om sina intressen samt att förstå sammanhanget i det han eller hon gör. Ömsesidigt förtroende och respekt måste finnas mellan diskussionsdeltagare, något som bäst skapas just i en öppen och ärlig diskussion där de känner sig fria att uttrycka sina åsikter. Seriösa överläggningar kräver ett förnuftigt auditorium med goda teoretiska såväl som praktiska kunskaper. Vilka ovan redovisade moment kan sägas finnas i dagens svenska skola?

Med stöd i mitt begränsade empiriska material och annan forskning på området hävdar jag att skolan inte till fullo klarar den uppgiften. Deliberativ demokrati handlar om samtal och dialog. En nödvändig förutsättning för det, som flera gånger påpekats, är att samtalsdeltagarna känner sig fria och jämlika. Dagens svenska skola befinner sig långt ifrån detta överläggningssideal. Många av ungdomar som jag träffat uttrycker en önskan om att utveckla någon slags kompisrelation till sina lärare och tycker att det är intressant att samtala med dem. Elevernas erfarenheter visar dock att det inte finns många lärare som tar elevernas synpunkter på fullt allvar.

Tomas Englund (1985:1–2) kritiserade redan på 1980-talet skolans demokratiska fostran och hävdade att såväl styrdokument som skolans praktik "historiskt tenderat att i hög grad negligera den innehållsmässiga aspekten till förmån för formmässiga aspekter". Även nästan tjugo år senare kan samma slutsats dras. Den grupp bosniska elever som jag intervjuat och som går i dagens svenska skola upplever att klassråd och elevråd finns till bara för att vuxna vill ha det så. Elev-

erna däremot finner deras form och innehåll meningslösa. Vissa söker aktivt andra vägar att påverka och utöva inflytande, oftast i personliga relationer till dem som har inflytande, medan andra elever inte vill eller inte tycker sig behöva påverka. Detta förhållningssätt har få beröringspunkter med den representativa modell som den svenska demokratin skall bygga på.

Frågan är vilken användning de här ungdomarna har av de kunskaper kring demokrati som de förvärvar i skolan.¹⁶ Dessa kunskaper har ofta begränsad giltighet både för elevernas livsvillkor och för kommande studier och arbetsliv. Diskussionsdeltagarnas samtal i fokusgrupper om begreppet demokrati kan i många fall tolkas som att de utgår från typiska skolkunskaper, även om det finns fall där ungdomarna gör kopplingar till den sociala verklighet de lever i. Skolan klarar inte tillfredsställande av uppgiften att hos dessa ungdomar problematisera användningen av de här begreppen.

Eleverna menar att det är viktigt med demokrati i skolan och i samhället. Men vad betyder det egentligen? Säger de det bara för att vara ”politiskt korrekta” eller bottnar detta uttalande i insikten om att det faktiskt är viktigt? Kunskaper om demokratiska procedurer är otvivelaktigt viktiga, men ett praktiskt utövande är nog lika viktigt. Den första uppgiften klarar skolan relativt bra, men resultatet är nedslående vad gäller att i skolan erbjuda forum för praktiska övningar i demokrati. Dessa övningar måste utgå från elevernas behov och inte endast vara vuxenvärldens försök att implementera ”sina” demokrati-modeller.

Skolan som samhällsinstitution verkar naturligtvis inte i ett vakuum utan påverkas och påverkar de samhälleliga strukturer som finns utanför dess väggar (t.ex. segregation och ojämlika politiska resurser). Skolan *har* potentialer att fungera som en social arena där kulturetniskt överskridande möten trots allt äger rum. Den aspekten är av särskild betydelse med tanke på den rådande bostadssegregationen. Några positiva resultat som skolan lyckats prestera vad gäller elevernas fostran till demokrati bör likväl nämnas. Många elever i studien tycker att de kan påverka sin skolgång och till och med byta ut lärare. Upplevda möjligheter varierar tyvärr mycket från skola till skola och för olika årskurser. Vissa lärare låter sina elever organisera egna

¹⁶ Gunnar Sundgren (1996:84) hävdar att skolkunskaper ofta består av förenklade och populariserade forskningsrön ryckta ur sina teoretiska sammanhang. Följden blir i så fall att eleverna får ytliga och starkt förenklade kunskaper om en komplicerad verklighet.

lektioner, vilket är ett uppskattat inslag av eleverna. Någon enstaka elev har suttit i elevråd fast med kritiska åsikter om verksamheten.

Generellt sett befinner sig många invandrarungdomars föräldrar och släktingar i en utsatt position i det svenska samhället och kan inte rusta ungdomarna med nödvändiga färdigheter och kunskaper för att möta de krav som samhället ställer dem inför, nämligen att delta i demokratiska processer. De här ungdomarna är mer än sina svenska kamrater beroende av skolan för att skapa en meningsfull tillvaro och bra grund inför framtiden. En förutsättning för det demokratiska samtalet i skolan är att den fungerar som en social mötesplats där olikheternas positiva särdrag lyfts fram och bejakas. Redovisat empiriskt material ger, enligt min bedömning, ingen bild av några ”stackars flyktingbarn”. Snarare pekar stora delar av empirin på motsatsen. Det handlar om en grupp målmedvetna bosniska unga män och kvinnor som känner till både sina möjligheter och sina begränsningar i det svenska samhället. Att de, bara i egenskap av att vara invandrarungdomar, per definition skulle vara mer utsatta för olika risker än andra ungdomar får inget stöd i min empiri.

Referenser

- Agevall Lena och Torgny Klasson. 2000. "Demokrati i praktiken." i Lena Agevall och Torgny Klasson. red. *Demokrati i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Ahrne, Göran, Mats Franzén och Christine Roman. 2000. *Det sociala landskapet: En sociologisk beskrivning av Sverige från 50-tal till 90-tal*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Arfwedson, Gerhard och Lars Lundman. 1984. *Skolpersonal och skolkoder: Om arbetsplatser i förändring*. Slutrapport från forskningsprojektet "Skolans arbetsplatsproblem" (SKARP). Stockholm: Liber.
- Benhabib, Seyla. 1996. "Toward a deliberative model of democratic legitimacy." i Seyla Benhabib. red. *Democracy and difference: Contesting the boundaries of the political*. Princeton: Princeton University Press.
- Berg, Gunnar och Erik Wallin. 1982. *Skolan i ett organisationsperspektiv: Organisationsutveckling i skolan eller utveckling av skolan som organisation. Del I*. Lund: Studentlitteratur.
- Berggren, Inger. 2001. *Identitet, kön och klass: Hur arbetarflickor formar sin identitet*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Bessette, Joseph M. 1980. "Deliberative democracy: The majority principle in republican government." i Robert A. Goldwin och William A. Schambra. red. *Democratic is the constitution*. Washington: American Enterprise Institute.
- Blidberg, Kersti, Eva Haldén och Erik Wallin. 1999. *Hur styr vi mot en bra skola? Om skola och kommun i samverkan*. Stockholm: Skolverket.
- Blomqvist, Paula och Bo Rothstein. 2000. *Välfärdsstatens nya ansikte: Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora.
- Carter, April och Geoffrey Stokes. 2002. "Introduction." i April Carter och Geoffrey Stokes. red. *Democratic theory today: Challenges for the 21st century*. Cambridge: Polity.
- Cohen, Joshua. 1996. "Procedure and substance in deliberative democracy." i Seyla Benhabib. red. *Democracy and difference: Contesting the boundaries of the political*. Princeton: Princeton University Press.
- Connolly, William E. 1993. *The terms of political discourse*. Oxford: Blackwell.

- Cooke, Maeve. 2000. "Five arguments for deliberative democracy." *Political Studies* 48:947–969.
- Deniz, Fuat, och Antonios Perdikaris. 2000. *Ett liv mellan två världar: En studie om hur assyriska ungdomar som andra generationens invandrare i Sverige upplever och hanterar sin situation*. Örebro: Örebro universitet, Forum för Migration och Kultur.
- Dryzek, John S. 2000. *Deliberative democracy and beyond: Liberals, critics, contestations*. Oxford: Oxford University Press.
- Egidius, Henry. 2001. *Skola och utbildning: I historiskt och internationellt perspektiv*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ekman, Bengt. 1989. *Vad styr gymnasielärares undervisning*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Ekman, Bengt och Lars Holmstrand. 1989. *Ingenting har hänt: Slutrapport från fallstudieutvärdering i Uppsala högskoleregion*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Elster, Jon. 1998. "Introduction." i Jon Elster. red. *Deliberative democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Englund, Tomas. 1985. *Skolan och demokratin*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Englund, Tomas. 1986. *Samhällsorientering och medborgarfostran i svensk skola under 1900-talet*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Englund, Tomas. 1999. "Den svenska skolan och demokratin: Möjligheter och begränsningar." i Erik Amnå. red. *Det unga folkstyret* (SOU 1999:93). Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Englund, Tomas. 2000. *Deliberativa samtal som värdegrund – historiska perspektiv och aktuella förutsättningar*. Stockholm: Skolverket.
- Fearon, James D. 1998. "Deliberation as discussion." i Jon Elster. red. *Deliberative democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferm, Christer. 1993. *Demokrati i praktiken: Handbok för lärare om samverkan med elever och föräldrar*. Stockholm: Runa Förlag.
- Forsberg, Eva. 1992. *Elevinflytande eller vanmakt?: En rapport från SLAV-projektet*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Forsberg, Eva. 1993. *Verksamhetsideal och skolverklighet: En processutvärdering av projektet Skola 2000 – En rapport från SLAV-projektet*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Forsberg, Eva. 2000. *Elevinflytandets många ansikten*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Gambetta, Diego. 1998. "'Claro!': An essay on discursive machismo." i Jon Elster. red. *Deliberative democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Gerle, Elisabeth. 2000. *Mångkulturalismer och skola?* Stockholm: Regeringskansliet.
- Gustafson, Åsa. 1998. "Familj i förändring? – könsmönster i tre bosniska flyktingfamiljer." i Aleksandra Ålund. red. *Mot ett normalt liv: Bosniska flyktingar i Norden*. Köbenhavn: Nordisk Ministerråd.
- Gustavsson, Sven och Ingvar Svanberg. 1995. "Bosnierna i Sverige och deras bakgrund." i Sven Gustavsson och Ingvar Svanberg. red. *Bosnier: En flyktinggrupp i Sverige och dess bakgrund*. Uppsala: Uppsala universitet, Centrum för multietnisk forskning.
- Idlinge, Björn. 2000. "Radikal demokrati." i Lena Agevall och Torgny Klasson. red. *Demokrati i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Ilicki, Julian. 1988. *Den föränderliga identiteten: Om identitetsförändringar hos den yngre generationen polska judar som invandrade till Sverige under åren 1968–1972*. Åbo: Sällskapet för judaistisk forskning.
- KRUT 1995, nr 77. "Skolbyggnaden". *Kritisk utbildningstidskrift* 1995, nr 77.
- KRUT 1995, nr 79. "Elev- och föräldrainflytande". *Kritisk utbildningstidskrift* 1995, nr 79.
- Loftager, Jørn. 2000. "Medborgarinkomst och deliberativ demokrati." i Nanna Kildal. red. *Den nya sociala frågan: Om arbete, inkomst och rättvisa antologi*. Göteborg: Daidalos.
- Lpf 94. 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpf 94. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Lundström, Mats. 1999. "Demokrati i skolan?" i Erik Amnå. red. *Det unga folkstyret* (SOU 1999:93). Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Läraryrket. 2002. *Vad tycker du? Medlemsdiskussionen 2001 – Slutrapport*. Stockholm: Läraryrket.
- Macedo, Stephen. red. 1999. "Introduction." i Stephen Macedo. red. *Deliberative politics: Essays on democracy and disagreement*. Oxford: Oxford University Press.
- Manin, Bernard. 1987. "On legitimacy and political deliberation." *Political Theory* 15:338–368.
- Mattsson, Ingrid och Gunnel Svensson. 1994. *Elever och lärare om elevinflytande i gymnasieskolan: En rapport från SLAV-projektet*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Miller, David. 1992. "Deliberative democracy and social choice." i David Held. red. *Prospect for democracy (Political Studies, Volume XL Special Issue)*. Oxford: Blackwell Publisher.
- Miller, David. 2000. *Citizenship and national identity*. Cambridge: Polity Press.

- Persson, Anders. 1991. *Maktutövningens interna dynamik: Samspel och motsättningar i skolan och lönearbete*. Lund: Lunds universitet.
- Persson, Anders. 1994. *Skola och makt: Om viljan till kunskap, beroendet av utbildning och tvång att gå i skola*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Petersson, Olof, Anders Westholm och Göran Blomberg. 1989. *Medborgarnas makt*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Prop. 1996/97:109. Regeringens proposition 1996/97:109, *Lokala styrelser med elevmajoritet*.
- Przeworski, Adam. 1998. "Deliberation and ideological domination." i Jon Elster. red. *Deliberative democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roth, Klas. 2000. *Democracy, education and citizenship: Towards a theory on the education of deliberative democratic citizens*. Stockholm: HLS Förlag.
- Rothstein, Bo, Peter Esaiasson, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti och Olof Petersson. 1995. *Demokrati som dialog*. Stockholm: SNS förlag.
- Rudvall, Göte. 1995. "Inflytande genom tiderna: Varför har det gått så trögt?" *KRUT*, nr 79, 2–11.
- Sander, Åke. 1998. *Bosnier i Göteborg: Enkätresultaten – en kort sammanfattning*. Göteborg: KIM – Centrum för studier av Kulturkontakt och Internationell Migration.
- Selberg, Gunvor. 2001. *Främja elevens lärande genom elevinflytande*. Lund: Studentlitteratur.
- SFS 1985:1100. *Skollag (1985:1100)*.
- Skantze, Ann. 1995. "Barns och ungdomars perspektiv: Skolmiljö som utvecklingsresurs." *KRUT*, nr 77, 10–15.
- Skolverket. 1993. *Demokrati och inflytande i skolan: En inventering och genomgång av litteratur, utredningar, rapporter och resultat*. Stockholm: Liber.
- Skolverket. 1998. *Fem gymnasieprogram under omvandlingstryck*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2000a. *Med demokrati som uppdrag: En temabild om värdegrunden*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2000b. *Nationella kvalitetsgranskningar 1999*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2000c. *En fördjupad studie om värdegrunden – om möten, relationer och samtal som förutsättningar för arbetet med de grundläggande värdena*. Dnr 2000:1613. Stockholm: Skolverket.

- Skolverket. 2001. *Samtala, gör eleverna delaktiga, tro på mångfalden och bygg broar, var oense, minns, avstå inte makten, håll koll, håll ut*. Dokumentation av Skolverkets nationella konferens om värdegrunden den 25 april 2001. Stockholm: Skolverket.
- SOU 1992:94, *Skola för bildning*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 1996:22, *Inflytande på riktigt: Om elevers rätt till elevinflytande, delaktighet och ansvar*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1996:143, *Krock eller möte: Om den mångkulturella skolan*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1997:107, *Den nya gymnasieskolan: Problem och möjligheter*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1997:121, *Skolfrågor: Om skola i en ny tid*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2000:1, *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet*. Stockholm: Fritzes.
- Sundgren, Gunnar. 1996. *Kunskap och demokrati: Om elevers rätt till en egen kunskapsprocess*. Lund: Studentlitteratur.
- Svensson, Gunnel. 1990. *Elevinflytande i gymnasieskolan*. Stockholm: Länskolnämnden i Stockholms län.
- Svensson, Gunnel. 1995. "Elevinflytande i gymnasieskolan." i *Dialog och delaktighet: En skrift om elevinflytande*. Stockholm: Lärarförbundet.
- Tornberg, Ulrika. 2000. *Om språkundervisning i mellanrummet – och talet om "kommunikation" och "kultur" i kursplaner och läromedel från 1962 till 2000*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Tursunovic, Mirzet. 2002a. "Bilderna av en 'otacksam generation'." *Invandrare & Minoriteter*, nr 1, 25–28.
- Tursunovic, Mirzet. 2002b. "Fokusgruppsintervjuer i teori och praktik." *Sociologisk Forskning*, nr 1, 62–89.
- Tydén, Thomas. 1995. "Kunskapsöverföring, människosyn och demokrati: Om ansvar, respekt och dialog." i Gunnar Berg, Tomas Englund och Sverker Lindblad. red. *Kunskap, organisation, demokrati*. Lund: Studentlitteratur.
- Wallin, Erik. 1997. *Gymnasieskola i stöpsleven – då nu alltid: Perspektiv på en skolform*. Stockholm: Skolverket.
- Wallin, Erik. 2000. *Skola 2000. Nu!: En helhetssyn på pedagogik, arbetsorganisation och fysisk miljö*. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Wiklund, Gun. 1998. *Gymnasieelevers upplevelser av och syn på elevinflytande: En studie vid gymnasieskolorna i Malmö*. Malmö: Lärarhögskolan.
- Wingård, Bo. 1991. *Elevinflytande i skolans vardag*. Solna: Ekelunds Förlag.

Zackari, Gunilla, och Fredrik Modigh. 2000. *Värdegrundsboken: Om samtal för demokrati i skolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.